

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Yıl: 2016

Cilt:6

Sayı:2

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Journal of Düzce University Institute of Social Sciences

Sahibi/Owner**D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına**

Enstitü Müdürü Prof.Dr. Mehmet Selami Yıldız

Editörler/Editors

Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar

Prof. Dr. Kahraman Çatı

Yardımcı Editörler/Assistant Editors

Doç. Dr. Enver Bozdemir

Arş. Gör. Ali Güven

Bilim Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Abdullah Yılmaz (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet İncekara (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Murat Sünbül (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Alper Ertürk (Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Atila Yüksel (Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof.Dr. Aziz Kutlar (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz Toroman (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan Birgili (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş (Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. İlhan Genç (Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. İnci Varinli (Bozok Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmil Hakkı Eraslan (Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. İzzet Kılınç (Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamit Saruhan (Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülsüm Akalın (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan Batman (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Kamil Doğancı (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi (Doshisha University-Japan)

Prof. Dr. Kazım Yoldaş (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Bahaddin Acat (Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut Kartal (Bartın Üniversitesi)

Prof.Dr. Mehmet Selami Yıldız(Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin Halis (Sakarya Üniversitesi)

- Prof. Dr. Remzi Altunışık (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan Bayraktaroğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Çaldak (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan Öndeş (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Erim (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Kök (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih Durer (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Aykaç (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkadir Bilen (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah Yılmaz (Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Karadağ (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Behçet Oral (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Burhan Kılıç (Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent Bakar (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Cem Saatçioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin Aslanargun (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Enver Bozdemir (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Habip Yıldız (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Rana Özen Kutanis (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan Erkuş (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamza Ateş (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Akif Öncü (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Nurullah Kurutkan (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Nadir Eroğlu (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Nanuli Katcharava (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan Akınoğlu (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Yanık (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Recai Özcan (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Said Kınır (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin Arslan (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin Erdoğan (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup Bulut (Hatay Üniversitesi)
Doç. Dr. Zafer Akbaş (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Adıgüzel (Harran Üniversitesi)

- Yrd. Doç. Dr. Abdullah Said Sönmez (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş (Bingöl Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Adem Kara (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev Çelik (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet Oğuz (Karabük Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Alaettin İmamoğlu (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali Akaytay (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali Ertuğrul (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Arif Güngör (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Atıf Akgün (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayhan Nuri Yılmaz (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Azize Şahin (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Burhanettin Zengin (Sakarya Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Cafer Erhan Bozdağ (İstanbul Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Emel İştari (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Engin Aslanargun (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Fahriye Hayırsever (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Fatih Aydın (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Filiz Evran Acarı (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Furat Akdemir (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Gökmen Kılıçoğlu (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Halil Coşkun ÇELİK (Siirt Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Harun Çağlayan (Kırıkkale Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Harun Şahin (Bingöl Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Hilmi Süngü (Bozok Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. İbrahim Akkaş (Erzincan Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. İbrahim Sona (Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. İstemi Çömlekçi (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Kamil Unur (Mersin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Levent Gelibolu (Kafkas Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Lütfi Atay (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet Aytekin (Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Metin Kılıç (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Murat Bayat (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Murat Taştan (Kafkas Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Murat Yüksel (Ordu Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Muammer Mesci (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Oğuz Kara (Düzce Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Oğuz Türkay (Sakarya Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Özlem Balaban (Sakarya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Öznur Bozkurt (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Pınar Pınarcık (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Arslan (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. S. Selim Eren (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Semra Aktaş Polat (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Serkan Polat (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Seyda Faikoğlu (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Ağraş (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre Taşgit (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Öcel (Düzce Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEM LİSTESİ

Prof.Dr. Alper ERTÜRK (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil DOĞANCI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi)
Doç.Dr. Nanuli KATCHARAVA (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuz TÜRKAY (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Muammer MESCİ (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Zafer AKBAŞ (Düzce Üniversitesi)
Doç.Dr. Burhanettin ZENGİN (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÖCEL (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Metin KILIÇ (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr.Harun ÇAĞLAYAN (Kırkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Semra AKTAŞ POLAT (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman AĞRAŞ (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özlem BALABAN (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali AKAYTAY (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Pınar PINARCIK (Düzce Üniversitesi)

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
81620 Konuralp Yerleşkesi
Düzce/TÜRKİYE
Tel: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38

Corresponding Address

Duzce University
Institute of Social Sciences
81620 Konuralp Campus
Duzce/TURKEY
Phone: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır (Electronic journal published twice a year as a number) <http://www.sobe.duzce.edu.tr/> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir (to Authors" and "Abstracts" can be found at this address).

İÇİNDEKİLER

Öğr. Gör. Çiğdem MUTLU, Doç. Dr. Zafer AKBAŞ

11 EYLÜL SALDIRILARI ÜZERİNDEN ULUSLARARASI TERÖRÜN TURİZME
ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 1

Çiğdem GÜR, Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ

GELİR YÖNETİMİ UYGULMALARI: ANKARA'DAKİ OTEL İŞLETMELERİNDE BİR
ARAŞTIRMA 15

Yrd. Doç. Dr. Furat AKDEMİR

İMANIN DEĞERSEL ANLAMI VE İSLAM'DA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMELLERİ
..... 37

Doç. Dr. Murat MEMİŞ

BİR KELAMCI OLARAK İMÂMÜ'L-HARAMEYN EL-CÜVEYNÎ..... 66

Doç. Dr. Zafer AKBAŞ, Öğr. Gör. Veysel BABAHANOĞLU, Arş. Gör. Şahin ÇAYLI

KAPİTALİST KÜRESELLEŞMENİN ORTADOĞU'DA SOSYO-EKONOMİK VE
POLİTİK ALANA ETKİLERİ: İSTİKRAR VE KALKINMA İÇİN FIRSAT MI TEHDİT
Mİ? 86

11 EYLÜL SALDIRILARI ÜZERİNDEN ULUSLARARASI TERÖRÜN TURİZME ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öğr.Gör. Çiğdem MUTLU

Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Mustafa Rahmi Büyükbali Meslek Yüksekokulu
ciğdem.mutlu@alanya.edu.tr

Doç.Dr. Zafer AKBAŞ

Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
zaferakbas@duzce.edu.tr

Özet

Uluslararası niteliği ağır basan, ekonomik, ticari, kültürel ve politik boyutları da olan turizm, günümüz uluslararası aktörleri için özellikle ekonomik ve politik değeri artan bir yumuşak ve akıllı güç unsuruna dönüşmüştür. Terörizm ise uluslararası toplumun ortak endişe kaynağı olarak, turizmi ve aktörlerin çıkarlarını zamanla daha çok etkilemektedir. Turizm, insanların seyahatlerini içeren ekonomik, politik, kültürel ve sosyal bir olgu olup; niteliği itibarıyla çok yönlü; ancak esnek bir yapıya sahiptir. Böylece, sosyo-ekonomik ve yapolitik gelişmeler de hızlı ve doğrudan turizm faaliyetlerini etkilemektedir.

Çalışmanın amacı, terörist saldırılarla turizm ilişkisinin 11 Eylül saldırıları örneğinden hareketle incelenmesidir. Bu çalışmada, kırılgan niteliğe sahip olan turizm olgusunun terörizmden büyük oranda etkilendiği savunulmaktadır. Anılan amaca ulaşmak için tarihin en büyük terörist saldırılarından biri olarak kabul edilen 11 Eylül 2001 saldırılarının, uluslararası boyutta ve Türkiye örneğindeki etkileri üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, elde edilen veriler değerlendirilerek, terör ve turizm arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu ve güçlü bir şekilde bir birlerini etkiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Terörizm, Turizm, Güvenlik, 11 Eylül Saldırıları, Türkiye

THE EFFECTS OF THE INTERNATIONAL TERROR ON TOURISM INDUSTRY THROUGH SEPTEMBER 11 ATTACK: THE CASE OF TURKEY

Abstract

Tourism, which has internationally significant and also economic, commercial, cultural, political dimensions, has become a soft and smart power source whose economic and political value is increasing especially for today's international actors. By the other hand Terrorism which is a source of common concern for the international community, has negative effects on the tourism industry and its actors more over the time. Tourism is involving people's travels that an economic, political, cultural and social phenomenon. Although tourism is sophisticated because of its nature, it has a flexible structure.

Thus, socio-economic or political changes also affects tourism activities quickly and directly. The aim of the study is to examine the correlation between the terrorist attacks and tourism industry through the case of September 11 attack. In this study, it is argued that tourism which has already a fragile nature is negative affected by terrorism. To reach the stated aim, focused on the effects of The September 11 attack which considered one of the important terrorist attack in history on international dimension and Turkey tourism

industry. In this context, the results obtained are evaluated. The result is that there is a direct and proportional correlation between terrorism and tourism, and that they strongly affect each other.

Keywords: International Terrorism, Tourism, Security, September 11 Attack, Turkey

1. Giriş

Küreselleşmeyle birlikte giderek büyüyen turizm, uluslararası düzeyde önemli bir yer edinmiştir. Turizm, diğer birçok endüstri ile ilişki içerisinde bulunan, ancak esnek yapısı itibarıyla doğacak her türlü olaydan kolayca etkilenen bir niteliğe sahiptir. Ayrıca, turizm hareketlerinin yoğun olduğu ülkeler özellikle ekonomik, sosyal, kültürel ve politik bakımdan güç elde etmektedirler. Bu bağlamda, turizm endüstrisinin aktif olarak gerçekleştiği ülkeleri ziyaret eden kişilerin serbestçe hareketini engelleyen unsurların ortadan kaldırılması elde edilen gücün artması bakımından önemlidir. Ancak, uluslararası boyutta ortaya çıkan terör ve terörizm faaliyetleri, turizmin gerçekleştiği ülkelerde güvenlik açısından bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bu yönüyle devletler, politikalarını belirlerken aynı zamanda turizm ve turizmi oluşturan unsurları da göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

11 Eylül saldırıları, küresel boyutta her endüstride olduğu gibi turizmi de oldukça önemli oranda etkilemiştir. Bu saldırılar sonucu, turizm faaliyetlerine katılacak veya katılmak isteyen kişiler daha önceden verdikleri kararlarını özellikle güvenlik riski nedeniyle iptal ederken, turizm işletmeleri de (havayolları, seyahat acentaları konaklama işletmeleri vb) daha önceden yaptıkları rezervasyonlarını ve tüm planlarını değiştirmişlerdir. Bu durum bizlere birçok ülke ekonomisinin turizm endüstrisinden elde edeceği gelirlerin terörizm faaliyetleri nedeniyle ciddi bir şekilde etkilenebileceğini göstermektedir. Buna istinaden korkutma, yıldırma duygusu ile gerçekleştirilen şiddet eylemleri olarak bilinen terörizm faaliyetlerinin bıraktığı etki oldukça büyük olmaktadır.

Terör ve terörizm faaliyetleri turizm destinasyonları ve turizm hareketlerinin gerçekleştiği ülkeleri, ekonomi başta olmak üzere, sosyal, politik ve kültürel alanlar gibi birçok alanı etkisi altına almaktadır. Araştırmanın amacı; terörün uluslararası boyutta 11 Eylül saldırıları üzerinden ele alınarak turizm endüstrisine olan yansımalarının Türkiye örneğiyle birlikte irdelenmesidir.

2. Kavramsal Boyut: Turizm, Terör ve Terörizm

Turizmin, doğası itibarıyla faaliyetlerinin gerçekleştiği her ülkedeki olaylardan kolayca etkilenebilen ve böylece ziyaretçileri de etkileyebilen bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Turizm için yapılmış birçok farklı tanım bulunmakla birlikte genelgeçer bir tanımlama olarak

turizm geçici olarak kişilerin ikametlerinden ayrılarak belirli amaçlar için başka yerlere yaptıkları seyahatler biçimindedir. Ayrıca, turizm gidilen bölgede sosyal, ekonomik, siyasi, politik değişimler meydana getiren bir kavram olarak bilinmektedir. Ancak, en genel olarak turizmin tanımı, 1980'li yıllarda Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği(AIEST) tarafından yapılmıştır. Bu tanımda turizm *“insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünü”* şeklinde tanımlanmıştır (Kozak, 2012: 3).

Turizm, oluşturduğu ortam içerisinde sosyal, kültürel, politik, siyasi birleşme adına yani ülkeler arası yumuşak güç oluşturma konusunda önemli bir unsur olarak görülmektedir. Yumuşak güç, baskı veya para olmadan işbirliği geliştirmek, ortak değerler oluşturmaya çalışmak olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, oluşturulacak bu değerlere yarar sağlamanın doğruluğunu, sorumluluğunu da araç olarak görmektedir (Akbaş ve Tuna, 2012: 5-17).

Birbirinden farklı kavramlar olan terör ve terörizm kavramları için literatürde birçok değişik tanımlar söz konusudur. Bu bağlamda terör genel olarak uzun süreli korku ve dehşet durumunu açıklayan bir kavram olarak tanımlanırken, terörizm ise bu durumun ortaya çıkarılması için gerekli olan stratejiyi belirlemek olarak tanımlanmaktadır (Kutlu, 2010: 8).

3. Uluslararası Boyutta Terörizm ve Turizm İlişkisi

Terörizmin, dünya üzerinde 1970'lerden ve 1980'lerin ortasında zirveye ulaştığı bilinmektedir. Krizlerden kaçamayarak yüzleşen turizm endüstrisi pazarlama çabaları ile kendini yeniden iyileştirmeye çalışmaktadır. Ancak, yine de 1990'lı yıllarda terörizmin turizm endüstrisi üzerindeki etkisinin devam ettiği görülmektedir (Sönmez ve Graefe, 1998: 112-113).

Terörizm olaylarının turizm üzerinde önemli oranda etkin olması her ikisinin de ortak noktalarının olmasından kaynaklanmaktadır. Turizm ile terörizm arasındaki ortak noktalar; her ikisinin hedeflerinin büyük kitleler ve birden fazla ülke vatandaşı olması ile ulusal sınırları aşarak uluslararası boyut kazanma amacı şeklinde sıralanabilir. Ayrıca, ulaştırma ile iletişim alanında meydana gelen teknolojik gelişmelerin her ikisi tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmak istenilmesi de bir diğer önemli husus olarak belirtilebilir. Tüm bunlarla birlikte, bu iki kavramın ortak noktaları olmasına rağmen iki zıt olgu olduğunun da unutulmaması gerekmektedir (Unur, 2000: 42).

Turizm kavramı, tehlike, güvenlik, risk, şiddet ile bağıntılı olarak sosyal ve davranışsal perspektiften incelendiğinde de önemli bir kavramdır(Kingsbury ve Drunn, 2004: 2-3)Turizm, genel itibariyle, ülke ekonomilerini geliştiren, istihdam oluşturan, döviz getiren ve bu şekilde ülke ekonomilerini oldukça güçlendiren bir endüstri olarak kabul edilmektedir. Bu durumda, terörist eylemlerin olduğu noktada, turizm faaliyetlerinin durma noktasına geleceği bilinmektedir. Ayrıca, politik istikrarsızlık terörizm kadar açık bir şekilde ortaya çıkmasa da yine de uluslararası turizmin önüne engel olarak çıkan bir diğer etkidir (Sönmez ve Graefe, 1998: 114).Sonuç olarak terör eylemleri,uluslararası ortamı istikrarsızlaştırarak güvensiz bir ortam oluşmasına neden olmasının yanındapolitik karmaşayada neden olmaktadır.

Terörizmin ortaya çıkardığı ekonomik sorunların; 11 Eylül2001 saldırılarından sonraki zamanlardadikkate değer bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Çünkü, terör eylemlerinin sonucunda insan kaybı, ekonomik kaynakların yeniden düzenlenmesi, yeniden bir terör eylemi düşüncesi terörizm ve ekonomik etkilerinin ayrıntılı irdelenmesine neden olmaktadır (Blombergve diğ., 2004: 1008).Bu saldırılar sonucu, turizm işletmelerinin ve bu işletmelerin bulunduğu ülkelerin ekonomik, sosyal zararının da bu kapsam içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Turizm destinasyonlarının ve turistlerin daima terör eylemleri için yumuşak hedefler olarak gösterildiği bilinmektedir (Paraskevas ve Arendell, 2007: 1560-1573).Terör eylemlerinin oluşturduğu ortam, güvenli olarak bilinen ortamlar için risk oluşturmaktadır. Kişilerin güvenmediği ortamlarda yer almayacağı için güvensiz ortamların tercih nedeni olmaktan çıkmaktadır. Bir turizm bölgesine yapılacak herhangi bir saldırının bütün uluslararası dengeyi (ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal) bozacak niteliğe sahiptir. Çünküulaştırma işletmelerinden konaklama işletmelerine kadar bütünendüstri birbirine zincirleme bağlı olduğundanaradan birinin kopmasının diğerlerini de önemli hususta etkileyecektir.

4. Uluslararası Alanda 11 Eylül Saldırıları ve Turizme Yansımaları

Turizm endüstrisi, birçok ülkenin döviz kazanmasında, istihdam, politik-siyasal ilişkilerin güçlenmesinde önemli katkı sunması ile birlikte, ülkelerin birbiri ile olan ilişkilerinde doğrudan etkilemektedir. Bu anlamda verilebilecek en iyi örneklerden biri11 Eylül 2001 saldırılarıdır.

Amerika'da (ABD) 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen saldırının dünya turizmine olan etkileri oldukça büyük orandadır. Dünya üzerinde turizm endüstrisinde yeralan işletmelerinçoğunun bu saldırılardan; özellikle ekonomik açıdanolumsuz yönde etkilendiği ve bu durumun turizm

endüstrisinde bir tür kriz ortamını oluşturduğu söylenebilir. Bu saldırıların ardından havayolları başta olmak üzere birçok işletme yapısal ekonomik tedbirler almasına rağmen krizden çıkmak zaman almıştır.

Uluslararası turizm endüstrisinin yakaladığı çıkış, terör örgütlerinin odak noktası olmuştur ve böylece, diğer endüstrilerle olan ilişkisinde kırılma olması terör eylemlerinin turizme yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, terör örgütleri gerçekleştirecekleri eylemlerle turizme, hem politik hem de ekonomik açıdan zarar vermeyi amaçlamaktadır (Vijay, 2002: 1).

11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen terör eylemleri, turizm talebinin şiddetli bir şekilde düşmesi ve zarar görmesi endüstrinin çok yönlü bir biçimde üst düzeylerde etkilendiğinin bir kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır (Pizam, 2002: 1-3). Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 saldırıları ile birlikte turizmde küçülme ve gerileme başlamıştır.

11 Eylül terör saldırılarının, dünya üzerinde uluslararası seyahatlerde ani ve önemli bir yankı uyandırdığı bilinmektedir. Saldırıları, genellikle havayolu seyahatinden uzaklaşmaya sebep olmuş ve belirli destinasyonlar için turistlerin tercih değişikliğine gittiği görülmüştür. Bununla birlikte, saldırıların ardından ani bir şekilde turistik taleplerdeki düşüşün, uluslararası havayollarının güvenliğine kadar etkisini gösterdiği ve yansıttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu saldırının, ABD havayollarına düşük talepten doğan olumsuz ekonomik etkisinin, 2001 ve 2002 yılları arasında küreselleşerek bütün dünyada kendisini gösterdiği ve küresel ekonominin alt seviyelere inmesine neden olduğu ya da bunu etkilediği değerlendirilmektedir (Cornwell ve Roberts, 2010: 1-13).

Turistik seyahatlerde, büyük ölçüde, seyahat güvenliği konusunda tüketici güveninin belirgin bir şekilde azaldığı; ayrıca, uçuş veya seyahatlerdeki isteksizlik, turizm endüstrisinin otel işletmeciliği, iş seyahatleri, kongre seyahatleri gibi diğer dalları da önemli bir ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Tatil planlarının bir kısmı ertelenmiş, bir kısmı iptal edilmiş, turizm şirketleri yaşanan bu gelir kaybı neticesinde dar boğaza girmiş ve böylece bu saldırılardan kaynaklı olumsuz hava nedeniyle çalışanlardan bir kısmı işsiz kalmıştır. Araba kiralama (rent a car) şirketleri gibi diğer önemli turizm işletmelerinin de aynı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Böylece, gelir elde etme, istihdam oluşturma ve vergi geliri imkanları, turist güvensizliğine bağlı olarak kesilmektedir (Floyd ve diğ., 2004: 19-38). Aynı zamanda, endüstride yer alan işletmeler birçok yönetsel ve idari sorunla da yüzleşmek zorunda kalmıştır (Goodrich, 2002: 573-580).

Saldırıları nedeniyle havayollarını güvenilir, emin bulmayan ve tercih etmeyen turistlerin, diğer turizm işletmelerinin hizmetlerinden de faydalanmaktan vazgeçmeyi göze almışlardır. Bu durum, uluslararası boyutta planladıkları turizm faaliyetlerini ertelemelerine bağlı olarak turizm talebinde ciddi bir azalmaya neden olmaktadır. Öyleki bu durum turizm işletmeleri açısından daha önceden planlamış oldukları faaliyetlerini erteleme ya da iptal etmeleri gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Yaşanan saldırılardan Amerikan turizmi oldukça etkilenmiştir. Ayrıca, havayolu yolcularında üst düzeyde azalma olduğu ve benzer şekilde konaklama işletmelerinde de düşüş olduğu görülmüştür. Farklı uyruklara ait çok sayıda kişi anılan saldırılarda ölmüştür. Bunun da turizme olumsuz yansıma şeklinde gerçekleşmiştir.

Şiddet kullanma veya tehdit etme olarak açıklanan terörizm eylemlerinin amacı, politik, rejim değişikliği, güç değişikliği, sosyal veya ekonomik politika değişikliğidir. Bu bağlamda 11 Eylül 2001 saldırılarının gerçekleşmesi de bu nedenlerle bağlantılıdır (Ganor, 2002: 287-304).

11 Eylül saldırıları sonrası, 2001 yılında dünya üzerindeki turist sayısında yaşanan düşüş ve endüstrinin dünyadaki % -0,5 oranında yıllık büyüme tespit edilmiştir (WTO, 2003: 2-3). Böylece, 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından, zayıf olan uluslararası ekonomi giderek daha da zayıflamaya devam etmiştir. Bu terör eylemlerinden sonra yaşanan travma; yabancı sermaye piyasalarında, turizmde, seyahatte, tüketici davranışlarında ve ABD'den çıkan geçici sermaye üzerinde kendisini hissettirmiştir (Nanto, 2001: 2-6).

11 Eylül saldırıları sonrası, turizm ve seyahat üzerine olan yansımalar; seyahat edenlere yönelik yeni güvenlik tedbirlerinin alınması, havayollarında yaşanan talebin düşüşü, havaalanı yer destek hizmetlerinde azalma, otel ve gazino işletmeciliğinde atıl kapasiteye düşüşler olarak yaşandığı ifade edilmektedir. Ayrıca, spor ve doğal turizm endüstrisinde il/bölge bazında ortaya çıkan gelir ve istihdam küçülmeleri ile borsada işlem gören turizm şirketleri ve finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmalar da diğer önemli yansımalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika'da gerçekleşen ve trajik olarak adlandırılan saldırı günü turizm endüstrisinin güvenliğini, altyapısını ve seyahat psikolojisini adeta değiştirmiştir. Ayrıca, ABD'deki konaklama işletmelerine etkisi oldukça üst seviyede olduğu diğer bir gerçektir. Saldırının ardından ilk üç ay grup ve tatil işletmelerinin programlarında rezervasyon iptalleri, toplantı, kongre, seminer, fuar gibi turizm faaliyetlerinin ertelenmesi veya tümüyle iptali gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir (Goodrich, 2002: 574-577).

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından sadece ABD değil, neredeyse bütün dünyanın

etkilendiği ve hatta bütün turizm işletmeleri rezervasyon iptalleri veya artemeleri ile yüzyüze kalmıştır. Bununla birlikte, İsrail, Mısır, Tunus ve Morocco'da 11 Eylül terörist saldırılarından turizm endüstrisinde etkilenmiş ülkeler arasında yer almakta olup; bu ülkelere gelen ziyaretçi sayıları, saldırı sonrası düşüş göstermektedir (Al-Hamarneh ve Steiner, 2004: 173-182). Bu ülkelere ek olarak, Kanada turizm endüstrisine de bu saldırıların olumsuz yansıdığı belirlenmiştir. Böylece, ziyaretçi sayısında düşüş yaşamaları aynı zamanda pazar paylarının düşmesi, ekonomilerinin daralması, turizm işletmelerinin doluluğunun düşüşü gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Uluslararası Havayolları Birliği'ne göre (IATA), terörist saldırıların ardından, küresel ölçekte havayolu endüstrisinin 1/3 oranında uçuş, yolcu, personel kaybı yaşamıştır. Havayolu endüstrisindeki bu kriz küresel turizm endüstrisinde dalgalanma meydana getirdiği ve endüstrinin toparlanması zaman almıştır. Endüstrideki bu kötü durumun sonlandırılabilmesi için üst düzey yöneticiler yeniden müşteri kazanabilmek için ani kararlarla bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda seyahat, turizm ve konaklama araştırmacıları, saldırı sonrası iletişimin turizmdeki rolünü incelemiş ve yenilenme sürecinde iletişimin oldukça baskın bir rol oynadığını tespit etmişlerdir (Fall ve Massey, 2005: 77-90).

2000 ve 2001 yılları arasında düşen gelirin (%6) yeniden yükselmesi yaklaşık 3 yıl sürmüştür. Küresel ölçekte havayolları gelirlerinin 2000 yılında 329 milyar dolar olduğu ve 2001 yılında bu rakamın 307 milyar dolar seviyelerine kadar gerilemiştir. 2002 yılında ise 306 milyar dolara düştüğü belirtilmektedir. Bununla birlikte, 2003 yılında gelirlerin 322 ve 2004 yılında ise 379 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca, 2001-2002 yıllarında düşüşlerin önceki dönemlere oranla 2 katından daha fazla olduğu ve 2001 yılında 13 milyar dolar, 2002 yılında ise 11.3 milyar dolar kaybettiği açıklanmaktadır. Dünya üzerinde yolcu trafiği 2001 yılında yüzde 2.7 oranında düştüğü ve 2003 yılına kadar 2000'li yıllardaki rakama ulaşamadığı görülmektedir. Ayrıca, ekonomik kriz ile birlikte bir önceki yılın aynı dönemine göre azalan yüzde 2.1 yolcu trafiği, 2009 yılına kadar yükselmeye devam etmiştir (IATA, 2001).

Sonuç olarak, 11 Eylül terörist saldırılarının ekonomik etkileri gerçek olarak ölçülemez de Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, küresel ölçekte seyahat ve turizm endüstrisinde düşüşler olduğunu belirtmektedir. Bu aktiviteler, havaalanları, otel işletmeleri, araba kiralama ve tur operatörleri gibi işletmeler neredeyse 8.8 milyon turist kaybederek piyasada büyük ölçüde talep düşüklüğü olduğunu gözler önüne sermektedirler. Özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'da düşük uçak bileti fiyatlarıyla hızlı bir büyüme yaşanması aynı zamanda, güvenlik önlemlerinin artırılarak müşteri güveni oluşturma ile bağıntılıdır (Bennet ve Bray, 2006).

5. Türkiye’de Terör, 11 Eylül Saldırıları ve Turizm

Türkiye, son çeyrek asırdır ayrılıkçı terör ile yüzyüze kalmış ve son zamanlarda belirli ölçekte de olsa uluslararası boyutta faaliyetlerini devam ettiren terör örgütlerinin eylemlerinin odak noktası haline gelmiştir(Ağır ve Kar, 2010: 13-35). Turizmin dünya üzerindeki farkedilebilir ilerlemesi odak oluşturmasındaki en önemli nedenlerden birisidir.

1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca Marksist/Leninist terör, 1980’li ve 1990’lı yıllarda etnik terör ve daha sonra dakökten din terörü yaşayanTürkiye’ninterörizmin birçok çeşidiyle karşılaştığı görülmektedir (Unur, 2000: 173). PKK (Partiya Karkeren Kürdistan-Kürdistan İşçi Partisi) Türkiye’de en kanlı terör örgütü olarak bilinen ve ekonomik, politik ve sosyal sorunlara kaynaklık eden bir terör örgütüdür.

Uluslararası düzeyde olduğu gibi Türkiye’de de turizm endüstrisi, yapısı gereği diğer bütün endüstrilerle ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle, diğer endüstrilerde olan herhangi bir olumlu/olumsuz faaliyet turizmi de doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecektir.

Terörizm, 1980 yılından beri, ulusal ve uluslararası düzeyde, yasal olmayan gruplar tarafından günlük hayatın parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece, bu tarihten sonraki yıllarda, turistik destinasyonlara yapılan terörist saldırıların artması bu bölgelerdeki iş hayatını oldukça önemli oranda olumsuz yönde etkilemektedir (Feichtinger ve diğ., 283-296).

2001 yılı Şubat krizinden olumsuz etkilenmesiyle birlikte Türk turizminde yaşanan düşüş, Amerika’daki 11 Eylül saldırılarıyla pekişmiş ve endüstriyi zarara uğratmıştır (Ongun, 2004: 87). Bu bağlamda, 11 Eylül terör saldırılarının tüm dünya ülkeleriturizminde doğurduğu sorunlardan başka Türkiye turizminin de yara aldığı açık bir şekilde görülmektedir.

Türkiye’nin turizm endüstrisini, en fazla etkileyen terör saldırıları arasında PKK örgütünün, tatil yörelerini hedef alan eylemleri de yer almaktadır. PKK terör örgütü yaptığı saldırılarla, Türk Devleti’nin turizm gelirlerini azaltmak, politik düzensizlik, Türkiye’ye gelecek turist için olumsuz tanıtım yapmak gibi çeşitli hedefler belirlemekte ve bunu kendine bir görev olarak görmektedir (Unur, 2000: 175).

Türkiye’de turizm endüstrisini etkileyen en önemli terörist eylemler arasında İstanbul’da BethIsrael ve Neve Şalom Sinagogları’na düzenlenen saldırılar (15 Ekim 2003) yer almaktadır. Bununla birlikte, bu eylemlerden beş gün sonra da HSBC Bankası ve Beyoğlu’nda bulunan İngiltere Başkonsolosluğu’na yönelik bombalı saldırılar düzenlenmesiyle turizm endüstrisine verilen zararın giderek arttığı görülmektedir (Serin,

2008: 67).

Turistik tüketiciler ve bölgelerin hedef alındığı terör eylemlerinin ardından turistik tüketicilerin ortaya koydukları ilk tepkinin, bölgeye yapılması düşünülen seyahat kararının ertelenmesi ya da iptal edilmesi yönünde olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda, turizm gelirlerinin düşmesi başta ülke ekonomisi olmak üzere turizm endüstrisi içinde yer alan turizm işletmelerini de olumsuz yönde etkilemektedir (Feicthinger, 2001: 284).

Turizm endüstrisinde turistler, kendilerine güvenli bir ortam sunulmadığı takdirde turistik destinasyon olarak eylemlerin olduğu bir yer tercih etmeyeceklerdir. Türkiye’de yaşanan terör saldırılarının ardından turistik destinasyon seçimleri değişmiş ve turistler daha risksiz alanlara yönelmişlerdir. Çünkü, eylemler sonucunda, Türkiye’nin imajı zedelenmiş ve böylece turistlerin ülkeden giderek daha fazla uzaklaşmışlardır.

11 Eylül 2001 tarihinde Amerika’da düzenlenen saldırılar sonucunda, bütün dünyayla birlikte Türk turizmini de baltalamış ve dünya üzerindeki hava yolu şirketlerine karşı bir güvensizlik ortamı meydana getirmiştir. Bu nedenle 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Türkiye’ye gelmesi kesin olan turist kabileleri iptal veya erteleme seçeneğini kullanmışlardır (Göçen ve diğ., 2011: 493-509).

İstanbul’da sinagoglara (15 Ekim 2003) yapılan saldırılarla birlikte HSBC Bankası ve İngiltere Başkonsolosluğu’na düzenlenen saldırılar, turistik destinasyon olarak turistlerin güvenini kırarak adeta bir korku ortamı meydana getirmiştir (Serin, 2008: 67). Böylece, turizmin ekonomik açıdan önemli olduğu Türkiye’de hem turizmde çalışan hem de işveren için önemli kayıplar söz konusudur.

Türkiye’nin turist kabul eden bir diğer önemli turistik destinasyonlarından Kuşadası’nda 2004 ve 2005 yıllarında yapılan saldırılar sonucunda, aralarında yabancı turistlerinde bulunduğu kayıplar yaşanmıştır. Bu ölümler, destinasyonun imajına zarar vermekle birlikte, turist kabul edilebilirliğini de yavaşlatmıştır (Öztürk ve Çelik, 2009: 85-106). Ayrıca 2006 yılında Antalya ve Marmaris’te gerçekleşen saldırılar sonucunda da kayıpların ve yaralarının olması Kuşadası’nda yaşanan olayların unutulmasını güçleştirmiştir. Böylece, imaj olarak zedelenen bu destinasyonlar, aynı zamanda, Türkiye’nin turizm ekonomisinde de olumsuz bir şekilde iz bırakmaktadır (Paraskevas ve Arendell, 2007: 1562).

Turizm endüstrisinin farklı birçok insanı biraraya getirmesi ve diğer endüstrilerle yakın ilişki içerisinde olması, terörist eylemlerin hedefinde yer almasının bir nedeni olarak kabul edilebilir (Yeşiltaş ve diğ., 2008: 175-189). Terör eylemlerinden en önemlilerin başında gelen

11 Eylül 2001 saldırıları, küresel olarak turizm talebi üzerinde etkisini ciddi bir şekilde gösterdiği kaçınılmaz bir gerçektir.

Dış turizm talebinde alınan olumlu sonuçlar, 11 Eylül saldırıları ile beraber yerini endişeye bırakmıştır (Ongun, 2004: 87). Ayrıca, bu saldırılar sonucunda oluşan olumsuz hava tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye hava yolu şirketlerine de yansımıştır. Bununla birlikte, turistler için güvensiz bir ortam oluşmuş ve uçak rezervasyon ve biletlerinde yoğun iptaller veya ertelemeler gerçekleşmiştir.

Turizm endüstrisi, yapısı gereği dış faktörle duyarlı bir niteliğe sahiptir ve 11 Eylül saldırılarının olumsuz yöndeki sonuçlarının Türkiye turizmine de sıçraması bu durumun kanıtı olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, bu konu ile ilgili yapılan bir araştırma ile 11 Eylül 2001'de gerçekleşen saldırıların, Türkiye'ye rezervasyon yaptıran turistlerin iptallerde bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, en çok iptal oranının Almanya'dan olduğu açıklanmıştır. Ayrıca, Japonya, İtalya ve ABD iptallerinin de turizmde önemli rol oynadığı da belirtilmiştir (Ekinci, 2005: 45-67).

6. Sonuç

Dünya üzerinde gerçekleşen terör eylemlerinin ülkelerin ekonomik, sosyal, politik hayatlarında önemli rol oynadığı bilinmektedir. Özellikle küreselleşen dünyada, terörizm eylemlerinin giderek artması, sadece olayların gerçekleştiği ülkeyi değil dünya üzerindeki tüm ülkeleri etkilemesiyle birlikte durumu daha da büyük, içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Terörist eylemlerin genel olarak, ülkelerin politik, ekonomik düzenlerini bozmak, güvenlik, güç kavramlarını yıkmak vb.gibi çeşitli amaçları bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, terör örgütleri hedef olarak seçecekleri endüstrilerle birlikte istediklerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu endüstriler arasında yeralan ve hassas noktaları olan turizm, terörist eylemler için odak noktası olarak tercih edilmektedir. Çünkü turizm endüstrisinin yapısı itibarıyla geniş bir alana yayıldığı ve diğer tüm endüstrilerle ilişki içerisinde olması bu anlamda daha cazip bir hale getirmektedir. Ayrıca, turizm, sadece ulusal değil uluslararası boyutlarda da kendisini göstermekle birlikte, birçok dünya vatandaşı tarafından turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, dünyada meydana gelen herhangi bir olay anında turizm endüstrisine de olumlu veya olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Bu bağlamda, terör saldırılarını gerçekleştirecek örgütlerin, bu endüstri üzerine yoğunlaşarak faaliyetlerini bu alana kaydırmaktadırlar.

Terörist eylemlerden en önemlileri arasında yeralan ABD’de meydana gelen 11 Eylül saldırıları tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyerek dünya ekonomisinde gerileme yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, daha önceden oluşturulmuş politikaların ve politik ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu saldırı sonucunda insanların güvenlik sorunları artarken, istihdam ve gelir düzeylerinde düşüşler görülmüş ve bu durum tüm dünyaya yayılmıştır. Bu bağlamda, bu saldırılardan en çok etkilenenlerden biri de turizm endüstrisi olmuştur.

11 Eylül saldırıları ile birlikte turizm işletmelerinin, rezervasyon iptalleri, ertelemeleri, istihdam ve gelir düşüşü, güvenlik gibi birçok sorunla yüzyüzekalmış ve bu durumu çözmekte oldukça zorlanmışlardır. Ayrıca, özellikle havayolu işletmelerinin, turistlerin 11 Eylül öncesi yaptırdıkları rezervasyonların iptalleri ile ekonomik açıdan oldukça sıkıntı yaşamışlardır. Bununla birlikte, konaklama işletmelerine daha önceden yapılan rezervasyonların iptal/erteleme kararlarının alınmasıyla zor durumda kaldığı ve promosyonlarla yeniden turizmi canlandırmaya çalışmışlardır. Konaklama işletmelerinin yanında, havayolu işletmelerinin de müşteri güvenini yeniden kazanmak için güvenlik konusunda yeniden önlemler aldığı ve bu doğrultuda politikalar oluşturmaya çalıştığı açıklanmıştır.

11 Eylül saldırılarının önemli derecede etkisini gösterdiği bir diğer ülke ise Türkiye’dir. Turizm talebinin giderek arttığı ve turistik destinasyon tercih sıralamasında ön sıralarda yeralan Türkiye’nin, bu saldırıların ardından dış talepte düşüşle karşılaştığı anlaşılmaktadır. Havayolları uçuş ve otel rezervasyonları iptal edilerek büyük bir talep düşüklüğü meydana gelmiştir. Bununla birlikte, Türkiye’nin turizm endüstrisinden kazandığı ve ülke ekonomisini kalkındıran gelir düzeyinde de azalmalar ortaya çıkmıştır. Havayolları ve konaklama işletmelerinin, müşteriye yeniden kazanmak adına, fiyat düşürerek yaptıkları uygulamalarla birlikte yeniden canlanma sağlamaya çalışılmayı amaçladıkları görülmektedir.

Turizm hassas bir olgu olması nedeniyle terör eylemlerinden en yüksek düzeyde etkilenmiştir. İnsanlar can ve mal güvenliğini önceleyip, daha çok gezme, görme, güzel vakit geçirme gibi arayışların bir cevabı olan turistik eylemlerden uzaklaşmışlardır. Bu tutum dünya genelinde de Türkiye özelinde de turist ve turistik gelir azalışına neden olmuştur. Ayrıca terör eylemleri, ülke ya da bölge imajını da olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle anılan eylemlerin ekonomik, sosyal ve diğer yönlerden etkileri sadece mevcut zamana değil yıllara sari bir şekilde de meydana gelmektedir.

Kaynakça

Ağır, H. ve Kar, M. (2010). Terörizmin Makroekonomik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47(539), ss. 13-35.

Akbaş, Z. ve Tuna, H. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme, *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(571), ss.5-17.

Al-Hamarneh, A. ve Steiner, C. (2004). Islamic Tourism: Rethinking the Strategies of Tourism Development in the Arab World After September 11, 2001, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24(1), ss. 173-182.

Bennet, M. ve Bray, H. (2006). 'The Impact of Terrorism on Tourism', [http://ww2.ecclesbourne.derbyshire.sch.uk/ecclesbourne/content/subsites/geography/files/A2%20Student%20Tourism%20Essays/Terrorism%20\(Harrold%20and%20Mark\).doc](http://ww2.ecclesbourne.derbyshire.sch.uk/ecclesbourne/content/subsites/geography/files/A2%20Student%20Tourism%20Essays/Terrorism%20(Harrold%20and%20Mark).doc) (08.04.2014).

Blomberg, S. B., Hess, G. D. ve Orphanides, A. (2004). The Macroeconomic Consequences of Terrorism, *Journal of Monetary Economics*, 51 (5), ss.1007-1032.

Cornwell, D. ve Roberts, B. (2010). 'The 9/11 Terrorist Attack and Overseas Travel to the United States: Initial Impacts and Longer-Run Recovery', *Office of Immigration Statistics Working Paper*, http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/statistics/publications/ois_ni_911_wp.pdf (28.08.2016).

Death Statistics (9/11). <http://www.statisticbrain.com/911-death-statistics/>, E.T. 06.09.2016.

Ekinci, M. B. (2005). Türkiye'nin Uluslararası Hizmet Ticaretindeki Yeri ve Mukayeseli Üstünlükler Çerçevesinde Turizm Sektörü, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (33), ss.45-67.

Fall, L. T. ve Eric, J. (2005). Massey The Significance of Crisis Communication in the Aftermath of 9/11: A National Investigation of How Tourism Managers Have Re-Tooled Their Promotional Campaigns, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 19 (2-3), ss. 77-90.

Floyd, M. F., Gibson, H. , Pennington-Gray, L. ve Thapa, B. (2001). The Effect of Risk Perceptions on Intentions to Travel in the Aftermath of September 11, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(2-3), ss.19-38.

Ganor, B. (2002). Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter, *Police Practice and Research*, 3(4), ss. 287-304.

Goodrich, J. N., (2002). September 11, 2001 Attack on America: A Record of the Immediate Impacts and Reactions in the USA Travel and Tourism Industry, *Tourism Management*, 23(6), ss.573-580.

Göçen, S., Yirik, Ş. Ve Yılmaz, Y. (2011). Türkiye'de Krizler ve Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), ss.493-509.

IATA, 'The Impact of September 11 2001 on Aviation', <http://www.iata.org/pressroom/Documents/impact-9-11-aviation.pdf> (06.09.2016).

Kingsbury, P. T. ve Stanley D. B. (2008). Freud, Tourism, and Terror, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(2-3), ss. 39-61.

Kozak, N., Kozak, M.A. ve Kozak, M.(2012). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık: Ankara.

Kutlu, R.(2010). Uluslararası Terörizm ve 11 Eylül Sonrasında Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Nanto, D. K. (2001). 9/11 Terrorism: Global Economic Costs, *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, ss.2-6.

Ongun, U. (2004). Krizlerin Antalya Turizmine Etkileri, *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Öztürk, S. ve Çelik, K. (2009). Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri (elektronik versiyon), *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(2), ss.85-106.

Paraskevas, A. ve Arandell, B. (2007). A Strategic Framework for Terrorism Prevention and Mitigation in Tourism Destinations, *Tourism Management*, 28(6), ss. 1560-1573.

Pizam, A. (2002). Tourism and Terrorism, *International Journal of Hospitality Management*, 21(1), ss.1-3.

Sakhuja, V. (2002). 'Terrorism and Tourism', <http://www.ipcs.org/article/terrorism/terrorism-and-tourism-699.html> (07.04.2012).

Sönmez, S. F. ve Graefe, A. R. (1998). Influence of Terrorism Risk on Foreign Tourism Decisions, *Annals of Tourism Research*, 25 (1), ss.112-144)

Unur, K. (2000). Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, (11), ss.169-177.

World Tourism Organization (2001). Tourism Highlights 2001, Madrid: 2001 Editions, <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284406845>, (06.09.2016).

World Tourism Organization (2002). Tourism Highlights 2002, Madrid: 2002 Editions, <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284406876>, (06.09.2016).

World Tourism Organization (2003). Tourism Highlights 2003, Madrid: 2003 Editions, <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284406647>, (06.09.2016).

World Tourism Organization (2004). Tourism Highlights 2004, Madrid: 2004 Editions, <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284407910>, (06.09.2016).

World Tourism Organization (2005). Tourism Highlights 2005, Madrid: 2005 Editions, <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284411900>, (06.09.2016).

World Tourism Organization (2006). Tourism Highlights 2006, Madrid: 2006 Editions, <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284413492>, (06.09.2016).

Yeşiltaş, M., Öztürk İ. Ve Türkmen, F. (2008). Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), ss.175-189.

GELİR YÖNETİMİ UYGULAMALARI: ANKARA'DAKİ OTEL İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Çiğdem GÜR

Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Anabilim Dalı
cigdemgur@duzce.edu.tr.

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
selamiyildiz@duzce.edu.tr.

Özet

Küreselleşen dünyada hayatta kalabilmek ve etkili bir çalışma hayatı sürdürebilmek için işletmeler yeni stratejiler arayışı içine girmişlerdir. Değişimin sürekli olduğu ve rekabetin yükseldiği turizm endüstrisinde otel işletmelerinin ortama uyum sağlamaları için gelir yönetimi uygulamalarını kullanmaları yararlı olabilir. Çalışmada otel işletmeleri için stratejik önem taşıyan gelir yönetimi sistemi yeni gelişmeler doğrultusunda ele alınmıştır. Uygulama yeri olarak Ankara ilinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri seçilmiştir. Gelir yönetimi sisteminin otellerde uygulanış şekli ve otel işletmelerine performans açısından yararları yapılan araştırmayla ortaya konulmuştur. Otel işletmeleri gelir yönetimi uygulamalarını kullanarak hizmet kalitesini arttırmakta ve kar oranlarını önemli bir oranda yükseltmektedir. Gelir yönetimi sisteminde, geçmiş verilerin incelenerek geçmiş taleplerin belirlenmesi ve gelecek talebin yönetilmesinin sağlanması otel işletmelerine yarar sağlamaktadır. Ayrıca müşteri bölümlendirmesi yapılarak otel işletmeleri müşterilerine göre kapasite ayarlaması yapabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Otel işletmeleri, Ankara Otel İşletmeleri, Gelir Yönetimi Sistemi, Gelir Yönetimi Uygulamaları

REVENUE MANAGEMENT PRACTICES: A RESEARCH TO HOTEL BUSINESS IN ANKARA

Abstract

Businesses are entered to seek new strategies to survive in the globalized world and in order to sustain an effective working life. It can be usefull for hotel management to use revenue management for adapt to environment and competetion. In this study revenue management system are discussed accordance with the new

¹ Bu Çalışma Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 2014.08.01.240 Proje No ile desteklenen "Gelir Yönetimi Uygulamaları: Ankara'daki Otel İşletmelerinde Bir Araştırma" adlı Yüksek Lisans Tez Projesinden üretilmiştir. Ayrıca bu çalışma 9th International Conference: New Perspectives in Tourism Management (TOURMAN2014) sempozyumunda sunulan "Gelir Yönetimi Uygulamaları: Ankara'daki Otel İşletmelerinde Bir Araştırma" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

developments hotel revenue management system of strategic importance for the company. Areas of application were selected 4 and 5 stars hotels in Ankara. It has been revealed application form in hotel revenue management system and benefits of hotel business performance by conducted research. Hotel business using revenue management application increase the quality of service and rate of profits increased. In the revenue management system, history demand determination by examining historical data and ensuring of future demand management would benefit the hotel business. In addition, hotel managements adjust their capacities according to customers' management.

Keywords: Hotel Business, Ankara Hotels, Revenue Management System, Revenue Management Application.

1. Giriş

Gelir yönetimi, 1970'li yıllarda havayolu sektörünün serbestleşmesiyle birlikte havayolları şirketleri tarafından geliştirilen ve artan rekabet karşısında gelir performansını arttırmak için kullanılan stratejik bir araçtır. Bu sistem havayolları endüstrisinde uçaktaki koltukların farklı müşteri gruplarına farklı fiyattan satılmak istenmesiyle oluşmuştur (Pak ve diğ., 2001).

Bu sistemin ortaya çıkmasının asıl nedeni havayolu şirketlerinde serbest fiyatlandırmanın rekabete açılmasıdır. Bu sistem havayolu şirketlerinden sonra otel işletmeleri için geliştirilmiş, oda yönetim tekniği olarak kullanılmıştır. Gelir yönetimi sistemi, gelirleri yükseltmek amacıyla kullanılan bir tekniktir. Bu yöntem otel işletmelerinde gelirleri etkileyen tüm faktörleri hesaba katmaktadır.

Gelir yönetimi, zaman, fiyat ve ürün kavramı arasındaki ilişkiyi inceler. Gelir yönetiminde mümkün olduğunca gelecekteki talebi tahmin etmek için tarihsel veriler ve güncel rezervasyon uygulamaları kullanılır. Gelir yönetimin hedefinde mevcut kapasiteyi en iyi şekilde kullanarak gelirleri maksimize etmek vardır.

Gelir yönetimi kullanımı uygun olan belli başlı sektörler; Havayolu ve demiryolu yolcu taşımacılığı sektörü, otelcilik sektörü, araba kiralama sektörü, sağlık sektörü, telefon iletişimi sektörü, taşımacılık sektörü ve televizyon reklamcılığı sektörü olarak sıralanabilir.

Bu çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin gelir yönetimi sistemini uygulama biçimleri ve bu sistemin otel işletmelerinin performansına sağladığı katkılar araştırılmıştır. Çalışmada gelir yönetiminin teknik yeteneğini oluşturan; pazar bölümlendirme, fiyatlandırma, talep tahmini, kapasite yönetimi ve bilgi teknolojileri uygulamaları ele alınmıştır.

2. Literatür İncelemesi

2.1. Otel İşletmelerinde Gelir Yönetimi Sistemi

Gelir yönetimi doğru zamanda, doğru fiyata, doğru müşteriye, doğru kapasiteyi tahsis ederek fiyatlandırma stratejilerinin ve bilgi sistemlerinin uygulanmasıdır (Kimes ve Wirtz, 2003). Gelir yönetimi sistemi hizmet işletmeleri tarafından gelirlerin artırılması amacıyla kullanılan stratejilerden birisidir. Havayollarından sonra, otelcilik sektörü de gelir yönetimi sisteminin popüler uygulama alanıdır. Oteller ve havayolu şirketleri, sabit kapasite, yüksek sabit maliyetler, düşük değişken maliyetler vedayaniksız stoklar gibi ortak özelliklere sahiptirler. Bu nedenle havayollarında uygulanan tahmin ve veri toplama yöntemleri otellerde de uygulanabilir (Chen ve Mell, 2010). Otellerde gelir yönetimi sistemi, gelirleri maksimize etmek amacıyla mümkün olduğu kadar doğru talep tahmini için geçmişteki talepleri ve rezervasyonları inceleyen bir bilimdir (Avinal, 2004).

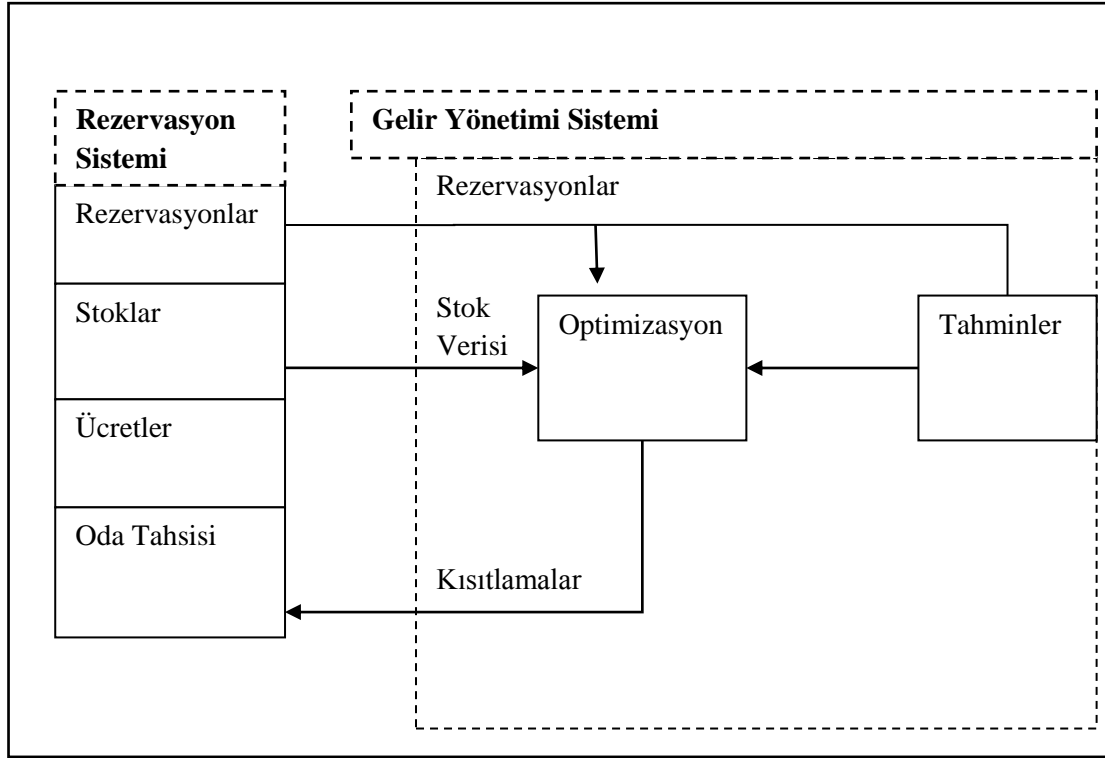
Hizmet sektöründe bulunan firmalar hizmetleri için belirsiz talep ile karşı karşıyadırlar. Gelir yönetimi çok sayıda kapasitesi sınırlı hizmet sektörleri için gelirlerini maksimize etmek amacıyla kullanılan temel bir stratejidir. Gelir yönetimi stok seviyelerinin kontrolünü ve gerçek zamanlı talebi tahmin etmek için talebe dayalı bir fiyatlandırma stratejisidir (Heo ve Lee, 2009). Gelir yönetiminin temelinde talebin nasıl yönetileceği, hizmetlerin, kime hangi fiyattan satılacağı ile ilgili kararların alınması vardır. Bu kararların alınmasında hangi yöntem ve sistemlerin kullanılacağı gelir yönetimi konularından bazılarıdır (Kaya, 2008: 5).

Otel işletmelerinde gelir yönetiminin başarılı bir şekilde uygulanması için aşağıdaki süreçlerin kullanılması önerilmektedir (Tse ve Poon, 2012);

- Pazar ihtiyaçlarını değerlendirmek,
- Organizasyon iş sürecini değerlendirmek,
- Faydaları ölçmek,
- Teknolojiyi kullanmak,
- Tahminleri uygulamak,
- İyileştirmelere başvurmak,
- Gelir yönetimi ekipleri oluşturmak,
- Gelir yönetimini sürecini devamlı kılmak,

- Başarı değerlendirmesi yapmak.

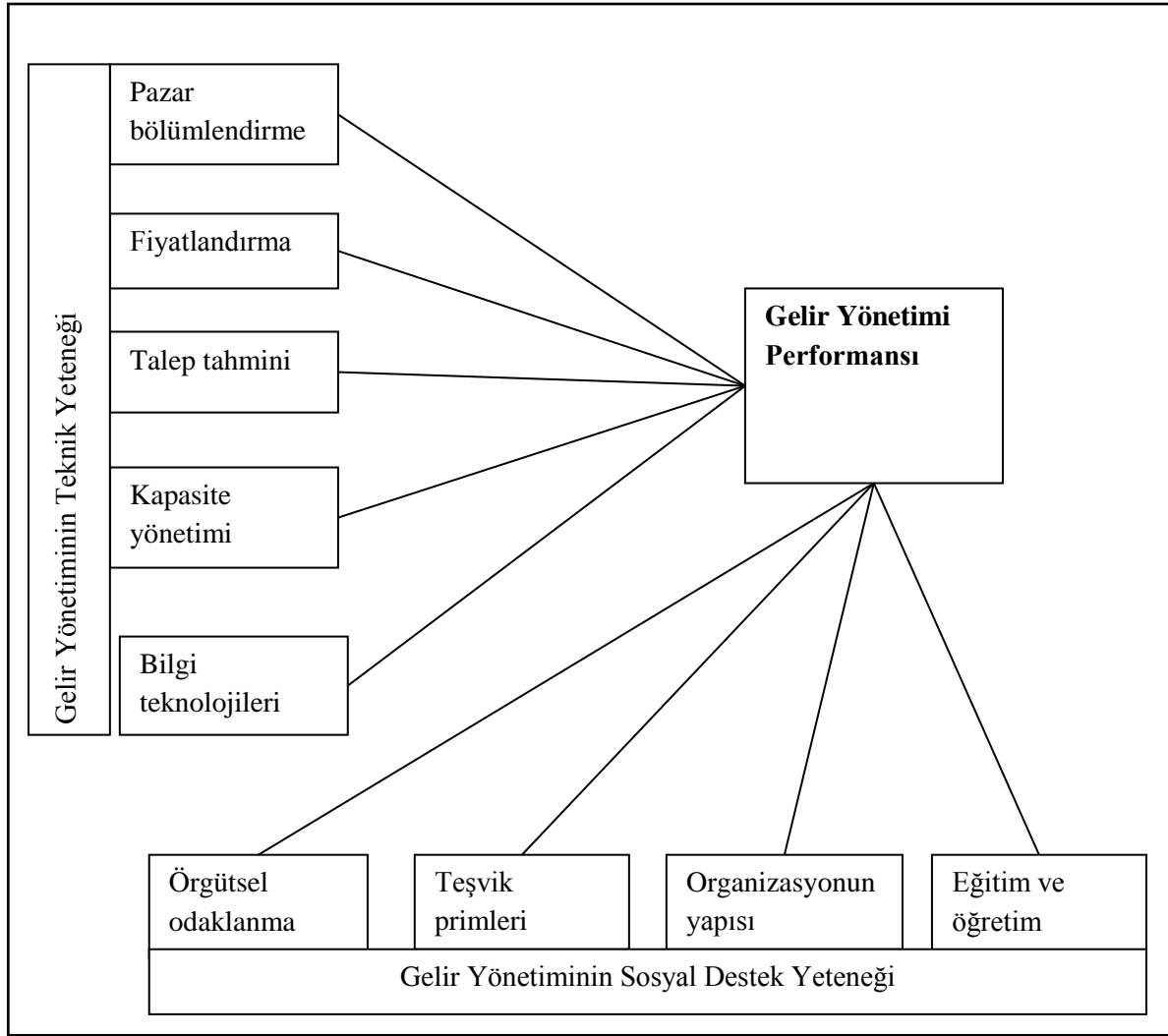
Başarılı bir gelir yönetimi sistemi için gelir yönetimi sistemi ve rezervasyon sisteminin birbirine bağlı olması gerekmektedir. Şekil 1’ de rezervasyon ve gelir yönetimi arasındaki ilişki gösterilmektedir (Hornby ve diğ., 2010: 49).

Şekil 1: Rezervasyon ve Gelir Yönetimi Sistemi Arasındaki İlişki

Kaynak: Hornby ve diğ., 2010: 49

Otel işletmelerinde rezervasyon kaydı bölümlendirilen pazara göre yapılır. İş amaçlı ve eğlence amaçlı seyahat edenler pazar bölümlendirmenin temelini oluşturur. Bu bölümler rezervasyon bakımından, talep bakımından ve fiyat esnekliği bakımından birbirinden farklıdır. Genellikle iş amaçlı seyahat edenler eğlence amaçlı seyahat edenler gibi önceden rezervasyon yaptırmazlar ve daha fazla ücret ödemeye istekli olurlar (Tanpanuwat, 2011: 14). Otel işletmelerinin müşterilerini sınıflandırmaları ve onların farklı ihtiyaçlarına göre farklı fiyatlar belirlemeleri gerekmektedir (Li, 2011). Farklı müşteri bölümlerini farklı fiyat duyarlılığına göre ayırmak otel işletmelerinin karlılığı üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Talep tahmini, sürekli tarihsel hesaplar yapmak, mevcut piyasa veri talebini tahmin etmek ve fiyat bilgilerini ayarlamak için kullanılır. Müşteri bölümlerine göre tahmin yapılarak fiyat ve kaynak dağılımının ayarlanması otel işletmeleri için yararlı olacaktır (Ong, 2008: 41). Gelir yönetiminin başarı uygulamaları Şekil 2’ de gösterilmektedir (Crystal, 2007: 3)

Şekil 2: Gelir Yönetiminin Başarı Uygulamaları

Kaynak: Crystal, 2007: 3

2.2. Gelir Yönetiminin Teknik Yeteneği

Gelir yönetimini kullanmak isteyen otel işletmeleri ilk olarak pazar bölümlendirmesi yapmalıdır. Müşteri çeşitlerinin belirlenebilmesi için pazar çok sayıda kritere göre bölümlere ayrılabilir. En çok kullanılan müşteri ayırımı şekli, iş amaçlı seyahat edenler ve tatil amaçlı seyahat edenlerdir (Kamath vd, 2008: 271).

Fiyatlandırma pazarlama karması ile birlikte rezervasyon oranlarını kontrol etmek için beraber kullanılır (Griffin, 1994: 42). Gelir yönetimi bir tür fiyat farklılaştırmasıdır. Otel işletmelerinin müşterilerini sınıflandırmaları ve onların farklı ihtiyaçlarına göre farklı fiyatlar belirlemesi gerekmektedir (Li, 2011). Gelir yönetimi, otel işletmelerinin müşterileri fiyat

duyarlılığı düzeylerine göre ayırmalarını gerektirmektedir. Yapılan pazar bölümlendirmesi ve fiyatlandırma çalışmalarından sonra talep tahmin araştırmaları yapılmalıdır.

Talep tahmini gelir yönetiminin kalbini oluşturur. Talep tahmini, sürekli tarihsel hesaplar yapmak, mevcut piyasa veri talebini tahmin etmek ve fiyat bilgilerini ayarlamak için kullanılır. Gerçek zamanlı gelir yönetimi süreçleri olay odaklı ve geliri maksimize etmek için müşteri talebine göre fiyat ve kaynak dağılımını sürekli hesaplar. Tahmin yaklaşımı, her müşteri segmentlerinin talebini karşılamak için uygun kaynakları tahsis eder (Ong, 2008: 41).

Talebin belirlenmesinden sonra pazar bölümlerine göre kapasite ayarlamaları yapılabilir. Kapasite yönetimindeki amaç, odaların fazladan satılması riski ile boş kalması durumunda ortaya çıkacak olan gelir kaybının eşitlenmesidir (Emeksiz ve diğ., 2012: 93). Kapasite tahsisi farklı müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için gelir yönetim sürecinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur.

Bilgi teknolojileri gelir yönetimi sisteminin geliştirilmesinin anahtarıdır. Günümüzde gelişen teknolojiler sayesinde, bilgisayarlar kesin bir tahmine varmak için gelişmiş hesaplama yapma yeteneğine sahiptir. Ayrıca, otel fiyatları her yerde bulunan internet erişimi sayesinde daha şeffaf hale gelmektedir (Chen ve Mell, 2010).

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Ankara'daki otel işletmelerinde gelir yönetiminin uygulama durumunun, uygulama şekillerinin belirlenmesi ve işletmelerde gelir yönetimi anlayışının ortaya konulmasıdır. Ayrıca araştırmanın diğer amaçları ise otel işletmelerinde gelir yönetimi kullanımının oluşturduğu etkileri belirlemek ve dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmelerinde gelir yönetimi kullanımı ile ilgili farklılıkları ortaya koymaktır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırma dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmeleri ile sınırlı tutulmuştur. Bunun nedeni, diğer konaklama işletmelerinin tam anlamıyla kurumsallaşmamış olması ve gelir yönetimi uygulamalarını kullanmaya başlamamış olmasıdır. Ayrıca dört (4) ve beş (5) yıldızlı oteller, niteliklerinin, hizmet türlerinin ve örgütsel ortamının diğer küçük otellere kıyasla farklı olmasıdır.

Araştırmanın evrenini Ankara'da faaliyet gösteren Turizm İşletme Belgeli dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırmada Ankara ilinin tercih edilmesinin sebebi,

iş amacıyla ve kongre turizmi amacıyla gelen turistlerin Ankara'yı tercih etmeleridir ve kültür turizminin gerçekleştirilmesidir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan 2014 Mayıs itibari ile alınan bilgilere göre Ankara'da faaliyet gösteren 60 tane Turizm İşletme Belgeli dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel bulunmaktadır. Araştırma esnasında otel işletmelerinin yoğun olmalarından dolayı 44 işletmeye ulaşılabılmıştır. Verilerin toplanması esnasında 3 otelin tadilatı olması ve diğer 13 otel yöneticisi ile müşteri yoğunluğundan dolayı görüşülemediği sebebiyle 16 otel işletmesiyle görüşme yapılamamıştır. 44 otel işletmesinde 31'i 4 yıldızlı 13'ü 5 yıldızlı otel işletmesidir. Geri dönüş oranı % 73'tür.

3.3. Araştırmanın Yöntemive Veri Toplama Aracı

Araştırmanın yöntemi nicel araştırma yöntemi olup, veri toplama tekniği olarak yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Anket soruları kapsamlı literatür taramasından sonra oluşturulmuştur. Araştırmada uygulanan anket iki farklı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, anketi cevaplayan yöneticilerin sosyo-demografik özellikleri ve çalıştıkları otel işletmelerinin belli başlı nitelikleri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise gelir yönetimi uygulamalarından olan pazar bölümlendirme, fiyatlandırma, tahmin, kapasite yönetimi, bilgi teknolojileri ve gelir yönetimi performansının değerlendirilmesi, likert ölçekli sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Toplamda 72 soru sorulmuştur. Anketin oluşturulmasında, gelir yönetimi uygulamaları ile ilgili sorular, Crystal (2004), pazar bölümlendirme Uğurlu (2007), talep tahmini Cengiz (2013), bilgi teknolojisi Arbak (1993), gelir yönetimi performans değerlendirilmesi Unurlu (2010), tarafından kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır.

Alan araştırması temel veri toplama aracı olarak seçilen anketin geçerli sonuçlar verip vermediğinin denenmesi için bir pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Anket, pilot uygulama için 15 otel yöneticisine uygulanmış ve yöneticilerin sorulara nasıl reaksiyon gösterdikleri, nerelerde tereddüt ettikleri ve anlaşılmayan kısımların olup olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda anket sorularında gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Araştırma verileri anket tekniği ile araştırmacı tarafından yöneticiler ile yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Anket yapılırken katılımcıların üst düzey kararlara katılan yöneticiler olmasına dikkat edilmiştir.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, Ankara'daki dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmeleri ile sınırlıdır. Araştırma alanının Ankara'daki dört ve beş yıldızlı otel işletmeleri ile sınırlı tutulmasının sebebi, gelir

yönetiminin yeni bir uygulama olması sebebi ile daha çok kurumsallaşmış otel işletmelerinde kullanılmasıdır. Araştırmanın yapılması sırasında Türkiye'deki tüm dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmelerine ulaşılmaması konusunda maddi yetersizlikler ve zaman kısıtlamasının olması araştırmanın belli bir il içerisinde gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

3.5. Verilerin Toplanması

Araştırma Ankara ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ankara ilinde 60 adet dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmesi faaliyette bulunmaktadır. Anket çalışması 1 Haziran 2014- 10 Temmuz 2014 tarihleri arasında yöneticilerle bire bir görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Anketler, otel işletmelerinin otel sahibi, genel müdür, ön büro müdürü gibi işletmeyi iyi tanıyan yöneticiler tarafından cevaplandırılmıştır. Toplanan veriler SPSS 16.0 for Windows programı yardımı ile analiz edilmiştir.

3.6. Verilerin Analizi

Anket verileri SPSS 15.00 anket programında analiz edilmiştir. Anket içerisinde bulunan soruların ölçmek istediği olguyu ne kadar tutarlı, kararlı ve duyarlı ölçtüğünü tespit etmek için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Veriler toplandıktan sonra değişkenlerin betimsel istatistiği yapılmıştır. Elde edilen verilerin aritmetik ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde dağılımları belirlenmiştir. Araştırmada doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve gelir yönetimini oluşturan faktörler 6 boyutta değerlendirilmiştir.

3.7. Verilerin Geçerlilik ve Güvenirliliği

Anketlerde güvenilirlik ve geçerlilik önemli olduğundan bu iki özelliğe ilişkin bulgular araştırılmaktadır. Geçerlilik test ya da ölçeğin ölçülmek istenen şeyi ölçme derecesidir (Altunışık, ve diğ., 2010: 121). Bu açıklamadan çıkarılan sonuç geçerliliğin derecesi ölçülmek istenen değişkenlerin ifade edilebilmesi derecesine bağlıdır. Bu araştırmada kullanılan ölçeklerin çoğu daha önceki araştırmalarda geçerlilikleri test edilmiş ölçeklerdir. Araştırmada anketin yeterli sayıda ve ölçülmek istenen olguyu temsil edebilecek soruları içerdiğinden emin olunmak için içerik geçerliliği yapılmıştır.

Güvenilirlik, 'bir testin veya ölçeğin ölçmek istediği şeyi tutarlı ve istikrarlı bir şekilde ölçme derecesidir' (Altunışık, ve diğ., 2010: 122). Likert tipi ölçeklerde iç tutarlılığın test edilmesi gerekmektedir. Likert tipi ölçeğin güvenilirliğinin test edilmesi için, Cronbach alfa olarak da bilinen katsayının kullanılması gerekmektedir. Bu tür ölçeklerde güvenilirlik katsayısı mümkün olduğunca 1'e yakın olmalıdır. Anket uygulaması yapıldıktan sonra demografik

özellikler dışındaki 55 adet kapalı uçlu soruya güvenilirlik analizi yapılmıştır. Aşağıda Tablo 1’de güvenilirlik analizinin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 1: Cronbach’s Alpha Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik katsayısı (Cronbach's Alpha)	Soru sayısı
, 890	55

Anketin güvenilir sayılabilmesi için alfa değerinin en az 0,7 olması arzu edilir. Ancak, inceleme türü araştırmalarda bu değer 0,5’e kadar indirilebilir (Altunışık, ve diğ., 124). Yukarıda görüldüğü gibi Cronbach’s Alpha katsayısı ,890 olarak ortaya çıkmıştır. Bu değer kabul edilebilen sınırlar içerisinde bir değerdir ve bu nedenler verilerin güvenilir olduğu rahatlıkla söylenebilir.

4. Bulgular

4.1. İşletmelerle İlgili Genel Bilgiler

Tablo 2:Otel İşletmeleri İle İlgili Genel Bilgiler

Değişkenler	Özellikler	Frekans	Yüzde (%)
Otel yıldızı	4 yıldızlı	31	70,5
	5 yıldızlı	13	29,5
Toplam		44	100,0
Otel statüsü	Uluslararası zincire bağlı	11	25,0
	Ulusal zincire bağlı	12	27,3
	Ulusal otel işletmesi	14	31,8
	Ulusal şahıs otel işletmesi	7	15,9
Toplam Otel oda kapasitesi	50 ve altı	44	100,0
	51-150	10	22,7
	151-250	25	56,8
	251 ve üstü	4	9,1
		5	11,4
Toplam		44	100,0
Oteldeki çalışan sayısı	50 kişi ve altı	27	61,4
	51-100	9	20,5
	101-150	2	4,5
	151 kişi ve üst	6	13,6
Toplam		44	100,0

Otelin faaliyet süresi	3 yıldan az	4	9,1
	3-5 yıl	1	2,3
	5-7 yıl	2	4,5
	7-9 yıl	9	20,5
	10 yıl ve üstü	28	63,6
Toplam		44	100,0
Müşteri profil	İş amaçlı	2	4,5
	Tatil amaçlı	2	4,5
	Kongre	0	0
	Hepsi	40	90,9
Toplam		44	100,0

Araştırmaya katılan 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin %70,5'i dört yıldızlı oteller, % 29,5'u 5 yıldızlı oteller işletmeleridir. Araştırmaya katılan işletmelerin % 25,0'i uluslararası zincire bağlı, %27,3' ü ulusal zincire bağlı, %31,8' i ulusal otel işletmesi ve %15,9' u ulusal şahıs otel işletmesidir. Araştırmaya katılan işletmelerin %22,7' si 50 ve daha düşük, %56,8'i 51-150 arasında, %9,1'i 151-250 arasında ve %11,4'ü 251 ve üstüde kapasitesine sahip işletmelerdir. Araştırmaya katılan işletmelerin çalışan sayısı açısından incelendiğinde %61,4' ü 50 ve altı, %20,5'i 51-100 arası, %13,6'sı 151 kişi ve üst ve %4,5'ü 101-150 arasında çalışmanı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan otel işletmelerinin faaliyet süreleri açısından incelendiğinde %63,6'sı 10 yıl ve üstü, %20,5'i 7-9 yıl, %9,1'i 3 yıldan az zamandır faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan otel işletmelerinin müşteri profilleri incelendiğinde % 90,9'u hem iş amaçlı, hem tatil amaçlı ve hem de kongre amaçlı müşteri profiline sahip olduğu anlaşılmaktadır.

4.2. İşletmelerin Gelir Yönetimi Kullanma Durumları İle İlgili Bulgular

Araştırmaya katılan otel işletmelerinin gelir yönetimi uygulamaları kullanım durumları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Otel İşletmelerinin Gelir Yönetimi Uygulama Durumları

Gelir yönetimi uygulaması	Frekans	Yüzde (%)
Evet	31	70,5
Hayır	13	29,5
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan otel işletmelerinin % 70,5'inin gelir yönetimine yönelik uygulamaları kullandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: Otel İşletmesinin Yıldız Türüne Göre Gelir Yönetimi Uygulama Durumları

Gelir yönetimi uygulaması	4 yıldızlı	5 yıldızlı
Evet	18	13
Hayır	13	-
Toplam	21	13

5 yıldızlı otellerin hepsi gelir yönetimi uygulaması kullanırken 13 tane 4 yıldızlı otel işletmesi gelir yönetimi uygulamasını kullanmamaktadır. Bu oranlara göre 5 yıldızlı otel işletmeleri gelir yönetimi uygulamalarına adapte olmuşken 4 yıldızlı otellerin de gelir yönetimine uyum süreci içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Otel İşletmelerinin Gelir Yönetimi Uygulama Süreleri

Gelir yönetimi uygulama süresi	Frekans	Yüzde (%)
1 yıldan az	4	12,9
1-2 yıl	11	35,5
3-5 yıl	12	38,7
6-9 yıl	4	12,9
Toplam	31	100,0

Araştırmaya katılan otel işletmelerinin %12,9'u 6-9 yıl, %38,7' si 3-5 yıl, %35,5'i 1-2 yıl ve %12,9' u 1 yıldan azzamandır gelir yönetimini uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 6: Otel İşletmelerinin Gelir Müdürüne Sahip Olma Durumları

Gelir yönetimi müdürü olup olmadığı	Frekans	Yüzde (%)
Evet	10	32,3
Hayır	21	67,7
Toplam	31	100,0

Araştırmaya katılan otel işletmelerinin çoğunluğunda % 67,7 gelir yönetimi müdürü olmadığı görülmektedir.

Tablo 7: Otel İşletmelerinde Gelir Müdürünün Bağlı Olduğu Departman

Gelir müdürünün bağlı olduğu departman	Frekans	Yüzde (%)
Satış ve pazarlama bölümü	4	40,0
Önbüro departmanı	3	30,0
Bağımsız	1	10,0
Muhasebe departmanı	1	10,0
Genel müdür	1	10,0
Toplam	10	100,0

Tablo incelendiği zaman otel işletmelerinde gelir müdürünün çoğunluğunun % 40,0 satış ve pazarlama bölümüne bağlı olarak çalıştığı görülmektedir.

Tablo 8: Gelir Müdürü Bulunmayan Otel İşletmelerinde Gelir Yönetimi İle İlgili Sorumlulukları Yerine Getiren Yönetici

Gelir müdürü yerine sorumlulukları yerine getiren yönetici	Frekans	Yüzde (%)
Otel müdürü	3	14,3
Ön büro müdürü	11	52,4
Satış ve pazarlama müdürü	4	19,0
Finans direktörü	3	14,3
Toplam	21	100,0

Tablo incelendiği zaman gelir müdürü olmayan otel işletmelerinde sorumlulukları çoğunlukla % 52,4 ön büro müdürünün yerine getirdiği görülmektedir.

Tablo 9: Otel İşletmelerinin Gelir Yönetimi Komitesine Sahip Olma Durumları

Gelir yönetimi komitesinin olup olmadığı	Frekans	Yüzde (%)
Evet	6	19,3
Hayır	25	80,7
Toplam	31	100,0

Tablo incelendiği zaman gelir yönetimi uygulayan otel işletmelerinin büyük çoğunluğunun gelir yönetimi komitesine sahip olmadığı görülmektedir. Gelir yönetimi komitesine sahip olan otel işletmelerinin hepsi 5 yıldızlı otel işletmeleridir. Gelir yönetimi komitesine sahip olan otel işletmelerinin çoğunluğunda ön büro müdürü, satış pazarlama müdürü ve gelir müdürü komitenin çalışmasını yürütmektedir.

4.3. İşletmelerin Gelir Yönetimi Uygulamaları İle İlgili Bulguları

Anket uygulanan yöneticilerin gelir yönetimine ilişkin algılarının önem derecelerinin belirlenmesi amacıyla 55 adet soru sorulmuştur. Bu bölümde amaç, Ankara'da faaliyet gösteren dört (4) ve beş (5) yıldızlı otel işletmelerinin, gelir yönetimi ile ilgili tutumlarında hangi unsurların ön plana çıktığını tespit etmek ve bu unsurların ne derece önem arz ettiğini ortaya koymaktır.

4.3.1. Pazar Bölümlendirme İle İlgili Bulgular

Bu bölümde otel işletmelerinin pazar bölümlendirme ve hedef pazar seçimi faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdiği ile ilgili yargılar yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında pazar bölümlendirme ile ilgili 11 adet yargıya katılım düzeyi sorulmuştur. Araştırmaya katılan üst düzey otel yöneticilerinin yargılara katılım düzeyi Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Otel İşletmelerinde Pazar Bölümlendirme İle İlgili Bulgular

Soru No'su	Pazar Bölümlendirme İle İlgili Algılar	Kesinlikle	Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum (2)	Kararsızım (3)	Katılmıyorum (4)	Kesinlikle	Ort.
		Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum (2)	Kararsızım (3)	Katılmıyorum (4)	Katılmıyorum (5)		
		Fi	Fi	Fi	Fi	Fi	Fi	
		% fi	% fi	% fi	% fi	% fi	% fi	
1	Müşterileri stratejik kümeler halinde gruplandırma	0	2	1	27	1	3,87	
		0,00	6,5	3,2	87,1	3,2		
2	Müşterileri benzer satın alma özelliklerine göre gruplandırma	0	1	0	25	5	4,09	
		0,00	3,2	0,00	80,6	16,1		
3	Farklı müşteri gruplarına farklı promosyonlar sunma	0	0	1	20	10	4,29	
		0,00	0,00	3,2	64,5	32,3		
4	İyi tanımlanmış pazar segmentlerini düzenli olarak gözden geçirme	0	0	0	21	10	4,32	
		0,00	0,00	0,00	67,7	32,3		
5	Müşterileri otelden bekledikleri fayda özelliklerine göre gruplandırma	2	6	0	18	5	3,58	
		6,5	19,4	0,00	58,1	16,1		
6	Müşterileri otele geliş sıklığına göre gruplandırma	0	4	0	23	4	3,87	
		0,00	12,9	0,00	74,2	12,9		
7	Müşteriler hedeflenirken satış fiyatlarını rahatça ödeyebilen müşteriler üzerinde yoğunlaşma	2	10	1	18	0	3,12	
		6,5	32,3	3,2	58,1	0,00		
8	Hedef pazar seçiminde en önemli ölçütün karlılık olması	0	10	1	18	2	3,38	
		0,00	32,3	3,2	58,1	6,5		
9	Pazar bölümlerine göre indirimli paketler oluşturma	0	0	0	18	13	4,41	
		0,00	0,00	0,00	58,1	41,9		
10	Pazar bölümlerinin rezervasyon taleplerini takip etme	0	1	0	21	9	4,22	
		0,00	3,2	0,00	67,7	29,0		
11	Pazar bölümlerine göre hizmetlerde geliştirmeler yapma	0	0	1	20	10	4,29	
		0,00	0,00	3,2	64,5	32,3		

Tablo 10 incelendiği zaman otel yöneticilerinin seçilen hedef pazarın uygunluğunun düzenli olarak gözden geçirilmesine önem verdiği görülmektedir. Seçilen hedef pazar için farklı promosyonlar sunma ve indirimli paketler oluşturma otel yöneticileri tarafından kullanılan yaygın uygulamalar olduğu araştırma kapsamında tespit edilmiştir. Otel yöneticilerinin hedef pazarın rezervasyon taleplerini takip etmeye ve pazar bölümlerine göre hizmetlerde geliştirme yapmaya önem verdikleri görülmektedir.

4.3.2. Fiyatlandırma İle İlgili Bulgular

Bu bölümde otel işletmelerinin oda fiyatlarını oluşturma sürecini incelemek ve fiyatlara karar verirken kullanılan tekniklere ilişkin yargılar yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında fiyatlandırma ile ilgili yöneticilere 7 adet yargıya katılım düzeyi sorulmuştur. Araştırmaya katılan üst düzey otel yöneticilerinin yargılara katılım düzeyi Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Otel İşletmelerinde Fiyatlandırma İle İlgili Bulgular

Soru No'su	Fiyatlandırma İle İlgili Algılar	Kesinlikle Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum(2)	Kararsızım (3)	Katılıyorum (4)	Kesinlikle Katılıyorum (5)	Ort.
		Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	
1	Oda fiyatlarını ayarlamak için kullanılan etkili fiyat politikası olup olmadığı	0 0,00	0 0,00	1 3,2	20 64,5	10 32,3	4,29
2	Oda fiyatlarını odanın değerine göre ayarlama	0 0,00	2 6,5	0 0,00	24 77,4	5 16,1	4,03
3	Oda fiyatlarına karar verilirken rakiplerin tepkilerini düşünme	0 0,00	1 3,2	2 6,5	22 71,0	6 19,4	4,06
4	Fiyatlandırma stratejisinin, müşterinin satın alma kararı üzerindeki etkisini analiz etme	0 0,00	0 0,00	1 3,2	23 74,2	7 22,6	4,19
5	Fiyatlar ayarlanırken müşterinin fiyat esnekliğini önemseme	0 0,00	0 0,00	2 6,5	26 83,9	3 9,7	4,03
6	Fiyatların değişiminin tüm kaynaklarda aynı anda güncellenmesi	0 0,00	0 0,00	0 0,00	22 71,0	9 29,0	4,29
7	Pazar bölümlerinin sezonluk talebini dikkate alarak fiyat ayarlamaları yapma	0 0,00	0 0,00	1 3,2	19 61,3	11 35,5	4,32

Tablo 11 incelendiği zaman otel işletmelerinin kullandığı etkili fiyat politikaları olduğu görülmektedir. Oda fiyatlarına karar verirken otel yöneticileri müşterilerin satın alma etkilerini göz önünde bulundurmaktadırlar. Otel işletmelerindeki oda fiyatlarında oluşan değişikliklerin tüm kaynaklarda aynı anda güncellendiği tespit edilmiştir. Ayrıca otel işletmelerinin pazar bölümlerinin taleplerine göre fiyatlarda ayarlamalar yaptığı görülmektedir.

4.3.3 Talep Tahmini İle İlgili Bulgular

Bu bölümde otel işletmeleri için önemli olan talep tahmini ve planlama çalışmaları ile ilgili yargılar yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında talep tahmini ile ilgili yöneticilere 9 adetyargıya katılım düzeyi sorulmuştur. Araştırmaya katılan üst düzey otel yöneticilerinin yargılara katılım düzeyi Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Otel İşletmelerinde Talep Tahmini İle İlgili Bulgular

Soru No'su	Talep Tahmini İle İlgili Algılar	Kesinlikle Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum(2)	Kararsızım (3)	Katılıyorum (4)	Kesinlikle Katılıyorum (5)	Ort.
		Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	
1	Otelin tahmin çalışmalarında başarılı olması	0 0,00	0 0,00	2 6,5	26 83,9	3 9,7	4,03
2	Müşteri talebinin tahmini için verileri zamanında kullanma	0 0,00	0 0,00	1 3,2	23 74,2	7 22,6	4,19
3	Gelir yönetimini, tahmin ile ilgili iş kararlı almak için kullanma	0 0,00	0 0,00	1 3,2	26 83,9	4 12,9	4,09
4	Talep tahmin sürecinin verimliliğini ölçme ve değişiklikler yapma	0 0,00	0 0,00	2 6,5	24 77,4	5 16,1	4,09
5	Gelir yönetiminin tahminleri oluşturmak için doğru istatistiksel yöntemleri içermesi	0 0,00	1 3,2	0 0,00	25 80,6	5 16,1	4,09
6	Gelir yönetiminin tahminleri oluşturmak için gerekli olan tüm verilere sahip olması	0 0,00	0 0,00	2 6,5	23 74,2	6 19,4	4,12
7	Tahmin yapılırken kullanılan verilerin önemli bir kaynak olması	0 0,00	0 0,00	1 3,2	25 80,6	5 16,1	4,12
8	Otelde kısa dönemli periyotlarda tahmin çalışmaları yapılması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	23 74,3	8 25,8	4,25
9	Tahmin çalışmalarında farklı birimlerin birlikte çalışması	0 0,00	1 3,2	1 3,2	19 61,3	10 32,3	4,22

Tablo 12 incelendiği zaman otel işletmelerinin talep tahmini için doğru verileri zamanında kullanmaya önem verdikleri görülmektedir. Tahmin yapılırken kullanılan verilerin otel işletmeleri için önemli bir kaynak olduğu ve otel işletmelerinde kullanılan gelir yönetimi sisteminin doğru tahminleri oluşturmak için gerekli olan tüm verilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Otel işletmelerinde kısa dönemli periyotlarla tahmin çalışmaları yapıldığı ve tahmin çalışmalarında farklı birimlerin birlikte çalıştığı görülmektedir.

4.3.4. Kapasite Yönetimi İle İlgili Bulgular

Bu bölümde otel işletmelerinde kapasite planlama kararları üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ile ilgili yargılar yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında kapasite yönetimi ile ilgili yöneticilere 6 adet yargıya katılım düzeyi sorulmuştur. Araştırmaya katılan üst düzey otel yöneticilerinin yargılara katılım düzeyi Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13: Otel İşletmelerinde Kapasite Yönetimi İle İlgili Bulgular

Soru No'su	Kapasite Yönetimi İle İlgili Algılar	Kesinlikle	Katılmıyorum(1)	Katılmıyorum(2)	Kararsızım (3)	Katılmıyorum (4)	Kesinlikle	Ort.
		Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum(2)	Kararsızım (3)	Katılmıyorum (4)	Katılmıyorum (5)		
		Fi	Fi	Fi	Fi	Fi	Fi	
		% fi	% fi	% fi	% fi	% fi	% fi	
1	Gelir yönetiminin pazar segmentleri için odaları tahsis etmesi	0 0,00	1 3,2	0 0,00	23 74,2	7 22,6		4,16
2	Fazla rezervasyonların tedbirli alınması ve rezervasyonsuz gelen müşterilerin tahmin edilmesinin gelir yönetiminin bir parçası olması	0 0,00	1 3,2	1 3,2	21 67,7	8 25,8		4,16
3	Otelin haftanın belirli gecelerinde kapasite üstü satışlar yapma durumu	2 6,5	6 19,4	2 6,5	19 61,3	1 3,2		4,67
4	Oda fiyatına ek olarak müşterilerin diğer harcamalarının da hesaplanması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	27 87,1	4 12,9		4,12
5	Her hangi bir akşam için yüksek değerli müşteriler için mevcut odalar olması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	25 80,6	6 19,4		4,19
6	Pazar bölümlerinin taleplerini dikkate alarak pazar bölümlerine yönelik kapasite ayarlaması yapılması	0 0,00	0 0,00	2 6,5	24 77,4	5 16,1		4,09

Tablo 12’de görüldüğü üzere otel işletmelerini gelir yönetim sistemini kullanım amaçları arasında pazar bölümleri için odaların tahsis edilmesi ve fazla rezervasyonların tedbirli alınarak walk-in gelen müşterilerin tahmin edilmesi vardır. Araştırmaya katılan çoğu otel işletmesinde haftanın belirli günlerinde kapasite üstü satışların yapıldığı görülmektedir. Otel işletmelerinde yüksek değerli müşteriler için her zaman odaların bulunduğu tespit edilmiştir.

4.3.5. Bilgi Teknolojileri İle İlgili Bulgular

Bu bölümde otel işletmelerinin bilgi teknolojilerindeki gelişmeleri ne ölçüde takip ettikleri, bilgi teknolojisinin kullanım alanları ve bilgi teknolojilerinin kullanım düzeyleri ile ilgili anket soruları yorumlanmıştır. Araştırma bilgi teknolojileri ile ilgili yöneticilere 10 adet yargıya katılım düzeyi sorulmuştur. Araştırmaya katılan üst düzey otel yöneticilerinin yargılara katılım düzeyi Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo 13: Otel İşletmelerinde Bilgi Teknolojileri İle İlgili Bulgular

Soru No'su	Bilgi Teknolojileri İle İlgili Algılar	Kesinlikle	Katılmıyorum(2)	Kararsızım (3)	Katılıyorum (4)	Kesinlikle	Ort.
		Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılmıyorum (5)	
		Fi	Fi	Fi	Fi	Fi	
		% fi	% fi	% fi	% fi	% fi	
1	Gelir yönetimi ile ilgili teknolojik gelişmeleri takip etme	0 0,00	0 0,00	0 0,00	22 73,3	8 26,7	4,26
2	Bilgi teknolojisinin gelir yönetimi ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olması	0 0,00	1 3,2	0 0,00	26 83,9	4 12,9	4,06
3	Gelir yönetimi görevlerini tamamlamak için bilgisayar sistemi ile çalışma ortaklıkları oluşturma	0 0,00	1 3,2	1 3,2	23 74,2	6 19,4	4,09
4	Rezervasyonların ve gelir yönetiminin entegre edilmesi	0 0,00	0 0,00	0 0,00	25 80,6	6 19,4	4,19
5	Gelir yönetimi yazılımından elde edilen bilgilerin alınacak kararlara ışık tutması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	26 83,9	5 16,1	4,16
6	Gelir yönetimi yazılımından elde edilen bilgilerin problemlerin çözümü için etkili olması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	27 87,1	4 12,9	4,12
7	Gelir yönetimi yazılımının gerekli bilgileri düzenli aralıklarla sağlaması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	27 87,1	4 12,9	4,12
8	Gelir yönetimi yazılımı ile ilgili gerekli eğitime sahip olunması	0 0,00	0 0,00	1 3,2	28 90,3	2 6,5	4,03
9	Gelir yönetimi ile ilgili yazılımların sıklıkla araştırılması	0 0,00	1 3,2	2 6,5	25 80,6	3 9,7	3,96
10	Gelir yönetimi yazılımının Pazar bölümlerinin geleceğe yönelik talep düzeylerini tahmin etmesi	0 0,00	1 3,2	1 3,2	27 87,1	2 6,5	3,96

Tablo 13'de görüldüğü gibi otel işletmeleri gelir yönetimi ile ilgili teknolojik gelişmeleri takip etmeye önem vermektedir. Otel işletmelerinde gelir yönetimi ve rezervasyonların entegre edildiği tespit edilmiştir. Gelir yönetimi yazılımından elde edilen verilerin alınacak kararlara yardımcı olduğu ve problemlerin çözümüne yardımcı olduğu görülmektedir. Otel işletmelerinin gelir yönetimi ile ilgili gerekli eğitime sahip olduğu görülmektedir.

4.3.6. Gelir Yönetimi Performansının Değerlendirilmesi İle İlgili Bulgular

Bu bölümde otel işletmelerinin gelir yönetimi performansının değerlendirilmesi ile ilgili anket soruları yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında gelir yönetimi performansının değerlendirilmesi ilgili yöneticilere 12 adetyargıya katılım düzeyi sorulmuştur. Araştırmaya katılan üst düzey otel yöneticilerinin yargılara katılım düzeyi Tablo 14'de gösterilmiştir.

Tablo 14: Otel İşletmelerinde Gelir Yönetimi Performansını Değerlendirilmesi İle İlgili Bulgular

Soru No'su	Gelir Yönetimi Performansının Değerlendirilmesi İle İlgili Algular	Kesinlikle Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum(2)	Kararsızım (3)	Katılıyorum (4)	Kesinlikle Katılıyorum (5)	Ort.
		Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	Fi % fi	
1	Gelir yönetimi uygulamalarının genel giderlerin azalmasına yardımcı olması	0 0,00	2 6,5	3 9,7	20 64,5	6 19,4	3,96
2	Gelir yönetimi uygulamalarının maliyetleri azaltması	0 0,00	1 3,2	4 12,9	20 64,5	6 19,4	4,0
3	Gelir yönetimi uygulamalarının işletme faaliyetlerini kontrole yardımcı olması	0 0,00	1 3,2	1 3,2	16 51,6	13 41,9	4,32
4	Gelir yönetimi uygulamalarının müşteri ilişkileri yönetiminde etkinliği artırması	0 0,00	1 3,2	0 0,00	22 71,0	8 25,8	4,19
5	Gelir yönetimi uygulamalarının kaynakların daha verimli şekilde kullanılmasını sağlaması	0 0,00	0 0,00	1 3,2	17 54,8	13 41,9	4,38
6	Gelir yönetimi uygulamalarının otelin karlılığını arttırması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	12 38,7	19 61,3	4,61
7	Gelir yönetimi uygulamalarının otelin rekabet edilebilir avantajını arttırması	0 0,00	0 0,00	2 6,5	18 58,1	11 35,5	4,29
8	Gelir yönetimi uygulamalarının etkin rekabet stratejileri geliştirmesine yardımcı olması	0 0,00	0 0,00	1 3,2	19 61,3	11 35,5	4,32
9	Gelir yönetimi uygulamalarının oda satışlarını arttırması	0 0,00	0 0,00	0 0,00	17 54,8	14 45,2	4,45
10	Gelir yönetimi uygulamalarının doluluk oranını arttırması	0 0,00	1 3,2	0 0,00	14 45,2	16 51,6	4,45
11	Gelir yönetimi uygulamalarının müşteri kitlesini arttırması	0 0,00	1 3,2	1 3,2	22 71,0	7 22,6	4,12
12	Gelir yönetimi uygulamalarının hizmet kalitesini yükseltmesi	0 0,00	1 3,2	1 3,2	19 61,3	10 32,3	4,22

Tablo 14 ten anlaşıldığı üzere tüm maddelerin ortalaması 3 ve üzerinde değerler olduğundan, yöneticilerin bu faktörlerle ilgili görüşlerinin olumlu olduğu tespit edilmiştir. Gelir yönetimi kullanan otel işletmelerinin, gelir yönetimi uygulamalarının işletme faaliyetlerini kontrole yardımcı olduğunu düşünmektedir. Gelir yönetimi uygulamaları otel işletmelerinin kaynaklarının daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Gelir yönetimi uygulamaları otel işletmelerinin karlılığını arttırmıştır ve otel işletmelerinin rekabet edilebilir avantajını arttırmıştır. Gelir yönetimi uygulamalarının oda satışlarını arttırdığı ve doluluk oranını yükselttiği tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Gelir yönetimi otel işletmelerinde uygulanması ülkemizde yeni bir kavram olmasına rağmen, yapılan anket çalışmasında görüldüğü gibi ankete katılan Ankara'da faaliyet gösteren dört (4) ve beş (5) yıldızlı otellerin konuya olan yaklaşımı oldukça olumludur. Ankete katılan 44 otel işletmesinin % 70,5'inde gelir yönetimi uygulamalarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Gelir yönetimi sistemini kullanmayan 13 otel işletmesi de dört yıldızlı otel işletmeleridir. Bu durum Ankara'daki işletme belgeli beş yıldızlı otel işletmelerinde gelir yönetimi ile ilgili gerekli bilince sahip olduklarının ve dört yıldızlı otel işletmelerinin bu sürece uyum sağlamaya başladıklarının açık bir göstergesidir. Anketin uygulandığı dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin % 63,6'sının 10 yıldan fazla bir süredir faaliyet göstermesine rağmen, 6-9 yıl süredir gelir yönetimini uygulayan otel işletmelerinin oranının % 9,1 olması ülkemizde gelir yönetimi uygulamalarının henüz yeni olduğunun göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırma kapsamında Ankara'da faaliyet gösteren otel işletmelerinin % 67,7'sinde gelir departmanı ve gelir müdürü olmaması, Ankara'daki otel işletmelerinde gelir yönetimi sisteminin yeni kullanılmaya başlanan bir uygulama olduğunu göstermektedir. Gelir müdürü pozisyonu yerine sorumlulukları yerine getiren müdürlerin ön büro müdürleri oldukları görülmektedir. Ayrıca otel işletmelerinin büyük çoğunluğunda gelir komitesi kurulmamıştır. Gelir yönetimi kullanan otel işletmeleri gelir yönetimi sisteminin performansından memnun kalmaktadır. Gelir yönetimi kullanan otel işletmeleri otelin karlılığının arttığını ve doluluk oranlarının arttığını görüşündedirler. Gelir yönetimi otel işletmeleri içi rekabet stratejileri geliştirmeye yardımcı olmaktadır ve otel işletmelerinin rekabet edilebilir avantajını arttırmıştır. İşletme belgeli dört yıldızlı otel işletmelerinde gelir yönetimi sistemine ilişkin algılarının henüz iyi bir seviyede olmadığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda dört yıldızlı otel işletmelerinin bu konuda daha fazla bilgilendirilmeleri, otel işletmelerinin daha verimli çalışmasını sağlayacaktır.

Ankara'daki dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinden gelir departmanına sahip olmayan otel işletmelerinin gelir departmanları oluşturmaları gelir yönetim uygulamalarını daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacak ve otel işletmesinin tam kapasite ile çalışmasına imkân sağlayacaktır. Gelir yönetim sisteminden tam anlamıyla yararlanmak isteyen otel işletmelerinin teknolojik gelişmeleri takip etmeleri gerekmektedir. Otel işletmeleri teknolojik yatırımlara önem vermelidir. Araştırmaya katılan otel işletmelerinin çoğunda gelir yönetimi komitesinin kurulmadığı tespit edilmiştir. Gelir yönetimi komitesinin kurulması gelir yönetim

sisteminin daha iyi kullanılmasına, uygulamalarının eksikliklerinin daha kolay tespit edilmesine ve böylece işletme kaynaklarının daha iyi kullanılmasını sağlayacaktır.

İleride yapılacak olan araştırmalarda çalışmanın alanı genişletilerek, gelir yönetimi uygulamalarının konaklama işletmeleri dışında, turizm işletmeleri başlığı altında yer alan diğer işletmelerde uygulamaları, gelir yönetimi sisteminin tüm yönleriyle araştırılmasını sağlamış olacaktır. Ayrıca ileride yapılacak araştırmalarda gelir yönetimi sistemine müşterilerin bakış açıları da incelenebilir.

Kaynakça

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (6. Basım). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Arbak, Y. (1993). Örgütlerde Bilgi Teknolojisinin Kullanımının Analitik Bir Yaklaşımla İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Avinal, Erhan A. (2004). Revenue Management in Hotels, *Journal of Foodservice Business Research*, 7(4), ss. 51-57.

Cengiz, T. (2013). Örgüt Kültürlerinin Tahmin Yöntemleri Üzerindeki Etkisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Chen, L. ve Mell, Homem T., (2010). Mathematical Programming Models for Revenue Management Under Customer Choice, *European Journal of Operational Research*, (203), ss. 294-305.

Crystal, Roberts C. (2007). Revenue Management Performance Drivers: An Empirical Analysis in The Hotel Industry. *Ph.D in the School of Georgia Tech College of Management*, Georgia Institute of Technology, Atlanta,

Emeksiz, M., Özel, H., Yolal, M. ve Yılmaz, H., (2012). *Odalar Bölümü Yönetimi*, (1. Basım). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Goldman, P., Freling, R., Pak, K. ve Piersma, N., (2001). Models and Techniques for Hotel Revenue Management Using a Rolling Horizon, *Erim Report Series Research In Management*, Erasmus Universiteit Rotterdam

Griffin ,Robert K., (1995). A Categorization Scheme for Critical Success Factors of Lodging Yield Management Systems, *International Journal Of Hospitality Management*, 14 3(4), ss. 325-338.

Heo, Cindy Y. ve Lee, S., (2009). Application of Revenue Management PracticestotheTheme Park Industry, *International Journal of Hospitality Management*, (8), ss. 446-453.

Hormby, S.,Morrison, J., Dave, P., Meyers, M. ve Tenca, T., (2010). MarriotInternetonlIncreasesRevenueByImplementing a GroupPricingOptimizer, *Interfaces*, 40 (1), ss. 47-57.

Kamath, V.,Bhosala, S. ve Manjrekar, P. (15-17 May 2008). Revenue Management Techniques in HospitalityIndustry – a ComparisonWith Reference to Star and EconomyHotels, *Conference on Tourism in India, India*

Kaya, E., (2008). İstanbul’da Bulunan Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Getiri Yönetimi ve Elektronik Dağıtım Kanalları İle Etkileşimi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kimes, Sheryl E. ve Wirtz, J. (2003). Has Revenue Management Become Acceptable? Findings From an International Study on the Perceived Fairness of Rate Fences, *Journal of Service Research*, 6(2), ss. 125-135

Li,W., (2011). Revenue Management in China’s Hotel Industry: Barriers and Strategies, *International Proceedings of Economics Development and Research*, (3), ss.144-147

Ong, E. (2008). Understanding The Influence of Leadership Behaviors in Revenue Management Processes to Profit and Customer Loyalty, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*,University Of Phoenix.

Tanpanuwat, A. (2011). Examining Revenue Management Practices in LasVegas Casino Resorts, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, University Of Nevada, LasVegas.

Tse, Tony S.M. ve Poon, Yiu T., (2012). Revenue Management: Resolving a Revenue Optimization Paradox, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(4), ss. 507-521.

Uğurlu, K., (2007), Konaklama İşletmelerinde Pazar Bölümlendirme ve Hedef Pazar Belirleme Stratejileri: İstanbul'daki 5 Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Unurlu, Ç. (2010). Otel İşletmelerinin Odalar Bölümünde Gelir Yönetimi: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne

İMANIN DEĞERSEL ANLAMI VE İSLAM'DA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMELLERİ

Yrd. Doç. Dr. Furat AKDEMİR
Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
furatakdemir@duzce.edu.tr

Özet

İman kelimesi, "*güvenmek, doğrulamak, kabullenmek, inanılır, güvenilir olmak*, " anlamlarına gelir. İman, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e gönderdiği açık ve kesin hükümleridoğrulamak, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir. İman, insan davranışı/ahlakı üzerinde en etkili güdülerin başında gelmektedir. İman tüm kişiliğin bir eylemi ve vicdani hür bir kabulü içerir. Hiçbir baskı ve şiddeti kabul etmez. İnanç özgürlüğü temel hak ve özgürlüklerden birini teşkil eder. İnanmak, bir hak olduğu gibi, inanmamakta bir haktır. Kur'an'ın ortaya koyduğu ilkeler ve Hz. Muhammed'in uygulamaları, İslam'ın temel inanç özgürlüğü ilkelerini yansıtır.

Anahtar Kelimeler: İman, Kur'an, İnanç, Özgürlük, İnsan Davranışı, Ahlak.

THE VALUABLE PERCEPTION OF IMAN AND BASIS OF BELIEF IN ISLAM

ABSTRACT

The word of iman means "to trust, to confirm, to accept, to be trust worthy, trust worthy". Iman means to confirm the clear and precise sentences that to be sent to Muhammad the Prophet of by Allah Almighty and to believe in them to be true and correct. Iman is at the fore front of the most effective instincts on human behavior /ethics. Iman includes an act of all personality and a free conscience. He does not accept any pressure or violence. Freedom of belief is one of fundamental rights and freedoms. Believing is, like a right, a right not to believe. The principles that revealed by the Qur'an and the practices of Muhammad reflect the basic Islamic principles of freedom of belief.

Keywords: Iman, Quran, Belief, Freedom, Human Behaviori, Ethics.

1. Giriş

İman, insan zihnini ve düşüncesini şekillendiren, onu bir gayeye yönlendiren ve eyleme dönüştüren tümüyle kişiliğe yön veren unsurdur. Diğer bir deyişle iman, bireyin düşünce, söz ve eylemlerini belirleyen en önemli dinamizm ve güdüdür. Bu yönüyle iman, bireyin yaşamında zihinsel ve eylemsel faaliyetlerine öncelik katan ve gerekirse diğer tüm yaşamsal gereksinimlerini ve arzularını ona tabi kılan bir öncüdür. Bu öncül kişinin yaşamında önceliği ve belirleyiciliği olan en önemli zihni bir kabuldür. Bu kabul, nitelik veya nicelik bağlamında dini, sosyal, siyasal, ekonomik, maddi ve manevi yönleri bulunan genel bir kaygının yansıması olabilir.

2. İman ve Niteliği

2.1. İman Nedir?

İman bütün olarak, kişisel bir eylem olduğundan hayatın temel dinamikleri içerisinde yer alır. İman bilinçaltının bir hareketi olmadığı gibi, insanın herhangi bir rasyonel fonksiyonunun eylemi de değildir. İman, bilinçli bir eylemdir fakat o, varlığının hem rasyonel hem de rasyonel olmayan öğelerinin aşıldığı bir eylemdir. O, bunları aşar fakat yok etmez. İman bir yandan insanın kişisel hayatının bilişsel (kognitif) fonksiyonu iken diğer taraftan da duygu ve irade arasındaki gerilimdir. Onda bütüncül bir kabul ve teslimiyet eyleminin ayrılmaz bir ögesi olarak kognitif (bilişsel) bir tasdik bulunmaktadır. İnsanın manevi yaşamındaki her eylemde olduğu gibi, imanda da duygu bulunur. Fakat duygu imanı oluşturmaz. Zira iman bilişsel (kognitif) bir içeriğe sahiptir ve iradenin bir eylemidir. İman, odaklanmış bendeki bütün öğelerin birliğidir (Tillich, 2000: 17-20).

Her iman, bilgi, amel ve tasdik aşamalarını içinde barındıran sonucu ahlaki bir anlayış ve yaşam tarzı oluşturur (Kadı Abdulcebbar, 1996: 45). İman amelden/ahlaktan ayrı bir şeydir; ancak ikisi birbirine bağlı şeylerdir. İman zorunlu olarak eylemi doğurur. İmanı yön verdiği ahlak, kişinin eylemlerini oluşturur. Ahlakın somut yansıması olan davranışlar imanın konumunu belirler. İnsanın anlamaya çalıştığı ve ahlaka yansıttığı iman ne kadar gerçeği yansıtmaktadır. İman etmek veya iman dayandığı kutsal veya kutsal olmayan değerler imana meşruluk kazandırmak için yeterli değildir. İmanî değerleri anlayan ve yorumlayan insandır. Kişi davranışlarını, imanlarının oluşturduğu ahlaka göre ortaya koyar. İman kutsala dayansa bile "*İman ettim!*" demekle, geçerlilik kazanmaz. Her davranışın kişisel yapıda ve davranışsal boyutta sonuçları bulunmaktadır. Bu bağlamda iman, ahlak ve davranışın ne kadar birbiri ile doğru orantılı olması önemlidir. Bu yüzden Kur'an iman doğru ve ifade ettiği

gerçeğe uygun olması bağlamında uyarıda bulunmuştur.²Ayrıca iman edenin iman iddiasını gerçekleştirmesi gerektiğini vurgular. Kur'an doğru ve gerçek bir imanın iyi, güzel ve sağlıklı bir ahlaka/eyleme yansıtacağına defalarca dikkat çeker.³İmanın ahlak doğurması, sadece onun kutsal, yüce ve değersel gücüyle ilgili bir sorun değil; aynı zamanda doğruluğuyla da ilgilidir. Kutsal ve yüce değerleri içeren inançlar, yanlış ellerde büyük günahlara, zulümlere ve yanlışlara sebep olabilmektedir. Yeryüzünde kutsal olan veya olmayan nice amaçlar için insan, en büyük zulmü hemcinsine karşı işlemiştir. En büyük savaşlar, zulümler, ölümler ve katliamlar çoğu zaman dindar şahsiyetler eliyle gerçekleşmiştir. Hristiyanların haçlı seferleri, kilisenin zulümleri, Yahudilikte Siyonizm, İslam'da Haricilik ve son dönemde DAİŞ'in yarattığı şiddet bunun örnekleridir. Bu nedenle gerçek ve doğru bir iman, istikameti (dosdoğru bir çizgide yürüme) doğurur.⁴

İslam vahyi, imanı kutsal ile ilişkilendirir. Yüce Allah rubûbiyyet ve ulûhiyyet nitelikleri ile mutlak ve sonsuzdur. Bu nitelikleri ile imanın merkezinde yer alır. İman mutlak, sonsuz ve kutsal olanı samimi bir kabul, biliş ve tasdikdir.(EbûHanîfe, 1992: 56)İmanın bilgisini veren, belirleyen ve anlam katan, O'dur. İman bu yönüyle Beşeri olan tüm subjektif, kaygı, tutku ve çıkarların ürünü olan imandan farklıdır. Mutlak ve kutsal olanın belirlediği iman daha objektif, kapsayıcı, dünyevi ve uhrevi karşılığı olandır. Bu yönüyle İslam vahyinin belirlediği iman Mutlak olanın varlığı ve bilgisini beşeri kabul, bilme ve tasdik ile düşünsel ve davranışsal kılmaktır.

2.2. Kur'an'ı Kerim'de İman

İman kavramı, “أمن” (e-mi-ne) fiilinden hemze ile geçişli yapılan “آمن (âme-ne)” fiilinin mastarı olup, “أمن (e-mi-ne)” fiilinin, “إفعال (if’âl)” vezninde mastarıdır. Kelim, الأمن (el-Emn), الأمان (el-Emân) ve الأمانة (el-Emânetu) masdarından türeyen emin olmak, doğru olmak, güven vermek, güvende olmak, korkusuz ve huzurlu olmak, birine bir hususta güvenmek, boyun eğmek anlamlarına gelmektedir (İbnManzûr, Tsz.: XIII, 21; Fîrûzâbâdî, 1986: 1518).

Kur'an'da iman ve türevleri isim ve fiil olarak geçmektedir. İman kavramı biri nekiremasdar, onyedisi lam-ı tarifli masdar, yirmisi zamire izafe edilmiş masdar, ikiyüzotuzbiriism-i fail formunda olmak üzere toplam ikiyüzaltmışdokuz kez isim olarak geçmektedir. Yüz yetmiş üçü fiili muzari, ondokuzuemr-i hazır, ikisi nehy-i hazır, dörtyüzkırkaltısı da fiili mazi olarak

² Bakara 2/ 41-42; Nisâ 4/136.

³ Bakara 2/25,82,277; Al-i İmrân 3/57; Nisâ 4/57.

⁴Fussilet 42/30; Ahkâf 46/13.

altıyüz kez fiil olarak geçmiştir. İman kavramı toplamda Kur'an'da dokuzyüzsekiz kez geçmektedir (Abdülbaki, Kahire: 103-118).

Türkçede inanmak fiili ile eşanlamlı kullanılan iman, Arapça'da *emn*, *vusuk* ve *tasdik* kelimeleri ile ilgilidir. İman kelimesi güvenme, doğrulama, onaylama, kabul etmek ve anlamlarını içermektedir (İbn Manzur, 1970: I/107). Kur'an'da *emine* fiilinin geçtiği ayetlerde bu anlamlar görülmektedir.⁵ Kelime, Kur'an öncesi Arap edebiyatında da Kur'an'daki anlamında kullanılmıştır (Bakillâni, 1987: 389). Kur'an ayetlerinde itminan/huzur, korkunun kaybolması, üzüntü ve tasanın sona ermesinde ortaya çıkan ruh hali anlamında kullanılmaktadır. *Emn* kelimesinde kendini korku ve tasadan yana güvende hissetme fikri kelimenin din dışı anlamında kullanılmıştır (Amidî, 2002:V/9; İcî, 1997: III/ 527-533;Sülün, 2015:52)

İman if'al formunda Arapça'da yaygın olarak bi بön takısı ile kullanılır. Bu kullanımıyla (bir şeye/birine) iman veya güveni olmak anlamına gelir. Allah'a (amene billahi) inanma/güvenme/dayanma ifadesinde olduğu gibi, bu iman veya güvenin kendisine yöneldiği esas varlık Allah'tır. Fakat kendisine iman edilen, Kur'an (ya da bütün vahyedilmiş kitaplar) veya Hz. Muhammed (ve bütün peygamberler) de olabilir. Bu durumda anlam Kitapların ve Peygamberlerin doğruluğuna, Allah tarafından gönderildiklerine inanmaktır (Ebû Hanîfe, 1992: 56; Fazlurrahman, 2000: 18). *Emn*, kişinin güven içinde olması (lazım fiil) anlamına gelir (Amidî, 2002:V/9; İcî, 1997: III/ 527-533). Fiil takısız veya nesnesiz olarak da if'al formunda kullanılabilir. Bunun anlamı iman edilen şeyin anlaşıldığı fakat açıkça ifade edilmediğidir. (Fazlurrahman, 2000: 18). Bu iman/güven bazı ayetlerde akıl sahibi bir varlığa, bazen de bir eylem veya nesneye karşı ortaya konur. Bu anlam iman kavramının müteaddi olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

İman dediğimizde duygu, düşünce ve hareket açısından iman ile bağlantılı fakat iman kökünden olmayan kavramları da hesaba katmış oluruz. Zira, tek bir kavram, hele iman gibi kompleks bir kavramsa, ayrı ayrı kavrayışlardan oluşabilmektedir ki semantik anlam, kristalleşerek kelimeye dönüşmekte bu farklı görüş açılarının tahlile dayalı bir tetkikidir (İzutsu, İst. tsz.:26.).

Vahyin inen ilk ayetlerinde İslam'ı benimseyenlerin niteliği iman kelimesinin yerine daha çok haşyet ve takva gibi kavramlar kullanılmıştır. İslam'a karşı olanlar için ise küfür lafzından

⁵"Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için toplanma ve güven yeri kıldık". (Bakara 2/125). "**Kendilerine güvenveya korku hususunda bir haber geldiğinde...**" *Nisa 4/83*;"...onları açıktan kurtarıp doyurdu ve korkudan emin kıldı." (Kureyş 106/4. Bkz. Yusuf 12/11; Nahl 16/45).

daha çok istiğna, şakavet ve tekzib lafızları kullanılmıştır. Kur'an, iman-küfür karşıtlığında şu ifadeleri kullanmıştır. *Takva-fücur*,⁶ *takva-şakavet*⁷, *takva-icram*⁸, *takva-tekzib*⁹, *takva-tuğyan*¹⁰, *takva- istiğna*¹¹, *haşyet-istiğna*¹², *tezekki-istiğna*¹³, *tasdik-tekzib*¹⁴ ve *birr-fücur*¹⁵ (Sülün, 2015: 39).

Allah'a karşı samimiyet ve tasdiğe dayalı iman, kişinin sözlü ve davranışsal olgularına dinamizm sağlar. Kur'an iman çağrısını benimseyenleri ifade ederken onların Allah'ı gereği gibi takdir eden, şükreden, sabreden, bunların yanı sıra akıllı, düşünmeyi, zihinsel analitiği ve bilgiyi önceleyenler olduğunu vurgular. Kur'an imanın nasip olması için; akıl sahibi olmak¹⁶, kulak vermek¹⁷, düşünmek¹⁸, aklını kullanmak¹⁹, Allah'a yönelmek²⁰, tebliğ edilenleri anlamaya çalışmak²¹, öğrenmek²², yakinen inanmak²³, Allah'ı bilmek, sakınmak, ibret almak²⁴, sabretmek²⁵, şükretmek²⁶ ve ibadet etmek gibi unsurları ifade eder (Sülün, 2015: 45).

Kur'an, imana aykırı olan ve inançsızlığa yol açan kavramları da ifade eder²⁷. İman, beşerin olumlu zihinsel ve fiili olgularını içerirken onun zıddı olan küfür ise olumsuz söz ve eylemleri içerir. Buna göre tekebbür, zorbalık, nankörlük, bilmezlik, günah, ikiyüzlülük, tekzib (yalanlama), suç işleme, ifsad, zulüm, fiske, nankörlük, imansızlık, zann ve haktan yüz çevirme gibi olgular ise küfre kaynaklık etmektedir (Sülün, 2015: 46-47).

⁶ Sad 38/28; eş-Şems 91/8;

⁷el-Leyl 92/15-17; el-Âla 87/10.

⁸el-Mürselat 77/41-46.

⁹el-Mürselat 77/24,28,34,40-41,45,47,49.

¹⁰Sâd 38/55; Nebe 78/23.

¹¹el-Leyl 92/5-8.

¹² Abese 80/5-9.

¹³ Abese 80/3,5-7.

¹⁴el-Kıyâme 75/32; el-Leyl 92/5-8, 15-16.

¹⁵el-İnfıtar 82/13; el-Muteffifin 83/7,18,22.

¹⁶el-Bakara 2/269; Al-i İmran 3/7,90; Yûsuf 12/111.

¹⁷Yûnus 10/67; en-Nahl 16/65.

¹⁸Yûnus 10/24; er-Rad 13/3; el-En'am 6/126.

¹⁹el-Bakara 2/164; er-Rad 13/4; en-Nahl 16/12.

²⁰Sebe 34/9; Gafir/40/13; Kaf 50/8.

²¹el-En'âm 6/98; Tâhâ 20/28.

²²el-Bakara 2/230; el-En'âm 6/97; en-Nahl 16/12,67.

²³el-Bakara 2/ 248; el-En'âm 6/99; en-Nahl 76.

²⁴el-Hicr 15/75.

²⁵ İbrahim 14/5; Sebe 34/19.

²⁶el-A'raf 7/58; İbrahim 14/5; Sebe 34/19.

²⁷ Küfür, kafir, zulüm, şirk, delâlet, fasid, fücur, şeri, cürm, tuğyan, kizb el-Bakara 2/ 276; İsra 17/27,89,99; Sâd 38/55; el-Mürselat 77/41-46.el-İnfıtar 82/13

Kur'an, vahye koşulsuz ve önyargısız gelmeyi önceler. Doğru bir düzlemde ve ilkeli bir akla sahip olmayı²⁸, vahyin ifade ettiklerini anlamaya çalışmayı²⁹, derin düşünmeyi³⁰, akli çıkarımlarda bulunmayı, öğüt ve ibret almayı³¹ tavsiye eder. Bu yöntem imanın anlaşılması ve gerçekleşmesini sağlayacaktır. Kur'an iman edene ahirete yönelik kurtuluşu vurguladığı gibi, dünyevi tehlikelere karşı da güveni vurgular.³²

İman, Kur'ân'da hem Allah'ın hem de insanların sıfatı olarak kullanılmıştır. Kavram, insanlar için; peygamberin bildirdiklerini doğrulayan; Allah için ise, yaratıklarına güven veren, onları zulümden berî kılan, îman, emniyet ve eman verici, şek ve şüpheleri gideren, korkuda olanlara güven veren anlamında kullanılmaktadır.³³ Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"O... selam'dır, mü'mindir, müheymindir..."*³⁴ Âyetteki "mü'min" kelimesi "mü'men" şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde anlamı, kendisine îmân edilen, güvenilen demektir. Bir âyette de fiil şekli kullanılmıştır: *"Bu Kâbe'nin Rabbine ibâdet etsinler. O Rab ki onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan güvene kavuşturdu."*³⁵

İman eylemi Peygamberlere de isnad edilmiştir. Peygamberlerde Allah'a iman etmekle mükelleftirler. Kur'an, peygamberlere diğer insanlar gibi kulluk ve teslimiyeti emreder. Peygamberler Allah'tan aldıkları ilahi bilgilerin kesinliğine ilişkin objektif bir bilgiye sahip değillerdir. Kendilerine indirilen şeylere tıpkı diğer inanalar gibi onlarda iman etmek durumundadır.³⁶

İnsanın sıfatı olarak mü'min; Allah'a, O'nun emirlerine, âhîret gününe, kitaplarına, meleklerine, peygamberlerine îmân edip itaat eden demektir³⁷. Mü'min, sözlük anlamına da uygun olarak, hem inandığı kudretin sağladığı güvenin içinde olan, hem de kendisi başkasına güven veren kimsedir.³⁸ Mü'min Allah'a, gayba, âhîrete ve O'nun emirlerine boyun eğerek

²⁸ Bakara 2/269; Al-i İmran 3/7,190, İbrahim 14/ 52; Taha 20/54,128;

²⁹ Yunus 10/67; er-Rum 30/22.

³⁰ el-En'am 6/126; en-Nahl 16/13; Yunus 10/24; er-Rum 30/21.

³¹ Bakara 2/269; Al-i İmran 3/7,13,190, İbrahim 14/ 52; Yusuf 12/111.

³² Bakara 2/38,62; Al-i İmran 3/173,175. *"Allah'ın hidâyetine uyan"*, (Bakara 2/38) *"iyi bir mü'min olarak kendisini Allah'a teslim eden"*, (Bakara 2/ 112) *"iman edip iyilik ve barış yolunda çaba harcayan"*, (En'âm 6/48) *"iman ettikten sonra istikamet üzere olan"* (Ahkaf, 46/13) kimselerle *"Allah dostları"* (Yûnus, 10/ 62) için âhîrette ve dünyada korku ve üzülecek bir durum olmadığı bildirilir.

³³ İbrâhim 14/11; Ankebut 29/67; Talak, 65/3.

³⁴ el-Haşr, 59/23.

³⁵ Kureyş, 106/3-4.

³⁶ el-Bakara 2/285; ez-Zümer 39/33.

³⁷ Bakara, 2/177, 285; Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "İmân", I, 6-7; EbûDâvûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "İmân", 4; Nesâî, "İmân" 5-6; İbnMâce, "Mukaddime", 9-10.

³⁸ *"Allah, sizlerden imân edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri s ahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra bunun yerine onlara güven sağlayacağını vadetti. Çünkü*

gönderdiği bütün vahiy mahsulüne inanıp Hz.Muhammed başta olmak üzere gelip geçmiş bütün peygamberleri tasdik eden³⁹ Allah anıldığı zaman kalbi ürperen ve O'nun âyetleri okunduğunda îmânı mükemmelleşen ve sadece Rabbine dayanıp güvenen⁴⁰, ibadetini huşû içinde yerine getiren, boş ve yararsız işlerden yüz çeviren, zekatını veren, iffetini koruyan, her türlü aşırılıklardan kaçınan, ahidlerine ve emanetlerine riâyet eden⁴¹, Allah'ı, peygamberi, mü'minleri seven, yaratılanları hoş gören, insanların haklarını koruyan, dost ve kardeşlik duygularına bağlı olan, îmânın kendisine verdiği sadelik, temizlik, dürüstlük ve samimiyetle dünyada örnek kişilik sergileyen, iyiliğin yanında, kötülüğe karşı olan, kısacası dünyayı bireysel boyutta düzeltmeye çalışan, son derece yumuşak ve merhametli olan kimsedir.⁴²

Kur'an, insan sorumluluğunu iman ve salih amel işlemek olarak iki özgün kavram ile formüleştirmiştir. İman: insanın iç dünyasını oluşturan, olumlu inanç, duygu, düşünce ve değerleri karşılayan soyut kalbi eylemleri karşılayan ve yansıtan bir kavramdır. Salih amel ise, imana uygun, dışa yansıyan somut insan eylemlerini temsil eden kapsamlı bir kavramdır. Kur'an'da insan sorumluluğunu dile getiren bütün kavramlar iman ve salih amel kavramının çatısı altında özetlenebilir. Bunun anlamı salih amel kavramının Kur'an sisteminde birçok insan davranışını ve sonuçlarını karşılayan kavramların anlaşılmasına katkı sağlayacak olmasıdır. Salih amel üzerinden Kur'an'ın insan davranışlarına uyguladığı sistemi anlamaya çalışmak, Kur'an'ın insan için belirlediği sorumluluk haritasının çıkarılmasına ve dünya görüşünün açıklanmasına katkı sağlayabilir. Aksi halde dinin anlaşılmasını zorlaştıran, amacından saptıran, gereksiz konularla uğraşılma zaman kaybedilme tehlikesi devam edecektir. Çünkü salih ameller dinin çağırdığı yer, oluşturmaya çalıştığı dünya görüşünün temeli, hayat felsefesinin özü ve pratiğidir. Dindeki bütün değersel alt yapı salih amel üretimi için planlanmıştır (Demir, 2013: 22).

Her dinin bir hakikat görüşü ve kurtuluş nazariyesi vardır. Kur'an bağlamında İslam'ın hidâyet anlayışının iman ve salih amel olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kur'an ne varlıkları mitleştirmiş ve ne de insanları tabiatüstü, ilahi bir kurtarıcı şahsiyetler olarak görmüştür. Mitlerde bir kurtarıcının hayatının önemli anları olan; ana rahmine düşüş, doğum, çocukluk, çağrı ve ölüm gibi anlar üzerinde özellikle durmak suretiyle bu şahsiyetler sürekli yüceltilir. Olağanüstü olay ve olguların meydana gelmesi onlarla ilişkilendirilir. bu şekilde doğal biyografi, kutsal

onlar bana kulluk ederler; hiç birşeyi bana eş tutmazlar, artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır." (en-Nûr, 24/55)

³⁹el-Bakara, 2/2-4.

⁴⁰el-Enfâl, 8/2.

⁴¹el-Mü'min, 22/2-8.

⁴² Hûd 11/112; İsrâ 17/53; Furkan 25/63; Fussilet 41/30-32; Ahkâfsûresi 46/ 13-14.

kural haline getirilerek dini tören ve uygulamalar için temel oluşturacak şekilde tabiat-üstü bir varlık biçimine dönüştürülür. Kur'an gerçek kurtuluşu ve kaybı insanın bireysel ve toplumsal çabalarına ve emeğine bağlamış; kurtuluş vurgusu iman ve salih amellere yapılmıştır. Bu bağlamda iman ve salih amel, insanın bireysel çabasını gerektiren, bilmeye, anlamaya, öğrenmeye, akletmeye, sevgi ve inançla bağlanmaya ve aktif olarak eylemde bulunmaya çağırان bir yoldur. Ne akla zarar menkibelere, ne mehdi beklemeye ve aramaya, ne de kıyamet alametlerini tartışmaya ve ne de geçmişı destanlaştırma-mutlaklaştırmaya ihtiyaç vardır (Selçuk, 1999: 256).

İnsanın bütün ilişkilerinde anlamlı ve değerlerle bütünleşmiş yaşamı (Ülken, 1967: 155), salih ameller üzerine temellendirilebilir. Ayrıca bu kurtuluş bütün insanlara açık olup kimsenin tekelinde değildir. Salih amel algısı Kur'an açısından son derece önemlidir. Bu algı din anlayışlarının ayrışmasında son derece etkilidir. Kur'an kavramlarının içeriğinin değiştirilmesi, daraltılması veya genişletilmesi gerçeğin ortaya çıkmasına sebep olur (Demir, 2013: 22).

İslam imanının esasları vahye dayanır. Vahiy İslam dininin iman, ibadet, muamelat ve ahlak ilkelerini esas belirleyicisidir. İslam vahiy eksenslidir ve bu İslam'ın temel özelliğidir. Buna karşın İslam düşüncesinde iman konusunda görüşler ve oluşan itikadi ekoller; dini, toplumsal, siyasi ve kültürel etkilerin sonucunda ortaya çıkan insani yorumlardır. İman ilkeleri dinin esası, ameli, düşünsel ve davranışsal ilkelerin belirleyici unsurdur. İslam düşüncesinde akide/iman konusunda ileri sürülen görüşler veya yazılan eserler bir kişi veya mensubu bulunduğu ekolün iman konusunda ki görüş, yorum, anlama ve onaylaması anlamına gelmektedir.

İman'ın ne olduğu ve ne anlama geldiği hususunda farklı tanımlar ve yorumlar yapılmıştır. İmanın ne olduğunu bilmeye, anlamaya ve ifade etmeye çalışan insandır. İman konusu vahiy kaynaklı olsa da yine ilk unsur insandır. Soyut bir anlam içeren iman, toplumda yaşanan olaylar ve oluşturduğu etkileşimden dolayı, kişilerde farklı tanımların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda oluşan tüm itikadi ekoller ve görüşler beşeri özellikler taşır. İslam düşüncesinde iman kavramı ve iman ile ilgili konularda yapılan yorumlar, tartışmalar ve yazılan eserler daha çok içerdiği konuların yanı sıra dini, siyasi ve toplumsal olaylardan sonra ortaya konmuştur.

3. İnanç Özgürlüğünün Temel İlkeleri

İnsanlığın geçmişten günümüze en büyük sorunlarının başında adalet, insan hakları ve hürriyeti sorunu olmuştur. İnsanlık en büyük acılarını ve zulümlerini geliştiremediği bu nedenlerden dolayı yaşamıştır. İnsanı anlamlı ve değerli kılan en önemli ilkeler, insan hakları, adalet ve hürriyeti ile ilgili olanlardır. İslamiyet Kur'an'ı ilkeler bağlamında insanın tarihsel süreçte geliştiremediği ve yitirdiği değerlerini yeniden inşa etmiştir. İnsana yeryüzünün ve varlığın temsilcisi olduğunu hatırlatmıştır. Kur'anın insana verdiği değeri, tarihin akışı içinde insan kendisi için geliştirememiş ve oluşturduğu medeniyetlerde kendisine sağlamamıştır. Kur'an-ı Kerim ferdi ve toplumsal anlamda insan hakları, adalet ve hürriyetler konusu üzerinde durmuş ve bu alanda yoğunlaşmıştır. Bu konunun başlangıçtan itibaren İslam ilkelerinin içerdiği temel prensiplerin başında geldiğini ortaya koymuştur. İlahi vahyin özünde insanların temel hakları, adalet ve hürriyeti konusunda bilinçlenmeleri yer almaktadır. Kur'an, İnanç hürriyetini insana bir hak olarak vermiş ve bunu, insanın kullanması gereken temel hak olarak görmüştür.

İnsan, varlık olarak yeryüzünde özel bir değer taşımaktadır. İnsan, gerçek değerini kendisine sunulanniteliklerini, amaçsal ve değersel ilkelerini geliştirdikçe kazanır. Kur'an'a göre insanın varoluş ilkelerinin başında, din/inanç yer alır. Kur'an'a göre, dini ilkelere bağlı bir yaşam bir değerdir. Bu açıdan dinini yaşama ve gerçekleştirmenin temel ilkesi olan inanç hürriyeti beşeri bir haktır. İnanç hürriyetinin korunması, ilahi bir emir ve dolayısıyla dinî bir gerekliliktir. İnsanın inanç hürriyetini özgürce ve bilinçli olarak kullanması ve başkalarının buna saygılı olması bireysel bir haktır. Toplumda inanç hürriyeti ve dinî hoşgörü de bu anlayış çerçevesinde gelişir.

İnsan yeryüzünde bir amacı gerçekleştirmek için emaneti yüklenmiştir⁴³. İnsan varoluşsal olarak sorumludur ve bu sorumluluk, özgür bir iradeyi ve bir takım hakları zorunlu kılar. Bu bağlamda inanç hürriyetinin gerçekleşmesinde hak ve özgürlük, temel iki unsurdur. Bu haklar bireye insanca yaşama imkânı sunar. Söz konusu haklar, Allah'ın insanlığa hiçbir ayırım gözetmeksizin bahsettiği haklardır. İnsan, saygın, şerefli ve huzurlu bir hayat yaşayabilmek için bu hak ve özgürlüğe ihtiyaç duyar. Temel hak ve özgürlükler kişiye özel olup gasp edilemez ve bir başkasına devredilemez. İslam dini *can, akıl, din, mal ve neslin* korunmasını ve bu hak ve özgürlükleri güvence altına almıştır. Kur'an-ı Kerim temel hak ve özgürlüklerden bahsederken hiçbir bir ayırım yapmadan bütün insanlığa seslenir ve şöyle

⁴³Ahzâb 33/72.

der: "İnsanları hakları olan şeylerden mahrum bırakmayın ve kötülüğü yaygınlaştırarak yeryüzünde ahlaki çürümeye meydan vermeyin!"⁴⁴

3.1. Hak Kavramı

Hak kelimesi mastar olarak, haklı olma, uygun olma, doğru olma, sabitlik, kesinlik anlamlara gelir (İsfehânî, 1426/2005: 132-133). Fiilden türetilmiş bir isim veya sıfat olarak da haklı, uygun, doğru, kesin, sahih, hakiki, kusursuz, sağlam, muteber, mevcut, yakın, zorunlu, gerekli, kaçınılmaz, bağlayıcı, münasip ve icap eden anlamlarına gelir (İbnManzur, Tsz.: 10/ 49-58; Güler, 2002: 202). "Hakk"ın karşıtı Kur'an'da doğru olmayan, saçma, asılsız, değersiz, boş, fasid, bozuk, anlamsız, temelsiz⁴⁵ anlamında 'batıl'; (İbnManzur, Tsz.: I/ 227; Güler, 2002: 202) sapma, kaybolma anlamında⁴⁶ 'dalal' (İbnManzur, Tsz.: XI/ 56) ve doğru sanma, sanı anlamında⁴⁷ 'zann'dır (İbn Manzur, Tsz.: XIII/ 272; Güler, 2002: 202).

"Hakk" kavramının Kur'an'daki anlam alanı, dinî-ahlakidir. "Hakk", Kur'an'da genel olarak Allah'ın ve insanın davranışlarını nitelemek için kullanılır. Cabiri'nin ifade ettiği gibi bu durum, Arap dilinin ve aklının genel yapısıdır. Batı aklı, genel olarak bilgiden ahlaka-dine giderken; Arap aklı, ahlaktan bilgiye gider (Cabiri, 1991: 30).

"Hak" kavramının çoğulu "hukuk"tur. Allah'ın isimlerinden biri olan "hak" kelimesi, "bâtıl"ın zıddıdır ve bir şeyin gerekli olma durumunu ifade eder. Ayrıca bir şeyin sağlam ve doğru olması anlamına da gelir. Hak isim olarak adaletin gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç; dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk; verilmiş emekten doğan manevi yetki; pay ve emek karşılığı ücret gibi anlamlara gelirken sıfat olarak doğru ve gerçek⁴⁸ anlamında kullanılmaktadır (İbn Manzur, Tsz.: I/227, XI/56. XIII/272). Bu bağlamda hak lafzının Kur'an'da 290 defa geçtiği dikkati çekmektedir (Abdulbâkî, 1408/1988: 208-212). Rağîb el-İsfahânî, hak lafzının asıl manasının mutabakat ve muvafakat olduğunu belirtir. Ona göre hak, temelde dört anlama gelir. Bunlar:

1. Bir şeyi, hikmetin gereğine uygun olarak var eden.
2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş.
3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma.
4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş (İsfehânî, 1426/2005: 132-133).

⁴⁴Şuârâ 26/183.

⁴⁵Hayır, biz hakkı batılın üstüne atarız da onun beynini parçalar ve derhal canı çıkar ... " (Enbiya21/18).

⁴⁶"Zann ise, hakikatten hiçbir şey ifade etmez" (Necm 53/28),

⁴⁷"İşte gerçek Rabbiniz Allah budur. Hakktan sonra dalaletten başka ne vardır?" (Yunus 10/32).

⁴⁸ Yunus 10/32; Enbiya21/18; Necm 53/28.

Hak kavramının uygulanma süreci açısından insan haklarını şu şekilde tanımlayabiliriz: Dil, din, ırk, milliyet, cinsiyet, ekonomik durum ve sosyal durum gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün insanların yalnızca insan olmalarından dolayı, insanlık onurunun bir gereği olarak sahip olmaları gereken hak ve özgürlüklerin tümüdür. Yani insan hakları aslında insanlar arasında hiçbir ayırım yapmamak, herkesi sırf insan olmalarından dolayı eşit görmek, onlar arasında her hususta hak ve adaleti gözetmektir (Şen, 2014:391)

İnanç hürriyeti her insanın sahip olması gereken haklardan biridir. Bu hak her insanın sahip olması gereken bir şeydir, yani ahlaki bir yetkidir ve bir istek ya da arzudan daha fazlasını içermektedir. İnsan hakları ahlaki haklardır; devlet tarafından tanınan ve *pozitif* ya da *kanuni haklar* olarak bilinen haklardan farklıdır. İnsan hakları hareketinin başlıca amaçlarından biri, bu hakları kanunen tanınan haklar haline getirmektir. İnsan ifadesi bu hakların -millet, din, cinsiyet, etnik grup ya da cinsel yönelime bakılmaksızın- tüm insanlara ait ve tüm zamanları kapsayıcı olduğunu ifade eder. Geniş ölçüde tanınan insan hakları, *hayat hakkı* (öldürülmeme, işkence görmeme ve sakat bırakılmama), *ifade özgürlüğü*, *adil şekilde elde edilen mülke sahip olma hakkı*, *hareket özgürlüğü* ve *din özgürlüğüdür*. Kölelik, işkence ve keyfi engellemelerin hepsi insan haklarının inkâr edilmesi demektir. Bu haklar öncelikli olarak en iyi şekilde, devlete yönelik kısıtlamalar olarak görülebilirler; devletin bireylerin kendi alanlarındaki haklarına müdahale etmemesi gerekir. Devletin rolü bu hakların kendi kanunları dahilinde yer almalarını, yani *kanuni haklar* olmalarını sağlamaktır. Her insan hakkının üç kıstası karşılaması gereklidir. *İlk olarak* hakkın tüm insanlar için her zaman geçerli olması gerekir. *İkinci olarak*, hakkın mutlak olması gerekir. İnsan hakları ancak birbirleriyle çatıştıklarında sınırlandırılabilirler. *Üçüncü olarak* hakkın geri verilemez olması gerekir. Söz konusu haktan vazgeçmek mümkün değildir (Ashford, 2012: 69-70).

Yüce Allah insana birtakım sorumluluklar ve haklar tanımıştır. Bu haklar ve sorumluluklar insanın varlığının ve yaşamsal değerlerinin özünü oluşturur. Bu hak ve sorumluluklar her dönemde insanın temel sorunlarının özünü oluşturmuştur. İslam, ilahi dinler ve beşeri sistemler bu haklar üzerinde özenle durmuştur. Bu haklar insanın varlığının özüne uygun, toplumda hür ve özgür bir ortam içerisinde insanca yaşamasını sağlar. Bu şartlar bütün insanları kapsamaktadır. Bu hak ve sorumluluklar, vahyin ilkeleri ve dinin temel esaslarını oluşturduğu için kaldırılması, ihlali ve değiştirilmesi mümkün değildir. İnsan var olmakla beraber hak ettiği için yok sayılması da mümkün değildir. Her yerde ve her zaman geçerli olan bu hak ve sorumlulukların gerçekleştirilmesi ve hayata geçirilmesi dini açıdan sevap, ihlali ve yerine getirilmemesi ise ceza gerekir.

İslam hukukunda insan hakları temelde iki bölümde ele alınır. Doğuştan kazanılan haklar ve sonradan elde edilen haklar. İslam alimleri, doğuştan kazanılan hakları, zarûrât-ı hamse (beş gerekli durum) adı altında toplamış ve dinin amacının zarûrât-ı hamse dediğimiz beş temel ilkeyi yerleştirmek ve korumak olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar, doğuştan kazanılan haklar olup şunlardır.

1. Hayat hakkı,
2. Mülkiyet hakkı,
3. Din/İnanç hürriyeti,
4. Düşünce hürriyeti,
5. Neslini devam ettirme hürriyeti (Amidî,tsz.: Beyrut, IV, 394; İbnRüşd, 1981:II, 475-476).

1. Sonradan kazanılan hakları ise şu şekilde sıralamışlardır.

2. Siyasal haklar,
3. Medeni haklar,
4. Vatandaşlık hakları,
5. Ticari haklar (Yıldız, 2002: 103-110).

İslâm'da insanın özgürlük ve hakları, insan sorumluluğunu bizzat üstlenmesi gereğine dayanır. İnsan, özgür iradesinin gereği söz ve eylemlerinden dolayı yaşadığı dünyada ve ahirette sorumludur. Bu sorumluluk insana verilen yetenekler ve imkânlarının gereğidir. Bu açıdan sorumluluk, insanda bir takım hak ve özgürlüklerin olması gerekliliğini doğurur. İnsanınşuurlu bir varlık olması, onu irade ve özgür sahibi bir varlık kılmıştır. Haklar ve özgürlükler insanın varoluşsal ilkelerini oluşturan değersel niteliklerdir.

3.2.Özgürlük

Özgürlük, bir kimsenin başkalarına zarar vermeden, makul bir şekilde arzu ettiğini yapmasından oluşur. Özgürlüğün asıl amacı, kişisel ve sosyal faydalarla sonuçlanan, insanların iç karakterlerini geliştirmelerini mümkün kılmaktır. İnanma özgürlüğü, kişinin hür iradesi ile inancını tercih etme, yaşama ve ifade etmede hiçbir baskıya maruz kalmamasıdır. Kişi, hak olsun batıl olsun herhangi bir dini benimsemesi veya reddetmesi kendi tercihidir. Bu özgürlük, kişinin temel ve dokunulmaz bir hakkıdır. Kişinin inanç değerlerinin ne olduğuna veya neyi yaşaması gerektiğine sadece kendisi karar verir. Buna kişiler veya kurumlar karar

veremez ve baskı yapamaz. Aynı zamanda semavi olsun olmasın herhangi bir inanç sistemini benimsememe de inanç özgürlüğü kapsamına girer. Ayrıca inancını hiçbir baskı görmeden açıklayabilmekte inanç özgürlüğünün temel dinamiklerinden biridir.

Özgürlük, bir kimsenin, başkalarının, özellikle hükümetin denetiminin söz konusu olmaması gereken kişisel hayatının bir kısmını ilgilendirir. Diğer bir ifadeyle, hükümetin görevi, başkalarına zarar vermeyi engellemekle sınırlıdır. Sadece bireyi ilgilendiren kısımlarda, bireyin bağımsızlığı hak olarak mutlaktır. Kendisi üzerinde, kendi bedeni, kendi zihni üzerinde birey egemendir. Ne hükümet ne de toplum, hiçbir özel eyleme müdahale etmemelidir. Çünkü, bireysel hareket etme özgürlüğünün iki yönlü faydası vardır. *Birincisi*, eğer insanlar, kendileri için en iyi olduğunu düşündükleri şeylere bağlı olarak farklı yaşam biçimlerini hayata geçirmek için kendi tercihlerini yapmakta özgür olurlarsa, kendilerini gerçekleştirme arayışına girme imkânına sahip olurlar. *İkincisi*, bir bütün olarak toplum, özgürlükten fayda sağlar. Sosyal hayatın en yüksek hedefi olan insanın toplumsal gelişimini artırır. Bireylerin *ifade özgürlüğünü* kısıtlamak yerine ona izin vermek, aynı zamanda bu özgürlüğü kullanan her bir bireyin, dolayısıyla da birbütün olarak toplum için hayat kalitesini yükseltme faydacı değerine sahiptir (Donald, 2015: 292-294). Bu bağlamda devlet de inanç özgürlüğünde vatandaşlarına belli inançlar, değerler ve düşünceler üzerinde yükselen bir hayat tarzı dayatmaz; aksine, vatandaşların inandıkları gibi yaşamalarının önünü açar (Locke, 2012: 22).

Her bir kişinin tabii kanunu ihlal etmemek şartıyla kendi kanununu kendisinin koyma, hayat yolunu dilediği gibi seçme özgürlüğü vardır. Bu özgürlük, bireye başkalarının hayatına, bedenine ve mülkiyetine zarar vermemeyi emreden tabii kanunla birleşmiş ve sınırlandırılmış bir özgürlüktür, insanın asli özgürlüğüdür ve bu sebeple de, onu bir hak olarak telâkki edebileceğimiz yegane özgürlüktür (Locke, 2012: 20).

İnanç, aklın çok güçlü bir şekilde ve dıştan hiçbir baskı uygulamadan kendi kendini ikna etmesine bağlıdır. Zorlamayla ulaşılabilecek olan, olsa olsa, dince de hiç makbul sayılmayan iğrenç bir münafıklıktır. O halde, ister sivil-siyasi otoriteden kaynaklansın, ister ruhani otoriteden veya kendine ruhanî bir otorite vehmedenden, dolayı yahut doğrudan hiçbir baskı hakikî inanca götürmez; nitekim götürmemiştir de (Locke, 2012: 22).

4. İslam'da İnanç Özgürlüğünün İlkeleri

İslâm, sorumluluk, adalet ve hürriyeti insan hayatını anlamlı kılan ilkeler olarak ortaya koymuştur. Kur'an, bireyin en anlamlı söz ve eylemini bilinçli olma amacına bağlamıştır.

Baskı, tehdit ve zorlama ile gerçekleştirilen söz ve eylemler, güzel ve doğru olsa bile, gerçek anlamda dinî-ahlakî bir değer taşımaz. Din/inanç hürriyeti, insanın temel hak ve hürriyetlerinden biridir. Her insan dini seçme, inanma, inancının gereğini yerine getirme hakkına sahiptir. Bunlar insanın doğal ve insani haklarıdır. Bundan dolayı kimseye baskı, dayatma ve şiddet uygulanamaz. İnsan hür iradesinin gereğini yerine getirme hakkına sahiptir. Kişinin inanç ve dini değerleri hakaret, küfür ve alay konusu edilemez. İnsan, inancı ve dininin gereklerini yerine getirmekten dolayı, engellenemez, aşağılanamaz ve alay edilemez. Din/inanç insanın nihai duygusu/vicdanı olduğu için özel ve dokunulmazdır. Yüce Allah insanın din/inanç hürriyeti hakkını özgür iradesiyle kullanmasına izin vermiştir. Bu durum insan için inanç hürriyetinin değeri ve önemini ortaya koymaktadır. Yüce vahiy emirleri ile, Hz. Peygamber söz ve uygulamaları ile din/inanç hürriyetini insani bir hak olarak ortaya koymuştur.

Dinin insan için taşıdığı değer ve önem, din özgürlüğünü en temel haklar arasına koyar. Dinin insanda yaratılıştan gelen bir eğilim olan mutlak varlığa inancın bireysel olduğu kadar sosyal yaşamda da objektif ifadelerini içermesi yanında, insanın kişilik ve karakterinin oluşumunda önemli bir yeri vardır. Bu durum, din özgürlüğünün, insan için varoluşsal bir sorun; vazgeçilmez ve dokunulamaz bir hak olduğunu gösterir (Ardoğan, 2005: 499).

4.1. İslam Evrensel Dinin Adıdır

İslam, ilahi vahyin insanlığa gönderdiği ortak dinin adıdır.⁴⁹ Yüce Allah'ın insanlık için öğütlediği, elçileri vasıtası ile iletildiği, mutebersaydığı ilahi değerler bütünüdür.⁵⁰ Kur'an kendisinden önce gönderilen kitapları doğrulamış⁵¹, tevhid inancı bağlamında rubûbiyyet ve ulûhiyyet ilkelerini ortaya koymuştur. Elçiler tebliğ vazifeleri doğrultusunda ilahi vahyi insanlara iletmiş, aralarında farklılık ve ayırım olmayan⁵² beşer şahsiyetlerdir⁵³. Hz. Muhammed ilahi mesajı insanlığa ileten son elçidir⁵⁴, hitabı ve daveti bütün insanlığadır.⁵⁵ Kendinden önce gelen elçilerin iletildiği ortak ilahi vahyin ilkelerini insanlara tebliğ etmiştir. *De ki: "Ben (Allah'ın) elçilerin(in) ilki değilim ve (onların tümü gibi) ben de, bana ve size ne olacağını bilemem, sadece bana vahyolunana uyuyorum çünkü ben sadece*

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/67; Hacc, 22/78.

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/19,85.

⁵¹ Bakara, 2/ 41, 91, 97; Âl-i İmrân, 3/ 3, 50; Nisâ, 4/ 47; Mâide,5/ 46, 48; Fâtır, 35/31; Ahkâf, 46/30; Saff, 61/6.

⁵² Bakara,2/ 136, 285; Âl-i İmrân, 3/84.

⁵³ Âl-i İmrân, 3/144; Ra'd, 13/ 38; İbrâhîm 14/10-11; İsrâ, 17/90,94; Kehf 18/110 ; Enbiyâ 21/2,4,5.

⁵⁴ Ahzab, 33/40.

⁵⁵ Nisâ,4/79; A'râf, 158; Enbiyâ, 21/107; Furkân,25/1; Ahzab, 33/40; Sebe, 34/28; Sad,38/ 87-88.

açık bir uyarıcıyım".⁵⁶Kur'an, Hz. Muhammed'e kendinden önce geçen elçilerin ilkelerine ve yoluna uymasını emretmiştir. Ve sonuç olarak sana, "Yalan ve sahtelik taşıyan her şeyden sakınan ve hiçbir şekilde Allah'tan başkalarına tanrılık yakıştırmayan İbrahim'in dinine uy!" diye vahyettik⁵⁷. Son ilahi vahiy, ilahi hitabın özünde yapılan tahrifleri ve yanılgıları ortaya koyarak doğru dinin ilkelerini Hz. Muhammed vasıtası ile insanlığa duyurmuştur.

4.2.Kur'an-ı Kerim'de Din/İnanç Hürriyeti

Din, akıl sahibi insanların, kendi hür irade ve tercihlerini kullanarak doğrudan hayra ulaştırmak üzere Allah tarafından tesis edilen ilahi bir kurumdur (Topaloğlu ve Çelebi, 2010: 70). Dinin özünde iman, imanın temelinde de kalp ile tasdik vardır. İnsanın bir şeyi isteyerek tercih etmesi, onu ancak kalben benimsenmesi ile mümkündür. Bu nedenle ilahi iradenin benimsenmesi rızaya bağlıdır (Dağcı, tsz.:67).

Din ve vicdan özgürlüğünün temeli inanç özgürlüğüne dayanır. İnanç özgürlüğünde, devlet, din, topluluk veya birey kimseye inanmak veya inanmamak konusunda baskı yapamaz. İncından dolayı kınamaya veya ayırımı tabi tutulamaz. İlahi vahyin hitabı insana yöneliktir ve amacı insandır. Yüce yaratıcı insanı vahyin değersel ilkeleri ile donatmak ve saygınlık konumunu korumayı amaçlamıştır. Vahiy, insanın yeryüzü ve daha sonra gerçekleşecek olan uhrevi hayatına amaç ve anlam koymuştur. Allah, insanı bilme, düşünme, anlama gibi yetenekler ile donatmıştır. Bu bağlamda insanı yeryüzünün halifesi kılmıştır. İnsan, sorumluluğunu bilmek, Allah'ın koyduğu düzeni ve yarattığı varlıkları korumakla görevlendirilmiştir. Evrendeki en büyük sorumluluğu insana yüklemiştir. İnsanın bu sorumluluğu tam olarak yerine getirebilmesi için, Allah'ın yardım ve desteğine ihtiyacı vardır. Vahiy, insana yol gösteren yöntem ve rehberdir. *Gerçek şu ki, Biz ona yolu/yöntemi gösterdik; şükredici, ya da nankör (olması artık kendisine kalmıştır).*⁵⁸ İnsana iyiyi, güzeli ve doğruyu gösterir ve tavsiye eder⁵⁹, fakat hiçbir baskı ve zorlamaya kabul etmez⁶⁰. Bu anlamda Allah, insana irade vermiş ve onu sorumlu kılmıştır. Bu yüzden insan hür iradesi gereği, söz ve eylemlerinden sorumlu kılınmıştır. Allah insana, dinini, inancını belirleme, davranışlarını şekillendirme (ahlak) bu ilkeler doğrultusunda yaşama (ibadet-muamelat)'da insana tavsiye ve lütufta⁶¹ bulunmuştur.

⁵⁶Ahkâf 46/9. Bkz.En'âm 6/90.

⁵⁷Nahl 16/123.

⁵⁸ İnsan 76/3.

⁵⁹Zümer 39/18.

⁶⁰ Bakara,2/ 256.

⁶¹Mâide 5/7; Enfâl 8/29; Fâtır, 35/3; Mü'min 40/61; Hucurât 49/7-8; Tûr, 52/29;

*Ve sen (ey elçi,) bir mucize getirmediğin zaman, bazıları: "Onu (Allah'tan) elde etmeye çalışsan ya!" derler. De ki: "Ben sadece Rabbim tarafından bana vahyolunan her neyse, ona uyarım: bu (vahiy), inanmak isteyen bir toplum için Rabbinizin katından bahşedilmiş bir kavrama yöntemi, bir yol gösterici ve bir rahmettir."*⁶²

İnsan hür iradesinin gereği, inancını belirleme hakkına sahiptir. Bu Allah'ın insana tanıdığı ve garanti altına aldığı bir haktır. Dinde zorlamanın olmayacağını ifade eden Kur'an'ın emri mutlak ve evrenseldir. Dolayısıyla dinin inanç, ibadet ve ahlaki bütün alanlarında bu ilke geçerlidir. Bunun tek istisnası bir kimsenin dini uygulamaları veya dine karşı tutumuyla başkalarını rahatsız eder noktaya gelmiş olmasıdır. Dini dayanak noktası yapıp başkalarının haklarına tecavüz etmek ya da Din karşıtı tutumuyla başkalarını rahatsız ederek onların kutsal değerlerine saldırmak kamu otoritesinin müdahale etmesi gereken bir hukuk ihlalidir. Dolayısıyla toplumun diğer bireylerini doğrudan rahatsız etmeyen ve kamu düzenine zarar vermeyen dini uygulamalar yerine getirip getirmeme konusu, kişinin hesabını sadece Allah'a vereceği inanç ve ibadet özgürlüğü alanına girer (Ünal, 2005: 277).

Kur'an, dinini/inancını belirlemede insana tam bir özgürlük alanı tanımıştır. Dinde baskı ve zorlamanın mutlak anlamda yapılamayacağı ilkesini getirmiştir. *"Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış, birbirinden ayrılmıştır: O halde, şeytani güçlere ve düzenlere (uymayı) reddedenler ve Allah'a inananlar, hiçbir zaman kopmayacak en sağlam mesnede tutunmuşlardır: Zira Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."*⁶³ Kur'anın bir irade, kabullenme (tadik) ve bilgi eylemi olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden imanı doğrudan insanın kendisine bırakmıştır. *"Ve de ki: "(Bu) hak, Rabbinizden (gelmiş)tir: Artık ona dileyen inansın, dileyen reddetsin"*.⁶⁴ Kur'an insana inanma ve inanmama özgürlüğü alanında tam bir hürriyet vermiştir.

İman bireysel bir kabullenme ve tercihtir. Kişi tüm bilgi ve öncülleri ile nihai birahlaki anlayış ve yaşam tarzını belirler. İman, birey için hayattır ve bu yüzden kişinin değersel ve yaşamsal

⁶²A'râf 7/203.

⁶³ Bakara 2/256. İlk ayetin iniş sebebi hakkında kaynaklarda farklı rivayetler geçmektedir. İslam'dan önce, çocuğu yaşamayan Ensar kadınları, doğacak çocuklarının yaşaması halinde onları Yahudiler arasında yetiştirip Yahudi yapacaklarına dair adakta bulunurlardı. İşte bu kadınlar, bu amaçla Beni Nadir Yahudilerinin yanına verdikleri çocuklarını, Medine'den sürülen bu kabileyle gitmelerini önlemek için, Müslüman olmaya zorlamışlardı. (Taberi, 1405/1984: I, 15). Ayetin inişi nedeni hakkında diğer bir olay da Salim b. Avf Oğullarından bir kişinin, Şam'dan gelen bir tüccarın telkiniyle Hıristiyan olan iki oğlunu, o tüccarla Şam'a gitmelerini önlemek için tekrar İslam'a girmeye zorlaması ve Hz. Peygamber'den onları İslam'a döndürmesini rica etmesidir. (Ateş, 1988: I/453-454; Ebu Davud, *Cihad*, 126, 3/ 132, 1-5), Bakara 2/256 ayeti hakkında değerlendirme için bakınız, (Altuntaş, 2012:15-72).

⁶⁴Kehf 18/29.

ilkelerinin amaçlarının oluşturur. Bu yüzden bireyin imani ve dini değerlerine yönelik her baskı, hakaret ve şiddet değersel ilkelerine yöneliktir. Kim olursa olsun ve hangi imani bilinç olursa olsun, birey için önemli olan bu değerlere karşı her türlü hoşgörüsüzlük ve saygısızlık yanlıştır. Vahiy bu bağlamda her türlü düşünce, inanç ve değerlere yönelik tavır ve hakaretlere karşı uyarılarda bulunmuştur. *"Onların Allahtan başka yalvarıp sığındıkları (varlıklar)a sövmeyin ki onlar da kin ve cehaletten dolayı Allaha sövmesinler: zira Biz her topluma kendi yaptıklarını güzel gösterdik. (Ama) zaman geldiğinde onlar Rablerine döneceklerdir: O zaman Allah onlara bütün yaptıklarını (en doğru şekilde) anlatacaktır."*⁶⁵ Ayrıca vahiy, bireyin Dininin/İmanının gereği duygu ve eylemlerini (ibadet) yerine getireceği mabetlere karşı da duyarlı olmayı tavsiye etmiştir.

*"Onlar ki, sadece "Bizim Rabbimiz Allah'tır!" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Çünkü, Allah insanları birbirlerine karşı savunmasız bıraksaydı, şüphesiz o zaman, içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler (çoktan) yıkılıp gitmiş olurdu. Ve muhakkak ki Allah, O'nun davasına arka çıkanlara yardım edecektir, çünkü, Allah (her şeyi hükmü altında tutan) en yüce iktidar Sahibidir"*⁶⁶.

Kur'an-ı Kerim, geçmişte inançları sebebiyle baskı ve zulüm gören, öldürülen insanları ve toplulukları zikretmiş ve bunları yapanları kınamıştır. *"Ateşle dolu hendeğe atılanlar (yakılarak) öldürüldü. Onlar (yakanlar) da başlarına oturmuşlar, müminlere yapmakta oldukları işkenceyi seyrediyorlardı. Ve onlar, mü'minlere yapar olduklarını seyrediciler idi. Ve bunlardan intikam almaları da, bunların azîz, hamîd olan Allah'a imân etmiş olmalarından başka bir şey için değildi"*⁶⁷. Ayet, Yemen'de Yahudiliği kabul eden Himyeri Kralı ZuNuvas'ın, miladi 523 de işgal ettiği Necran'daki Hristiyan halkı Yahudiliğe girmeye zorlarken yaptığı baskılara işaret etmektedir. Bu baskılar sonucu yirmi bin Hristiyan'ın öldürüldüğü belirtilmektedir ("*Ashabu'l-Uhdûd*", Eroğlu, 1991: III/471). Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed ve mümin arkadaşlarına baskı ve zulüm yapan Mekkeli müşrikleri, muhtemelen bildikleri bu olayı hatırlatarak uyarmaktadır.

4.3.Vahyin Hz. Muhammed'i Din/İnanç Özgürlüğü Konusunda Uyarısı

Allah tarafından vahyin tebliğcisi kılınan elçilerin, din/inanç özgürlüğü konusunda duyarlı davranmaları istenmiştir. Elçilere görev ve sorumlulukları bildirilmiş özellikle inanç

⁶⁵En'âm 6/108.

⁶⁶Hac 22/40.

⁶⁷Burûc 4-9

özgürlüğü konusunda ciddi şekilde uyarılarda bulunulmuştur. Allah elçilerine uyarıcı, şahid ve müjdeci olarak gönderildiğini vurgulamıştır. *"Doğrusu biz seni Hak (Kur'an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin."*⁶⁸ "Vahiy, Hz. Muhammed'e farklı inanç ve düşüncede olan kişilerle seviyeli, saygın ve güzel bir şekilde konuşmasını ve tartışmasını öğütlemiştir.

*"(Bütün insanlığı) hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır; ve onlarla en güzel, en inandırıcı yöntemlerle tartış; şüphesiz, O'nun yolundan kimin saptığını en iyi bilen senin Rabbindir; ve yine doğru yola erişenleri de en iyi bilen O'dur."*⁶⁹ *"Ve (ey Peygamber,) senin izleyicilerine yumuşak davranman, Allah'ın rahmetinin bir eseri idi. Zira, eğer onlara karşı kırıcı ve sert olsaydın, doğrusu senden koparlardı. Artık onları bağışla ve affedilmeleri için dua et. Ve toplumu ilgilendiren her konuda onlarla müşavere et; sonra bir hareket tarzına karar verince de Allah'a güven, Zira Allah, O'na güven duyanları sever"*⁷⁰. *"Geçmiş vahyin mensupları ile zulüm ve haksızlıktan uzak durdukları sürece en güzel şekilde tartışın ve deyin ki: "Bize indirilene inandığımız gibi size indirilmiş olana da inanıyoruz: çünkü bizim ilahımız ile sizin ilahınız tek ve aynıdır ve biz (hepimiz) O'na teslim olmuşuzdur"*⁷¹ vahiy, elçisi için tavsiye ettiği hoşgörülü yöntemin inananlar tarafından da söz ve eylem olarak benimsenmesini ve uygulanmasını vurgulamıştır. *"Ve belki içinizden iyi ve yararlı olana davet eden, doğru olanı emreden, eğri ve yanlıştan alıkoyan bir topluluk çıkar, nihai kurtuluşa erişecek kimseler, işte bunlar olacak"*⁷².

Vahiy, elçilerin asıl görevinin tebliğ olduğunu bildirmiş, tebliğde özgür iradeye müdahale edilmemesini belirtmiştir. *"Ey Elçi! Rabbinden sana indirilenleri tebliğ et. Sen onu tam yapmadığın sürece Rabbinin mesajını (hiç) duyurmamış olursun."*⁷³ *"Sizce Rabbinin vahyettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum."*⁷⁴ Vahiy, Hz. Muhammed'in duygusal insani davranışlarına dikkat çekmiştir. Bir beşer olarak çevresindeki akraba, dost, arkadaş ve topluma karşı sevgi, acıma ve merhamet duyguları taşıyabilmiştir. Bu duygularını taşıdığı görev ve sorumluluk bilincinin

⁶⁸ Bakara 2/119; Bkz Enbiya 21/107; *"(Sana gelince,) ey Peygamber, unutma ki Biz seni (hakikatin) bir şahidi, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik."* Ahzâb 45.

⁶⁹ Nahl 16/125.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/159.

⁷¹ Ankebut 29/46. Bkz. Tevbe 9/128; Meryem 19/13.

⁷² Âl-i İmrân 3/ 104.

⁷³ Mâide 5/67. Bkz. Mâide 5/ 92,99; Nahl/16/82.

⁷⁴ A'râf 7/62; A'râf/68,79,93; Yâsin 36/ 17.

önüne geçirmemesi bağlamında vahiy tarafından dikkati çekilmiştir. Onun görevi tebliğ, müjdeleme ve uyarıda bulunmaktır. Kişi edindiği bilgiler ve hür iradesi ile vicdani tasdikini kendisi ortaya koyacaktır. Hz. Muhammed tüm insanlığa, dinin evrensel ilkeler ile gönderilmiştir. Bu ilkeler ışığında adil ve kendisine verilen görevler çerçevesinde kalması, tebliğde baskı ve aşırı gitmemesi konusunda uyarılarda bulunulmuştur.

"Peki ama, onlar bu mesaja inanmak istemiyorlarsa, (inansınlar diye) kendini mi paralayacaksın?"⁷⁵ "(İnsanların bir kısmı, ulaştırdığın mesaja) inanmıyorlar diye (üzüntüden) neredeyse kendini tüketeceksin!"⁷⁶ "Gerçek şu ki, sen her sevdiğini doğru yola yöneltemezsin; fakat Allah'tır, (yönelmek) isteyen doğru yola yönelten ve yine O'dur, doğru yola girecek olanları en iyi bilen."⁷⁷ "Yine de -bunu ne kadar yürekten istersen iste- insanların çoğu (bu vahye) inanmayacaklar. Oysa sen onlardan herhangi bir karşılık da beklemiyorsun; bu, (Allah'ın) bütün insanlığa bir hatırlatmasıdır sadece."⁷⁸

İman, Allah karşı bir sorumluluğu ifade eden kişisel vicdani bir tercihtir. Vahiy, elçilere ve Hz. Muhammed'e inanç konusunda insanlara hiçbir baskı ve zorlamada bulunmama hususunda uyarılarda bulunmuştur.

"İşte böyle, (ey Peygamber,) onlara öğüt ver; senin görevin yalnız öğüt vermektir, sen onları (inanmaya) zorlayamazsın, ancak, kim hakikati inkara şartlanmış olarak yüz çevirip uzaklaşırsa, Allah ona (öteki dünyada) en büyük azabı tattıracaktır. Bizdir onların dönüşleri, ve Bize düşer onları hesaba çekmek."⁷⁹ "Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'an'la öğüt ver".⁸⁰ "(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?"⁸¹ "(Ey Peygamber,) de ki: "Ey insanlar, şimdi size Rabbinizden hakikat (bilgisi) gelmiş bulunuyor artık. Bundan böyle her kim ki doğru yolu izlemeyi seçerse, bunu kendi lehine seçmiş olacaktır;

⁷⁵Kehf 18/6.

⁷⁶Şuâra 23/3.

⁷⁷Kasas 28/56.

⁷⁸Yûsuf 12/103-104.

⁷⁹Ğâşîye 88/21-26.

⁸⁰ Kâf 50/45.

⁸¹Yûnus 10/99. "De ki: "Siz ey hakikati inkar edenler! Ben tapmam sizin taptığınıza, siz de tapmazsınız benim taptığıma. Ve ben tapmayacağım (asla) sizin tapıp durduğunuza, siz de (hiç) tapmayacaksınız benim taptığıma. Sizin dininiz size, benimki bana!"Kâfirûn 109/1-6.

*ve her kim ki sapıklığı seçerse, yine bunu kendi aleyhine seçmiş olacaktır. Sizin davranışınızdan sorumlu değilim ben*⁸².

Elçilerdahil hiç kimse bir başkasına hidayet verme gücüne sahip değildir. Bu açıdan tebliğ görevi ile gönderilen elçiler ile dini, toplumsal ve siyasi kimliği ne olursa olsun birey, din/inanç konusunda sadece tebliğ ve davette bulunabilir. Çünkü Kur'an insanların din/inanç alanında vebireyin sorumluluklarında hak ve özgürlüklerini üstlenme yetkisine sahip beşerî bir otoriteyi kabul etmemektedir.

4.4. Hz. Muhammed'in Din/İnanç Özgürlüğü Uygulamaları

Hz. Muhammed 23 yıllık peygamberlik döneminde kimseye inanç dayatmadığı gibi, dini uygulamalar konusunda da zorlayıcı olmamıştır. Çünkü böyle davranması Kur'an'ın emridir. Buna rağmen hem Kur'an'a hem de Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı olarak, *"kim dininden dönerse öldürünüz"* (Buhârî, *Cihâd*, 149, EbûDâvûd, *Hudûd*, 1, Tirmizî, *Hudûd*, 20, İbnMâce, *Hudûd*, 2), *"namazı terk eden kafir olur"* (Tirmizî, *İmân*, 9, Nesâî, *Salât*, 8; İbnMâce, *İkâme*, 77, Ahmet bin Hanbel, *Müsned* V, 246), gibi rivayetler O'na isnad edilebilmiş ve sonradan gelen birçok fakih bu rivayetlere dayanarak hükümler üretmişlerdir. Mürted'e verilen ölüm cezasının dayanaklarından biri sayılan, *"Müslümanın kanını dökmek ancak şu üç durumda helal olur: Evlendikten sonra zina etmesi, bir kimseyi öldürmesi ve dinini terk edip cemaatten ayrılması"* (Buhârî, *Diyât*, 6, Müslim, *Kasâme*, 1676, Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 1, Tirmizî, *Diyât*, 10) mealindeki rivayet ise bazı uygulamalardan istidlal edilmiş bir hüküm gibi görünmektedir. Şayet bu söz Hz. Peygamber'e aitse o, kendi sağlığında irtidad edenlere niçin bu cezayı uygulamamıştır? *"İrtidad eden bir kadının öldürülmesini emrettiği"* (Darekutnî, *Sünen*, 3/118-119) şeklinde Hz. Peygamber'e isnad edilen ve hadisçilerin zayıf kabul ettiği bazı rivayetler ise hem Kur'an'a hem de onun uygulamalarına ters düşmektedir.⁸³ (Darekutni, Sünen, 3/118-119).

Hz. Peygamber inanç konusunda kimseyi zorlamadığı gibi, kendi hayatında din değiştirdiği gerekçesiyle kimseyi de öldürmemiştir. Bu konuda verilebilecek önemli bir örnek Buhari'nin Sahih'inde yer alan bir hadistir. Buna göre Hz. Peygamber, kendisine biat edip Müslüman olan, bir Bedeviyi Medine'nin sıcağı rahatsız eder ve hastalanır. Bir müddet sonra Hz. Peygamber'e gelerek, *"Ya Rasulüllah beyatımı boz"*, der. Hz. Peygamber ses çıkarmaz. Bedevi üç kez aynı isteğini tekrar eder ve her defasında Rasulüllah ses çıkarmaz. Adam da çeker gider. Hz. Peygamber adamın gidişine engel olmamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber,

⁸²Yûnus 10/108.

⁸³ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. (Ünal, 2005: 276-282; Altuntaş, 2012: 72-122).

"Medine, ateşin kir ve pasları giderdiği gibi, kötülükleri yok eder."⁸⁴ demiştir (Buhari, 1981: 45-47; Ünal, 2005:278; Yavuz, 1994: 244). Ayrıca o, Müslüman olup vazgeçen sonra tekrar Müslüman olan bazı kişileri de affetmiştir. Mesela Hz. Osman'ın sütkardeşi Abdullah b. Sad b. EbiSerh bunlardandır. (Taberi, 1407: 2/160). El-Haris b. Süveyd'in ve İslam'a girip irtidat eden, sonra yine İslam'ı kabul eden Mekkeli bir grubun olayı da bu örnekler arasındadır (İbnu'l-Esir, 1970: I/346-347; İbnTeymiyye, , 1417: I/320); İbnHişâm, 1974: II/ 1209.

İslam tarihinde ilk irtidat eden kişi olduğu kabul edilen Mukayyis b. Subabe için Hz. Peygamber tarafından verilen ölüm emri onun din değiştirmesinden dolayı değil, yanlışlıkla kardeşini öldüren bir Müslümanı, diyetini aldığı halde kasden öldürmesinden dolayıdır (İbnHişâm, 1974: III/ 185).

İlk hadis eserlerinde İslam'dan dönenlere verilen ölüm cezalarıyla ilgili nakiller eğer doğruysa, Kur'an'ın ve Hz.Peygamber'in öğretilerine ters düşen bir durum söz konusudur.⁸⁵ O nedenle bunları ya Kur'an ve Sünnete aykırı hüküm ve uygulamalar saymak ya da daha sonra ortaya çıkan siyasi, sosyal ve dini gelişmeler doğrultusunda çeşitli amaçlarla üretilmiş haberler olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim bu gelişmelerin beslediği ortamda, diğer din mensupları bir yana, Müslümanların içinden doğan bazı fırkaların bile küfür içinde oldukları Hz.Peygamber'e onaylatabilmiş (Tirmiz, *Kader*, 13, İbnMâce, *Mukaddime*, 9), farklı görüşlere sahip olan bazı kimseler küfürle itham edilerek, canları ve mallarının heder olacağı iddia edilmiştir (Neysabüri, 1977: 84).

Hz. Peygamber'in uygulamalarında Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Peygamberin öldürülmesini istediği şahıslar, irtidatla ilişkisi olmayıp Hz. Peygamber ve Müslümanlar'akarşı akla ve hayale gelmedik işkence, ceza, istihza yapan ve tekzipte çok aşırı giden kişiler olduğu görülmektedir. Bu kişiler hukuki suç işleyenler, İslam ve Peygamber'in manevi şahsiyetine saldıran, alay edenler, Müslümanlara işkence yapanlar, Hudeybiye antlaşmasını hükümlerine aykırı davranan, savaş kışkırtıcılığı yapan ve Huzaalıları kılıçtan geçirenlerdir.⁸⁶

Mürtedin öldürülmesi gerektiği şeklinde Hz.Peygamber' e atfedilen bazı rivayetlerin meşhur hadis kitaplarında yer alması bazı araştırmacıları uzlaşmacı bir yaklaşıma sevk etmiştir. Buna

⁸⁴ Hadis şarihleri burada bedevinin, " *Din adına yaptığım beyatımı boz.*" demek istemediğini "Medine'de kalma beyatımı boz." demek istediğini savunmuşlardır. Ancak Kadı İyad, İbn-i Hacer ve Kirmeni gibi şarihle hadisin zahirinden, bedevinin dinden çıkmak istediğinin anlaşıldığını ifade etmişlerdir (İbnİbnRüşd, 1985:c. II, s. 372).

⁸⁵ Örnekler için bkz. (Abdurrezzak, *Musannaf*, 10/ 167 ve diğ.;İbnEbiŞeybe, *Musannaf*, 12/262 ve diğ. Bombay-1979 1-15).

⁸⁶ Bu konuda geniş değerlendirme için bkz.(Özden, 2011: 43-61).

göre Hz. Peygamber irtidat edenlerin, sırf dinden çıktıkları için değil, kamu düzenine karşı çıkararak adam öldürme, silahlı soygun vb. suçlar işlediklerinden dolayı öldürülmelerini emretmiştir (Altuntaş, 2012: 72-82). Bu suçları işleyen ve kamu düzenini bozan kişilere Kur'an-ı Kerim'in ölüm de dahil çeşitli ağır cezalar verdiği ve mürtedin de kamu düzenini bozacak bir suç işlemesi halinde ölümle cezalandırılmasının Kur'an doğrultusunda ele alındığında, irtidat suçu ile din ve vicdan özgürlüğü arasında bir çelişki bulunmadığı sonucuna varılmaktadır (Köse, 2003:101). Ancak bu durumda da, kamu düzenini bozacak bir suçun, irtidat suçu olarak adlandırılması isabetli değildir. Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları yukarıdaki yorumu mümkün kılrsa da, ona atfedilen konuyla ilgili mutlak rivayetler böyle bir değerlendirmeye imkân vermemektedir. Bu durumda, irtidat etmiş olmakla beraber, ölüm cezasını gerektiren suçları da işlemiş olan bazı kimselere Hz. Peygamber'in verdiği ölüm cezasının (Ureyne hadisi(Buhari, *Vüdu'*, 66, *Meğazi*, 36), Haris b. Süveyd ve Mukayyis b. Subabe olayı) sonradan yanlış değerlendirilip, mürtedin de öldürülmesi gerektiği sonucuna varıldığı ve hadis formunda Hz. Peygamber'e isnad edilen bu hükmün hadis literatürüne girdiği ihtimali üzerinde durulmalıdır (Ünal, 2005: 279).

4.5. Hz. Muhammed'in Diğer Din ve Topluluklara Karşı Uygulamaları

Hz. Muhammed farklı inanç ve düşünce toplulukları hakkında bir ifadesinde şöyle telkinde bulunmuştur. " *Onları dinleri ile başbaşa bırakınız, inançlarına ve ibadetlerine dokunmayınız.*" (Özden, 2011:54)Yine başka bir rivayette "*Azınlıklar eğer zimmet ahdini kabul ederlerse kendilerine şunu bildir: "Müslümanların lehine ve aleyhine olan herşey zimmiler için de söz konusudur."* (Kesânî: c.VII, 100), ilkesini vurgulamıştır. Hz. Muhammed Necranlı Hristiyanlara yazdığı mektup üzerine, ondördü ileri gelenlerinden ve idarecilerinden olmak üzere altmış kişilik bir heyet Medine'ye geldiler. Bunlar arasında 'Akibleri' Ahdu'l-Mesih, Uskufları Ebu Harise b. Alkame, Seyyidleri el-Eyhem başta olmak üzere Medine'ye geldiler ve heyet adına bu üç kişi Hz. Peygamber'le konuştular (İbn Hişam, 1955: I, 573, 575; Fayda, 1975: 145). Necran Hristiyan heyeti bir ikindi vakti Medine'ye gelerek Messcid'e girdiler. Hz. Peygamber Ashabı ile henüz ikindi namazını kılmıştı. Bu sırada ibadet vakitleri gelen Hristiyanlar, doğuya dönerek ibadet etmeye hazırlandılar. Bir kısım Ashab bunlara mani olmak istedi; fakat Hz. Peygamber, onların serbest bırakılmalarını ve ibadetlerini yerine getirmelerine müsaade edilmesini emretti (İbn Hişam, 1955: I, 574-575; İbnSa'd, 1957, I, 357; Fayda, 1975: 145).

Hz. Peygamber'in birtakım gayri müslim gruplarla yaptığı anlaşmalarda da canları ve mallarının güvenliğinde olduğu hususu özellikle vurgulanmıştır. Necran Hristiyanlarına yazdığı

sözleşmede inanç özgürlüğü ile ilgili bakış açısını ortaya koymuştur. Hz. Peygamber Hristiyan Necran halkı ile yaptığı anlaşmada inanç ve mabet garantisi vermiştir.

"Necran halkı ile onun kolları, Allah'a yakın olma, Peygamber Muhammed'in malları canları, toprakları, dinleri, hazır olan ve olmayanları, aşiretleri, kiliseleri ve ellerinde bulunan az çok ne varsa malları, Allah'ın elçisi Peygamber Muhammed'in zimmetinde ve taahhüdü altındadır. Hiçbir metropolit görevinden, hiçbir rahip rahipliğinden, hiçbir kâhin kahinliğinden engellenemez" (İbnSa'd, 1957, I, 288, 357-358; Fayda, 1975: 145).

Anlaşmada Allah'ın himayesi ve Peygamberi Muhammed'in zimmetinin Necranlıların mabetlerinin üzerine olduğu belirtilerek ibadethaneler garanti altına alınmıştır. Başka bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), Hristiyan olan İbn Harris b. Ka'b ve dindaşlarına yazdırdığı anlaşma metninde:

"Şarkta ve Garpta yaşayan tüm Hristiyanların dinleri, kiliseleri, canları, ırzları ve malları Allah'ın, Peygamber'in ve tüm müminlerin himayesindedir. Nasraniyet dini üzere yaşayanlardan hiç kimse kerhen İslam'a icbar edilmeyecektir. Hristiyanlardan birisi herhangi bir cinayete veya haksızlığa maruz kalırsa Müslümanlar ona yardım etmek zorundadırlar." maddelerini yazdırdıktan sonra: *"Ehl-i Kitap ile ancak en güzel yöntemlerle mücadele edin..."*⁸⁷ ayetini okudu (İbn Hişam, 1396/1971: IV/241-242).

Hz. Muhammed Medine'ye yerleştikten sonra farklı din ve topluluklarla ilişkilerde esas olan emirnameler yayınlamıştır. 622'de Medine ve çevresinde yaşayan Müslüman, Yahudi, Putperest ve diğer toplulukların haklarını garanti altına alan ve *ilk anayasa örneği* olarak kabul edilen Medine Sözleşmesi (Vesikası) (İbnHişam, 1996: II,109-112;Hamidullah: 1993: I, 202-210; Şakir, 1985: II,159-166; Tuğ, 1962: 13-30. 1996:.20-399) din ve inanç özgürlüğü açısından önemlidir. Medine vesikasının aşağıdaki üç maddesi eşit din özgürlüğü ilkelerini koymaktadır.

17. madde: *"Yahudilerden bize tabi olanlara yardım edilip iyi davranılacaktır. Onlar hiç bir haksızlığa uğramayacak, düşmanlarına yardım edilmeyecektir."*

25. madde: *"Beni Ayf Yahudileri müminlerle birlikte tek bir ümmettirler. Onlar kendi dinlerine, Müslümanlar da kendi dinlerine göre yaşayacaklardır."*

⁸⁷Ankebut, 29/46.

36. madde: "*Müslümanlarla Yahudiler arasında yardımlaşma, nasihat ve iyilik olacaktır.*" (Hamidullah: 1993: I, 202-210; Tuğ, 1962: 13-30).

Hız. Muhammed Veda Hutbesi'nde insanların eşitliği ve diğer haklar üzerinde durmuştur. Hız. Muhammed, Veda Hutbesi'nde insanlığın onurunu korumaya yönelik önemli ilkeleri dile getirmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1. Hayat Hakkına Saygı, 2-Nesli Koruma, 3. Mülkiyet Hakkına Saygı, 4.İffet, 5. Eşitlik, 6. Hem Kendi Onurunu Hem De Başkalarının Onurunu Koruma, 7. Suçun Bireyselliği, 8. Ticarete Dürüstlük.

5. Sonuç

İslâm'da insan hak ve özgürlükleri, insan sorumluluğunu bizzat üstlenmesi gerçeğine dayanır. Bu sorumluluk, onun inanç ve davranışlarının karşılığını ahirette göreceği bir imtihan dünyasında yaşıyor oluşu sebebiyle, kişinin bütün iradî davranışlarını kapsar. Sorumluluğun esası ise insanın şuurlu bir varlık olarak sahip olduğu olanaklar, onun irade ve özgürlüğüdür. Dolayısıyla, İslâm'da din özgürlüğünün yakın temeli "*özerklik (vesayet kalkması)*", nihai temeli ise "*imtihan ve bireysel sorumluluğu takdir eden mutlak hakikattir.*"(Ardoğan, 2013: 337).

Allah, Elçisi dahil hiç kimseye bir başkasını kendi dinine zorlaması hususunda bir yaptırım gücü vermemiştir. Birey, Allah tarafından kendisine bir hak olarak tanınan inanç özgürlüğünde hürdür. Kişi, inancını başkalarının baskı, emir ve yönlendirmeleri ile şekillendirmez. Gerçek dini inancın doğruluğu ve gücü, aklın kabullenmesi ve içselleştirmesi ile gerçekleşir. Kişi için gerçek ve doğru bir din aklın içsel kabulleri ile şekillenir. Aklın ve idrakin doğası hiçbir baskı, yönlendirme, zulüm ve emirleri kabul etmez.

Vahiy, inancı ve dini ilkeleri akli ve ilmi ilkeler ışığında ortaya koyar ve düşünmeye davet eder. İman, hür irade ile bir düşünce, inanç ve olguyu benimsemek ve kabullenmektir. Kişinin vicdanen bir şeyi kabullenmesi ve bağlanmasıdır. İman baskı olmaksızın tamamen aklî ve bilgi bağlamında bir kabullenmeyi ve tasdiki içerir. Kur'an bu bağlamda akıl, hür irade ve tefekkürle Yüce Allah'a, iman ilkelerine inanmaya ve benimsemeye davet eder. Bu davet insanın hür iradesine ve vicdanına yönelik bir sesleniştir. Vahiy bu iman ilkeleri ve dini kabullenme hususunda kişiye hiçbir baskı kurmaz. Kişiye tam bir serbestlik ve özgürlük tanır. Kur'an'ı iman, özgür olarak nasıl bir gönül ve kabullenme hakkı ise ise inanmama veya başka bir şeye inanmada özgürce bir haktır. Kur'an imanı Yüce ve kutsal olana ve ilkelerine davet eder ve özgür bırakır. Hiçbir zorlamayı öngörmediği gibi, gönderdiği elçiye de bu hakkı vermemiş ve ona da sadece tebliğ hakkını tanımıştır. Kendi adına hiçbir kişiye de iman ve

ibadetlerde baskı ve zorlama hakkı vermemiştir. Kur'an; Allah-insan iletişiminde din, iman ve ibadet konusunda kişiye tam bir özgürlük vermiştir. Vahiy; dinin, inanç ilkelerinin ve ibadetin insan için olduğunu, insani değersel yaşama katkı sağlamayı amaçladığını vurgular. İslam inancı, insan olmak ve insan kalabilmenin, dini ve dünyevi sorunlara çözüm üretebilmenin ilkeleridir. Yüce vahiy iman etmeyi ve ibadetleri emreder, fakat iman etmeyen ve ibadetleri yerine getirmeyenlere dünyada bir ceza öngörmez. İslam, kamuya ait hak ihlallere ve yanlışlara ceza öngörmüştür. Kur'an, bireye tam bir inanç özgürlüğü verdiği gibi, dinden dönenlere de dünyevi hiçbir cezaöngörmemiştir. Hz. Muhammed'de dinden çıkanlara özgürlük tanımıştır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed, (1986), "*Risâletü't-tevhîd*", nşr.:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Abdübâkî, Muhammed Fuad, (1408/1988), "*Mu'cemu'l-Mufehres*", Daru'l-Hadis, Kahire.
- Akbulut, Ahmet, (2015), "*Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*", Otto Yay. 1.baskı, Ankara.
- Altuntaş, Halil, (2012), "*İslam'da Din Hürriyetinin Temelleri*", DİB Yay. Ankara.
- Amidî, Seyfeddîn "*el-İhkâmfi Usûli'l-Ahkâm*", Beyrut, tsz.
- (2002) "*Ebkâru'l-Efkâr fi Usûli'd-Dîn*", (neşr: Ahmed Muhammed el-Mehdi), Kahire.
- Ardoğan, Recep, (2013), "*Kur'an Açısından Din Özgürlüğünün Temelleri* "İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı, 21.
- "*Kelâmî Açısından İmanın Mahiyeti ve Din Özgürlüğünün Muhtevası*"(2005), Diyanet İlmi Dergi, Ankara, cilt 41, sayı 1.
- Ateş, Süleyman, (1988), "*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*", İstanbul.
- Azimli, Mehmet,(2010), "*Siyeri Farklı Okumak*", Ankara Okulu Yay. 4. baskı Ankara.
- el-Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir, (1991),(*el-Fark Beyne'l-Fırak*) "*Mezhepler Arasındaki Farklar*", TDV Yay. çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara,
- Bakillâni, Kadı Ebubekir Muhammed b. Tayyib,(1987) "*Temhid*", (neşr: İmaduddinAhmed Haydar), Beyrut.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, (1936), "*Ensabu'l-Eşraf* ", Editedby, S.D.F. Goitein, Jarusalem.

- Buhari, (1981), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Cabiri, M. Abid, (1991) ,"*Tekvînu'l-Akli'l-Arabî*", Beyrut.
- Dağcı, Şamil, "*İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar ile İlgili Özel Hükümler*", Basılmamış çalışma.
- Demir, Ömer, (2013),"*Kur'an Kavramları Bağlamında Yaşam Boyu Salih Amel*", Araştırma Yay. Ankara.
- EbûHanîfe, (2010)"*el-Alimve'l-Mute'allim*,(İmam-ı Azamın Beş Eseri içerisinde)," Çev. Mustafa Öz., Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. 6. baskı, İstanbul.
- "*el-Fıkhu'l-Ekber*",(1992)İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, (çev. Mustafa Öz), İstanbul.
- Eroğlu, Muhammed, (1991),"*Ashabu'l-Uhdûd*", Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst. III/471.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, (1980), "*KitâbuMakâlât'il-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*",(tas. HelmutRitter)." Daru'n-Neşr, Wiesbaden.
- Fayda, Mustafa, (1975),"*Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale*",Ank.Üniv.İlahiyatFak.İslami İlimler Enstitü Dergisi II.
- Fazlurrahman, (2000),"*İslami Yenilenme*", çev. Adil Çiftçi, 2. baskı, Ankara Okulu Yay. Ankara.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, (1991), "*Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*", Selçuk Yay. 5.baskı Ankara.
- ,(1975) "*Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler*", AÜİFD, XX, Ankara.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, (1986), "*el-Kamûsu'l-Muhît*", Beyrut.
- el-Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, (2014),"*Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zendekâ, İmân Kitabı*", Ayhan Ak, 2.baskı İstanbul.
- Güler, İlhami, (2002), "*el-Hakk Kavramının Kur'an'daki Dini-Ahlaki İçeriğinin Tahlili*", AÜİFD, cilt XLIII, sayı 2.
- Hamidullah, Muhammed, (1993), "*İslam Peygamberi* ", çev. Salih Tuğ, İstanbul.
- "*Kitabu'l-İktisadfi'l-İtikad*", (1409/1988), Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut.

İbnAbdirrahîh, Ahmed b. Muhammed b. Abdirrahim, (1952)."*KitabulKdû'l-Ferîd el-Endelusî*", I-VII, Kahire.

İbnu'l-Esir, Ebu'l-HasenİzzüddînAlî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, (1995),"*el-Kamil fi't-Tarih*", Beyrut.

- , (1970)."*Üsdü'l-Ğabe fi Marüeti's-Sahabe*",I/346-347, 1-7, Kahire.

İbn Haldun, Abdurrahman Ebu ZeydVeliyuddin Maliki, (2012),"*MakaddimeI-II*", , Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 8.Baskı İst.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali bin Ahmed bin Saîd, "*el-Faslfî'l Milel ve 'l Ehva ve'n Nihal*", Daru'l-Cil Beyrut tsz.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik(2014),"*İslam Tarihi Siret-i İbnHişam*", (*es-Siretu'n-Nebeviyye*), Tercüme: Abdulvahhap Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul, I-IV.

"*es-Siyretu'n-Nebeviyye*",(1996), (thk.Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim), I-V, Daru'l-Hadis, Kahire.

-, (1974)"*es-Siretü'n-Nebeviyye*", Kahire.

- , (1955)"*es-Siretü'n-Nebeviyye*", Kahire.

- İbn Kesir, Ebu'l-Fidaİsmail b. Ömer, (1351/1932),"*el-Bidayeve'n-Nihaye*", Mısır.

İbnManzûr, Ebul-FadlCemaluddin Muhammed Mükerrrem, "*Lisanu'l-Arab*", Beyrut, Tsz.

-"*Lisanu'l-Arab*", Beyrut 1970.

İbnRüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, (1985),"*Bidayetü'l-MüctehidveNihâyetü'l-Muktesid*, Elif Ofset tesisleri",İst.

- (1981)"*Bidayetü'l-Müctehid*", Kahire.

İbnSa'd, Ebu Abdullah Muhammed, (1377-80/1957-60), "*et-Tabakatu'l-Kubra*", I-VII, Beyrut.

İbnTeymiyye, (1417), "*es-Sârimu'l-Meslûl ala Şâtimi'r-Rasûl*", 1-3, Beyrut.

Îcî, Adududdin Abdurrahman, (1997) "*Mevâkıf*",(Seyyid Şerif Cürçani Şerhi ile birlikte neşr. Abdurrahman Umeyra), Daru'l-Ceyl, Beyrut.

İsfehânî, Rağîb,(1426/2005),"*el-Müfredat fi ğaribi'l-Kur'ân*," Daru'l-Ma'rife, Beyrut.

- İzutsu, Toshihik, "*Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*", çev. Selahattin Ayaz, İst. tsz. Kadı Abdulcebbar,(1996)"*Şerhu Usûli 'l-Hamse*",(neşr. Abdulkerim Osman), Kahire.
- Köse, S. (2003). *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul.
- Locke, J. (2012). *Hoşörü Üstüne Bir Mektup*, çev. Melih Yürüşen, Liberte Yayınları. 5.baskı, Ankara.
- Mâturîdî, EbûMansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, (2010), "*Kitabu'tTevhid*", Beyrut.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay. İst.
- Nigel,A.(2012). *Özgür Toplumun İlkeleri*, Çev. C. Madenci, Liberte Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'înMeymûn b. Muhammed, (2004),"*Tabıratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*", Ankara.
- en-Neysabûri, el-Hakim, (1977),"*MarifetuUlîmi'I-Hadis*", Medine.
- Özden, M.(2011). *Kur'an'a Göre İnanma Hürriyeti*, Araştırma Yay. Ankara.
- Pezdevî, Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerîm (1980),"*Ehl-i Sünnet Akaidi*", çev. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay. İst.
- Ringgren, H.(1921).*TheCoceptofFaith in The Koran*, ORIENS, Leiden.
- Selçuk, M.(1999). *Teorik ve Pratik Açmazları ile Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme*, AÜFD, Cumhuriyetin 75.Yılı Özel Sayısı.
- Sülün, M. (2015). *Kur'an-ı Kerim Açısından İman Amel İlişkisi*, Ensar Yay. 3.Baskı, İstanbul.
- Şakir, M. (1985). *et-Tarihu'l-İslami*, I-IX, el-Mektebetu'l-İslami, Beyrut.
- Şen, Z. (2014). Kur'an'ı Kerim'in İnsana Sunduğu Haklar, Ekev Akademi Dergi, 18(59).
- Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim, b. EbiBekrAhmed, (1961), "*el-Milel ve'n-Nihal*", I-II, nşr. M.Seyyid Geylani, Kahire.
- , "*el-Milelel ve'n-Nihal*",(1406/1986), DaruSa'b, Beyrut.

- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir, (1357/1939), "*Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk*", Kahire.
- ,1407,"*Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk*", 1-5, Beyrut.
- ,(1405/1984)"*Camii'l-Beyân an Te'vîli'l-Ku'an*",Darul-Fikr, Beyrut.
- Tannenbaum, Donald G., D. Schultz,(2015). *Siyasi Düşünceler Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, Çev. Fatih Demirci, Liberte Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- Topaloğlu, Bekir; Çelebi, İlyas (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay. İst.
- Tillich, P.(2000). *İmanın Dinamikleri*, çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara Okulu Yay. 1. baskı, Ankara.
- Tuğ, S.(1962). *Hamidullah, İslamın Hukuk İlmine Yardımları*, çev. S. Tuğ.
- Turan, A.S. (1996). *Arap Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Tannenbaum, Donald G.; D. Schultz, (2015). *Siyasi Düşünceler Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, Çev. Fatih Demirci, Liberte Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- Ülken, H.Z. (1967). *Eğitim Felsefesi*, MEB Yay. İstanbul.
- Ünal, İ.H. (2005). *İslam'da Din Özgürlüğü ve İlk Uygulamalar*, İslami Araştırmalar Dergisi, 18(3).
- Yavuz, Y.V.(1994). *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İstanbul.
- Yıldız, M. (2002). *Alternatif İnsan Hakları Kuramı*, İstanbul.
- Wellhausen , J. (1958),"*el-Havaric ve's-Şia*", Arapçaya çev. A. Bedevi, Kahire.

BİR KELAMCI OLARAK İMÂMÜ'L-HARAMEYN EL-CÜVEYNÎ

Doç. Dr. Murat MEMİŞ
DEÜ İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
muratmemis70@hotmail.com

Özet

İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî, gerek Fıkıh Usûlü gerekse Kelam ilim tarihinin önde gelen isimlerinden birisidir. Fikirleri ile düşünce tarihinde bırakmış olduğu etki günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışmada, öncelikle Cüveynî'nin pek çok zorluklar içinde gerçekleşen ilim mücadelesini göstermeye çalıştık. Bu hayat serüveninin ürünleri olan eserlerini tanıtmak istedik. Bunlar içerisinde Kelam İlimine dair olanlara daha geniş yer ayırdık. Bu çalışmanın klasik dönem İslam Kelamı'nın Cüveynî üzerinden tanınmasına katkı sağlayacağını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Cüveynî, Eş'arîlik, Kelam

IMAM AL-HARAMAYN AL-JUWAYNI, AS AN MUSLIM THEOLOGIAN**Abstract**

Imâm al-Haramayn al-Juwayni is, is one of the leading names in the history of Usul al-Fiqh (Methodology of Islamic Law) and Ilm al-Kalam (Islamic Theology). The impact of his ideas on thought history has reached today. In this paper, firstly, we tried to show his scientific struggle that took place under difficult circumstances. We also wanted to introduce his works, the products of this life adventure. Among these works, we provided more information about the theological ones. We hope that this study will contribute to the recognition of the classical period of Islamic theology over Juwayni.

Key words: Juwayni, Asharite, Islamic Theology.

1. Giriş

Ehl-i Sünnet kelamının gelişim aşamaları göz önüne alındığında özellikle Eş'arîlik açısından hicrî IV. ve V. asırların ciddi bir sistemleşme dönemi olarak ön plana çıktığı görülecektir. Hepsi de hicrî 400'lü yıllarda vefat eden Ebû Bekir el-Bâkılânî (403/1012), İbn Fûrek (406/1015), Abdülkâhir el-Bağdâdî (429/1038), Ebul-Muzaffer el-İsferâyînî (471/1078) gibi çok önemli isimler bu dönemin önde gelen Eş'arî kelamcıları arasında yer almaktadır. Mu'tezile mezhebinin tarih sahnesinden artık yavaş yavaş kaybolmaya başladığı bir dönemde, Ehl-i Sünnet kelamının parlamasında bu isimlerin hatırı sayılır bir payı bulunmaktadır. Adı geçen kelamcılar, açık bir şekilde kendilerini İmam Eş'arî'nin takipçisi olarak tanımlamakta ve başta Mu'tezile olmak üzere ehl-i bid'at olarak kabul ettikleri fırkalara karşı Ehl-i Sünnet akidesinin savunusunu yapmaktadırlar. İmam Eş'arî'den Cüveynî'ye kadar geçen dönemin Kelâm ilmi açısından kısa bir değerlendirilmesi yapılacak olduğunda söz konusu devrenin oldukça dinamik ve sürekli gelişme gösteren bir yapı olduğu görülecektir. Temel meselelerdeki aslî yaklaşımlar sabit kalmakla birlikte bu dönemde özellikle ele alınan

konuların felsefî bir derinlikle işlendiği görülecektir. Özellikle İslâm Kelâmının varlık tasavvurunun bu dönemde büyük ölçüde şekillendiğini söyleyebiliriz. Metafiziğin esasını teşkil eden Tanrı tasavvuru, Kelâmın fizik anlayışının inşa edildiği Tanrı-âlem ilişkisi, kader ve hür irade gibi konuların ele alındığı Tanrı-insan ilişkisi gibi girift ve zor meselelerde Eş'ariliğin ana çizgisinin belirlendiği görülmektedir.

Bu yazı çerçevesinde ele alacağımız Ebu'l-Meâli el-Cüveynî de, bu geleneğin güçlü bir takipçisi olarak dikkat çekmektedir. Eş'arîliğe sağladığı katkıları başka bir yazımıza havale ederek (Memiş, 2009), Kelamî görüşleri hakkında ayrıntıya girmeden, burada onun biyografisi ile genel olarak kelamcılığı hakkında bilgi sunmaya çalışacağız. Burada değineceğimiz hususlar, özelde Eş'arî, genelde ise Ehl-i Sünnet Kelâmının sürekli gelişen yapısı hakkında bir fikir sunacaktır. Zira Cüveynî, bir taraftan kendisine devreden mirası üzerine yeni şeyler ekleyerek korumuş, diğer taraftan da İslâm Düşüncesinde yepyeni bir safha olan Gazzâlî döneminin hazırlanmasını sağlamıştır.

2. Yaşadığı Dönem ve Hayatı

Hicrî V/milâdî XI. yüzyılın başlarında İslâm dünyasında, ortaya çıkan bazı hanedan devletlerin bölgesel iktidarlara sahip olduğu, Bağdat'taki Abbasî halifelerinin siyasi ve fiilî etkilerinin son derece azaldığı bir manzara görülmektedir. Kuzey Afrika ve Mısır, alternatif bir hilafet iddiasıyla ortaya çıkan Şîî Fatımîlerin; Endülüs ise Emevîlerin idaresi altında idi. Gazneliler Horasan, Rey, Kazvin, Nişabur bölgesindeki Şîî Büveyhî hâkimiyetine son vermiş olsa da hilâfet merkezi olan Bağdat'ta hâlâ Büveyhîlerin kontrolü devam ediyordu.

Bu dönemde Cüveynî'nin memleketi olan Nişabur bölgesi Gazneli hâkimiyetinde olmakla birlikte bu durum uzun sürmemiştir. Sultan Mesud döneminde Gazneliler ile Horasan'dan batıya doğru gittikçe büyüyen bir güçle ilerleyen Selçuklular arasında cereyan eden bazı muharebeler sonucunda Nişâbur Tuğrul Bey'in hâkimiyetine geçmiş ve kısa bir müddet sonra kurulacak olan Büyük Selçuklu devletinin ilk merkezi haline gelmiştir. Bu sırada Bağdat, Abbasî hilafetinin merkezi olmasına rağmen siyasi iktidar Büveyhîlerin elinde idi. Bunun bir anlamı da, Sünnî dinî otoritenin Şîî siyasi otoriteye boyun eğmek zorunda olmasıdır. Hiç kuşkusuz hilafet merkezindeki bu ikircikli durum, tarih sahnesine Sünnîliğin savunucusu olarak çıkan Selçuklu Devleti'nin, hâkimiyet alanını genişletme hedefi açısından, elini güçlendiren bir ortam oluşturmaktadır. Nitekim Abbasî Halifesi Kâim Biemrillah'ın isteği üzerine Bağdat üzerine yürüyen Tuğrul Bey, 447/1055'te bu bölgeyi ele geçirip Büveyhî

egemenliğine son vermiştir. 455/1063'te Tuğrul Bey'in ölümü üzerine tahta Alpaslan geçmiş ve Selçuklu Devleti'nin sınırlarını daha da genişletmiştir.

Gazneliler ile Selçuklular arasındaki hâkimiyet mücadelelerine sahne olan yüzyılın ilk bölümünde Nişâbur bölgesinin toplumsal durumunun pek parlak olduğu söylenemez. İbn Kesir, hicrî 420/1030'lu yıllarda asayişin iyice bozulduğundan, sayıları gittikçe artan serseriler yüzünden can ve mal güvenliğinin ciddi bir tehdit altında olduğundan bahseder. Bu yıllarda Irak ve Horasan bölgesinden hacca gidilemediğini, fiyatların da yükseldiğini kaydeder (İbn Kesîr, 1987, XII: 35-47). Bununla birlikte İbnü'l-Esîr, hicrî 429/1038'da Tuğrul Bey'in Nişâbur'u ele geçirmesinin ardından bu olumsuz havanın ortadan kalktığını belirtir (İbnü'l-Esîr, 1979, IX, 457 ve diğ.). Ancak özellikle hicrî 440'lı yıllarda Sünnîler ile Rafizîler arasında kan dökülmesine varan bir takım hâdiselerin meydana geldiğini de kaydeden İbn Kesîr, aynı yıllarda Eş'ârîler ile Hanbelîler arasında da fitne ortaya çıktığını söyler. Öyle ki, büyük güç elde eden Hanbelîler karşısında Eş'ârîlerin cuma ve cemaate dahi katılmadıkları rivayet olunur (İbn Kesîr, 1987, XII: 66).

Bölgenin itikâdî ve fikhî mezhepler açısından tam bir çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir. İtikâdî fırkalar açısından bakıldığında Sünnîlik, Mu'tezile ve Şia'nın yanında Kerrâmiye, Neccâriye, Zâhiriye, Müşebbihe, Mürcie ve Hâricilik de kendilerine toplumda yer bulmaktaydı. Sünnîler büyük ölçüde Hanefîliğe ve Şâfîliğe mensup olsalar da bu iki mezhep müntesiplerinin arası pek iyi değildi. Bu dönemde Hanefîler ile Şâfîler arasında ciddi bir rekabetin olduğu gözlenmektedir. Özellikle kadılık ve müderrislik gibi devlet tarafından belirlenen bazı görevlerde zaman zaman mezhep tercihlerinin bazı sorunları ortaya çıkardığına şahit olmaktayız (Kara, 2007: 247). İsmail Hakkı İzmirli de bu dönemde mezhep taassubunun yaygın olduğunu belirtir (İzmirli, 1928: 30-31). Ayrıca Sünnîler itikâdî açıdan Eş'ârîler ve Hanbelîler (Selef) olarak bölünmüş durumdaydı. Diğer taraftan sayıları gittikçe azalan ve siyasî nüfuzlarını yitiren Mu'tezilîler de fikhî bakımından genelde Hanefî ve Şâfî idi (Bausani, 2007: 442-443).

Mahalli hanedanlar ve devletçikler arasında süre giden rekabet, her ne kadar siyasî bakımdan olumsuz bir manzara ortaya çıkarıyorsa da, yöneticiler için bir itibar vesilesi olması sebebiyle ilim adamlarına verilen değer artması sonucunu da doğurmuştur. Bir önceki nesil kadar olmasa da bu asırda da pek çok meşhur ilim adamının yetiştiği görülmektedir. Dinî ilimler alanında meşhur Hanefî fakîh Ebu'l-Hasen el-Kudûrî (418/1027); *es-Sünenü'l-Kübrâ* yazarı Ebû Bekir el-Beyhakî (458/1066); Hanbelî fakîh Kâdı Ebû Ya'lâ (458/1066); meşhur müfessir es-Seâlibî (427/1035); Endülüslü İbn Hazm (456/1064); Mu'tezilî Kâdı Abdülcebbar'ın

talebelerinden Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (436/1044) ve Ebû Reşîd en-Nîsâbûrî'yi dönemin önemli simaları arasında sayabiliriz.

Bu dönemin ilim dünyası bakımından dikkat çeken özelliklerinden biri de belli bir medrese geleneğinin yerleşmeye başlamasıdır. Cüveynî'nin doğduğu bölge olan Nişâbur'da, Beyhakiyye Medresesi, Sa'diyye Medresesi, Ebû Sa'd el-Esterâbâdî'nin kurduğu medrese, Ebû İshâk el-İsferâyînî için bina edilen medrese ilk planda dikkati çekenler arasındadır (Ahmed b. Abdüllatif b. Abdullah, 1993: 28). Bu medreseler daha çok, ilmî ehliyete sahip şahısların etrafında oluşan özel ders halkaları şeklinde ortaya çıkan bir yapı arz etmekteydiler. Ders veren şahsın kişisel karizması ve mezhebi, medresenin popülaritesini yakından belirlemektedir.

Bunun yanında Sultan Alparslan ile birlikte bu özel medreselerin dışında devlet eliyle yeni bir sisteme tâbi medreseler de inşa edilmeye başlanmıştır. Büyük vezir Nizâmülmülk'ün katkılarıyla tesis edilen Nizâmiye medreselerinin ilki Nişâbur'da kurulmuştur⁸⁸ ve bu medresenin ilk müderrisi Cüveynî'dir. Nişâbur dışında Bağdat, Belh, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Taberistan ve Musul gibi dönemin önemli ilim merkezlerinde de bu medreselerden kurulmuştur (Subkî, 1992, IV: 313). Böylece birbirinden bağımsız olan ve dağınık bir görünüm arz eden medreseler yerine, belli bir sisteme göre işleyen bir medrese geleneğinin de bu dönemde kurulmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu yeni medreselerin, İslâm'ın merkez coğrafyasında özellikle Büveyhîler ve Fatımîlerin faaliyetleri sebebiyle artan Şîî tehlikesine karşı Sünnî İslâm'ı güçlendirmek yolunda üstlendikleri ve yerine getirdikleri hizmetin önemi oldukça büyük olmuştur (Ertuğrul, 2002).⁸⁹ Hatta bu medreseleri, daha sonra XII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da görülecek olan üniversitelerin ilk örnekleri olarak mütalaa edenler de vardır (Makdisi, 2004: 413-436).⁹⁰

İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî yukarıda kısaca değindiğimiz siyasi ve kültürel ortamda Muharrem 419/1028 tarihinde Horasan eyaletinde doğdu. Doğum yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Nişâbur'da doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.⁹¹ Tam adı,

⁸⁸ Kazvinî'den aktarılan bir rivayete göre, Alparslan Nişâbur'u ziyaret ettiği bir gün, perişan haldeki fakihleri ve ilim talebelerini görmüş; bunların durumlarının düzeltilmesi amacıyla Nizâmülmülk'ün isteği doğrultusunda ülkenin her tarafına medreseler inşa edilmesini emretmiştir (Köymen, 1992: III, 353-355).

⁸⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kara, 2007: 176 ve diğ.

⁹⁰ Ayrıca bkz. Bausani, 2007: 449.

⁹¹ 407 senesinde Cüveynî'den ayrılan babasının bu tarihten itibaren Nişâbur'da ders verdiği dikkate alınırsa burada doğmuş olduğu düşünülebilir. Bkz. Cüveynî, 1987: 13-14 (Fevkiye Hüseyin Mahmud tarafından yazılan takdim yazısından). Cüveynî nisbesinin, babasından intikal etmesi de bu ihtimal çerçevesinde düşünülebilir.

Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed b. Abdullah b. Hayyaveyh el-Cüveynî'dir.⁹² İlimdeki yüceliğini göstermek için Ebu'l-Me'âlî künyesi ve dört yıl Mekke ve Medine'de ikâmet edip ders ve fetva vermesi sebebiyle İmâmü'l-Haremeyn lakabıyla da anılır.

Babası Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî (438/1046), Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Nahiv ve Tefsir dersleri veren bölgenin önemli âlimlerinden biriydi. Diğer kitaplarının yanı sıra geniş hacimli bir tefsir kitabı olduğu da kaydedilir.⁹³ Kendi döneminde Şâfiî fikhının önde gelen isimlerindendi. Dönemin ilim adamları arasındaki konumunun bir ifadesi olarak "Rüknü'l-İslâm" lakabıyla anılmaktadır (Gözübenli, 1993).

Babasının onun yetişmesinde aşırı titizlik gösterdiğine dair bazı rivayetler mevcuttur. Örneğin boğazından haram lokma geçmemesi için annesinden başka kimsenin onu emzirmesine müsaade etmemiştir. Bir keresinde bu kurala uyulmadığını gördüğünde, komşusuna ait bir cariye tarafından emzirilen oğlunu kusturduğu kaydedilmektedir. Cüveynî bebekken başından geçen bu hadiseyi daha sonra başka bir vesileyle şöyle anlatır: Bir tartışma esnasında konuşmasında meydana gelen bir bozukluk (kekelemesi) arkadaşları tarafından garipsenip kendisine sorulduğunda, Cüveynî bu durumun içtiği o sütün geriye kalanlarından kaynaklandığını ifade eder (Subkî, 1994: V, 168-169). Bu rivayet, bize Cüveynî'nin hayatında hangi duygusal motiflerin bulunduğunu ve ahlakî karakterinin ne gibi incelikler taşıdığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İmâmü'l-Haremeyn ilköğrenimini babasından almıştır (Subkî, 1994: V, 169). Aldığı bu ilk dersler daha çok fıkıh ve hadîs üzerineydi. Bunun yanı sıra babasının bütün kitaplarını okuduğu da bilinmektedir. Henüz on bir yaşını doldurmadan, yani çok küçük denilebilecek bir yaşta Hâfiz Ebû Nuaym el-İsbehânî (430/1038)'den hadîs okumuştur. Hadîs dersleri aldığı diğer âlimler arasında Muhammed b. Abdülaziz en-Nîlî (436/1044), Kâdı el-Merverrûzî (462/1070)'yi de zikredebiliriz. Bununla birlikte Cüveynî'nin hadîs yönünün zayıflığı konusunda bazı rivayetler de mevcuttur (Safedî, 1993: XIX, 173). İzmirli İsmail Hakkı, onun hadîste Dârekutnî'nin *Sünen*'i ile iktifa ettiğini, bu kitabın fıkıhta garib kabul edilen hadîsleri zikretmek için yazılması münasebetiyle yeterli olmadığını belirtmektedir (İzmirli, 1928). Ancak Subkî, onun hakkındaki bu ithamların yersiz olduğunu, onun fıkıh alanındaki maharetinin, hadîs ilimleri konusundaki bilgisini gösterdiğini kaydeder (Subkî, 1994: V, 187-188).

⁹² Bkz. Subkî, 1994: XXIX, 229-230; İbn Hallikân, 1948: II, 341; Sem'ânî, 1988: II, 129.

⁹³ Sem'ânî, 1988: II, 129; Zehebî, 1993: XVII, 617-618. Söz konusu tarihî kaynaklar Cüveynî'nin annesinin hayırla anılan iyi bir câriye olduğunu kaydederler.

Kur'an derslerini el-Habbâzî (447/1055)'den aldı. Döneminin önde gelen Eş'arî kelâmcıları arasında görülen Ebu'l-Kâsım el-İskâfî el-İsferâînî (452/1060)'den Fıkıh Usûlü ve Kelâm dersleri okudu. Yine asrın önemli sûfilerinden kabul edilen çağdaşı el-Kuşeyrî ile dost oldukları ve sıkça sohbet ettikleri bilinmektedir. Şeyhu'l-Hicâz unvanıyla meşhur olan amcası Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Cüveynî'nin de tanınmış bir sûfi olduğunu (Hamevî, trs: II, 193) burada hatırlatmak da fayda görüyoruz. Ebu'l-Meâlî, ilerleyen yaşına ve konumuna rağmen başkalarından ders almayı terk etmemiş, diğer bir ifadeyle öğrenimini bir ömür boyu sürdürmüştür. İbn Asâkir, Cüveynî'nin yaklaşık 50'li yaşlarında ve Nişabur Nizâmiye medresesinin müderrisi olmasına rağmen Nahivci Ebu'l-Hasen Ali el-Mecâşî'î'den *İksîru'z-Zehab* adlı eseri ders olarak okuduğunu kaydeder. Yine onun, babasının ölümünden hemen sonra başladığı müderrislik görevini yerine getirdiği sıralarda Ebu'l-Kâsım İsferâyînî'den dersler aldığı da bilinmektedir (İbn Asâkir, 1984: 280-281).

Babasının 438 tarihinde ölümü üzerine Cüveynî, henüz yirmi yaşına varmadan babasından boşalan müderrislik makamına oturdu. Artık o, ölümüne kadar geçecek olan sürede ara vermeden bu işi sürdürecektir. Ayrıca bu görev, onun Nişabur'daki ilk müderrisliğidir.

Nisbeten sakin geçen yaklaşık yedi yıllık bir dönemin ardından Tuğrul Bey tarafından vezirliğe getirilen Âmîdü'l-Mülk el-Kündürî'nin aşırı mutaassıp bazı uygulamaları sebebiyle Cüveynî'nin hayatında yeni ve zor bir devre başlamaktadır. İtikâdî açıdan Mu'tezilî, fikhî mezhep olarak Hanefî olan vezir, Şiîliği toplumsal planda zayıflatmak amacıyla "ehl-i bid'ate lanet" uygulamasını (Özler, 2001) başlatmak üzere Tuğrul Bey'den izin almıştır. Buna göre, Şiîler, ulemâ ve vaizler eliyle kötülenecek, sahip oldukları kazâ ve iftâ gibi yetkiler de ellerinden alınacaktır. Normalde muhatabı Rafizîler olan bu uygulamaya Kündürî'nin marifetiyle Eş'arî ve Şâfîiler de dâhil edilmiştir. Böylece tarih Mu'tezilî vezirler eliyle gerçekleştirilen ikinci bir "mihne" olayına daha şahitlik etmektedir. Sözü geçen mezhepsel baskılar, Nişâbur'da ehl-i hadîsin önde gelen isimlerinden Ebû Osman es-Sâbûnî'nin Cuma hutbesi görevinden azledilip ardından minberlerden Rafizîlerle birlikte Eş'arîlere de lânet edilmesi ve sövülmesiyle ciddî bir boyut kazanmıştır (İbn Asâkir, 1984: 108). Yaklaşık olarak 445/1053 yılında başlayan bu yeni dönemde, Eş'arî ve Şâfîî olduğu bilinen bazı âlimler tâkibâta alınmış, hutbe, ders ve fetva verme görevlerinden uzaklaştırılmış, görüşlerinden dönmeleri için çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Örnek vermek gerekirse, daha önce Cüveynî'nin hocaları arasında zikrettiğimiz Habbâzî, fikirlerinden vazgeçmemesi üzerine sorgulamayı müteakip vefatına kadar yaklaşık iki yıl ev hapsine tâbi tutulmuştur (İbn Asâkir, 1984: 263-264). Eş'arî reislerinden el-Furatî ile yine bir Eş'arî olan büyük mutasavvıf el-

Kuşeyrî bu dönemde hapse atılmışlardır. Dönemin önde gelen Şâfiîlerinden Ebû Sehl el-Muvaffak, aranıyor olmasına rağmen Nişâbur'u terk etmeyi başarmış, gittiği Bâherz'de yandaşları ile birlikte bölge emirini esir alıp onun karşılığında Kuşeyrî ve Furatî'nin serbest kalmasını sağlamıştır (Subkî, 1994: III, 392; IV, 209 ve diğ.). İbn Asâkir'in bildirdiğine göre oluşturulan bu baskı ortamı nedeniyle yaklaşık 400 âlim bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır (İbn Asâkir, 1984: 108).⁹⁴ Bunlar arasında Ebû Bekir el-Beyhâkî ve Kuşeyrî gibi isimlerin yanında Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî de vardır.⁹⁵

Mihne hareketinin başladığı ilk zamanlarda bir süre gizlenen Cüveynî daha sonra Nişâbur'u terk ederek önce Muasker, ardından da Bağdat'a gitmiştir. İbn Asâkir bu dönemde Cüveynî'nin Bağdat ile Muasker arasında gidip geldiğini, burada büyük âlimlerle görüştüğünü, zaman zaman münazaralara tuttuğunu ve ününün yayıldığını aktarır (İbn Asâkir, 1984: 282). Fakat bu süre zarfında onun Abbasî halifesi ile ilişkisi ve resmî bir görev alıp almadığı hakkında detaylı bir bilgi mevcut değildir. İbn Ukayl, onun Bağdat'ta, daha sonra Bağdat Nizâmiyesinin müderrisliğini yapacak olan Ebû İshâk eş-Şirazî ve Ebû Nasr es-Sabbâğ ile kelâmî meseleler hakkında görüştiklerini, kendisinin de onun kelâmını duyduğunu belirtir (İbn Receb, 2005: I, 59.). Tarihî kaynakların verdiği mâlumâtın onun burada yaklaşık olarak altı yıl kalmış olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Cüveynî, Bağdat'tan sonra Hicaz bölgesine geçer. Burada kaldığı süre içerisinde ders verme faaliyetlerinin yanı sıra fetva verme işiyle de meşgul olduğu belirtilmektedir. İmamü'l-Haremeyn unvanını alması da bu dönemin bir eseridir.

Mekke'de geçen dört yılın ardından Cüveynî Sultan Alparslan'ın hâkimiyetinin ilk yıllarında Nişâbur'a geri döndü. Zira Alparslan, Kündürî'yi vezirlikten azletmiş onun yerine bir Eş'arî ve Şâfiî olan Nizâmülmük'ü getirmiştir. Bu aynı zamanda ikinci mihnenin sona erdiği anlamına da gelmektedir. Bu yeni dönemde Cüveynî, Nizâmiye medreselerinin ilki olan ve kendisi için bina edilen Nişâbur medresesinin başına getirildi. Böylece Cüveynî'nin Nişâbur'daki ikinci müderrislik dönemi başlamıştır. Burada ders vermenin yanı sıra hutbe ve vaaz işleri de onun uhdesindeydi. Ayrıca vakıflar da onun sorumluluğuna verilmişti. Ölümüne kadar geçen sürede artık hiçbir sıkıntıya maruz kalmadan bu işler ile meşgul oldu (İbn Hallikan, 1948: III, 168). Onun Nişâbur'daki bahsi geçen müderrisliğinin yaklaşık olarak otuz

⁹⁴ Bazı kaynaklarda Cüveynî'nin Bağdat'ta Vezir Kündürî ile dostluk kurduğu şeklindeki rivayetler (örneğin bkz. Zehebî, 1993: XVIII, 270), Nişâbur'da olanlar dikkate alındığında ihtiyatla karşılanmalıdır. Eğer bu rivayetler doğru ise, o zaman Kündürî'nin Nişâbur ve çevresinde uyguladığı "ehl-i bid'ate lânet uygulaması"nın Bağdat'ta geçerli olmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

⁹⁵ Bu mihne uygulamaları hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Kara, 2007: 273 ve diğ.

yıl sürdüğü söyleniyorsa da, kaynakların verdiği bilgiler çerçevesinde bu sürenin 23 seneden fazla olması mümkün görülmemektedir.

Tarihî kaynaklar, onun 25 Rebûlâhir 478/Ağustos 1085 tarihindeki ölümü üzerine halkın büyük bir matem yaşadığını, çarşının kapanıp minberinin kırıldığını, kalem ve hokkaların atıldığını, insanların gözyaşına boğulduğunu, şairlerin ağıtlar söylediklerini kaydeder. Öldüğü dönemde dört yüz kadar öğrencisinin bulunduğu söylenmektedir (Zehebî, 1993: XVIII, 476).⁹⁶ Hakkında methedici çok söz söylenmiştir. “Doğunun ve batının, Arabın ve Acemin imamı” olduğu, “gözlerin onun benzerini görmediği” gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır. Kur’an’ın yaratılmışlığı konusunda muhaliflerini mağlup ettiği bir tartışma sonrasında Kuşeyrî’nin onun hakkında dile getirdiği şu sözler ise oldukça manidardır: “İmâmu’l-Haremeyn bugün peygamberliğini iddia edecek olsa, bu sözleri onun mucize göstermesine ihtiyaç bırakmaz” (İbn Neccâr, 1997: I, 43).

Usûl-i Fıkıh alanındaki maharetinin yanı sıra Cüveynî’yi üne kavuşturan asıl yönü hiç şüphesiz kelamcılığıdır. Bununla birlikte Cüveynî’nin ölmeden önce Kelâm mesleğini terk ettiği yönünde bir takım rivayetler mevcuttur. Mesela Ebu’l-Feth et-Taberî şöyle der: “Hastalığı sırasında Ebu’l-Meâlî’nin yanına gittim. Bize şöyle dedi: Şâhid olun, şüphesiz ben Sünnet’e aykırı bütün söylediklerimden döndüm. Nişâbur’un yaşlı kadınları ne üzere ölüyorlarsa ben de onlar üzere ölüyorum.” (Zehebî, 1993: XVIII, 474) *Tarihu Dimeşk* adlı eserde geçen diğer bir rivayette ise, Cüveynî’nin Mekke’de kaldığı dönemde, mezhepler arasında kararsız kaldığı ve ardından rüyasında gördüğü Hz. Peygamber (sas)’in kendisine Selef’in önde gelenlerinden İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî’nin itikâdını benimsemesini söylediği aktarılır (İbn Asâkir, 1998: IX, 12).⁹⁷ Cüveynî’nin bu tarihten sonra yaklaşık 25 yıl yaşadığı ve Nizâmiye’de Kelâm müderrisliği yaptığı hatırlanacak olursa söz konusu rivayet ihtiyat ile karşılanmalıdır. Ancak şunu da hatırdan çıkarmamalıyız ki, Cüveynî, selefi akîdenin ve özellikle Hanbelîler tarafından yürütülen kelam ilmi karşıtlığının güçlü olduğu bir ortamda yaşamıştır. Nitekim babasının, önemli bir Şâfiî fakîhi olmasının yanında selefi akîdenin bir savunucusu olduğu unutulmamalıdır. Yukarıda ismi geçen es-Sâbûnî’nin de Cüveynî’nin yaşadığı bölgede hatırı sayılır bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.

⁹⁶ Onun 59 yaşında öldüğüne dair kayıtlar, kamerî takvime göredir. Şemsî takvim hesabıyla 57 yaşında vefat etmiştir.

⁹⁷ Adı geçen şahsın, ikinci mihne hareketi başladığında Nişâbur’da bulunduğu ve mihnenin ilk kurbanlarından olduğunu hatırlatmakta fayda görüyoruz.

el-Vâfi yazarı bize Ebu'l-Meâlî'nin şu meşhur beytini naklederek onun ilim öğrenimine verdiği değeri göstermektedir:

Kardeşim! Altı şey olmadan ilme ulaşamazsın, sana onların ayrıntısını bildireceğim

*Zekâ, hırs, ihtiyaç, gurbet, hoca nasihati ve uzun zaman*⁹⁸

3. Eserleri

İmâmu'l-Harameyn'e nispet edilen eserlerin önemli bir kısmını Fıkıh ve Kelâm sahasında yazılanlar oluşturmaktadır. Biz asıl olarak dört Kelâmî eseri üzerinde duracağımızdan diğer çalışmalarına burada kısaca temas etmekle yetineceğiz.

Fıkıh ilmi ile ilgili kaleme aldığı belli başlı eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebu'l-Meâlî'nin fıkıh usûlü alanında yazdığı eserlerden en çok bilineni *el-Burhan fi Usûli'l-Fıkh* adlı kitabıdır. Bu kitap 1979 yılında Katar'da ve 1997'de Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır. Bazı rivayetler kitabın şerhlerinin de yapıldığına işaret etmektedir (Zehebî, 1993: XVIII, 472).⁹⁹ İzmirli İsmail Hakkı, Cüveynî'nin Eş'arîler içinde Kelâm mesleğine göre fıkıh usûlü yazan ilk kişi olduğunu ve onun bu hususta Mu'tezile'den Kâdı Abdülcebbar ve Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'yi takip ettiğini belirtir. Bahsi geçen *el-Burhan* adlı eserin de bu usûle göre yazılmış en muteber kitaplar arasında olduğunu söyler (İzmirli, 1928).¹⁰⁰ Ancak Cüveynî'nin Kelâm ilminde olduğu gibi Fıkıh Usûlü alanında da Bakillânî'yi takip ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bâkillânî'nin Mâlikî mezhebine mensup olması, fıkıhtaki bu etkileşimin sınırlarını da hatırlatmaktadır. Bu kitap, esas itibarıyla fıkıh usûlüne dair olmakla birlikte içinde bol miktarda kelâm ilmine ait görüşler ve yaklaşımlar da mevcuttur. Hatta buradaki kelâmî

⁹⁸ Safedî, 1993: XIX, 175. George Makdisi, Cüveynî'nin bu beytini daha önce zikrettiğimiz kitabının başına koyarak, ona verdiği değeri göstermiştir. Diğer taraftan bu şiirin hemen hemen aynı İmam Şâfiî'nin *Divân* adlı eserinde yer almaktadır ki, bu da, şiirin aslında İmam Şâfiî'ye ait olduğunu göstermektedir. Bkz. Şâfiî, 2005: 122.

⁹⁹ Zehebî, *Burhan*'a bir şerh yazan el-Mâzerî'nin şöyle dediğini aktarır: “Allah cüz'iyâtı değil, külliyyâtı bilir” sözünü kanımla silmek istedim. Bkz. Zehebî, 1993: XVIII, 472. Elimizde basılı bulunan Cüveynî'nin *el-Burhan* adlı kitabında böyle bir cümleye rastlayamadık. Bununla birlikte şârihin “Allah'ın ilminin eşyaya olan taallukunun, [eşyanın] sonluluğunun kabul edilmemesi ile birlikte tafsilî olarak gerçekleşmesi muhaldir” (Cüveynî, 1997: I, 43) sözünü yanlış anlamış olması muhtemeldir. Cüveynî'nin burada anlatmaya çalıştığı, eşyanın nihayetsiz kabul edilmesinin imkânsızlığıdır. Nitekim bu kitapta, cüz'iyâtın Allah tarafından bilindiğini gösteren bahisler yer almaktadır (Cüveynî, 1997: I, 17). Kaldı ki bu söz ne Kelâm ne de Cüveynî ile bağdaştırılabilir. İslâm filozoflarına ait bu görüşün Cüveynî'ye nispet edilmesinin imkânsızlığı çok açıktır. Nitekim Subkî, Zehebî'nin bu konuda bilgisi olmadan konuştuğunu ve bunun bir iftira olduğunu kaydeder (Subkî, 1992: V, 188-189).

¹⁰⁰ Bu tarzda yazılmış diğer meşhur kitaplar Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin, el-Mu'temed'i; İmam Gazâlî'nin, el-Mustasfâ fi Usûli'l-Fıkh'ıdır. Fahreddin er-Râzi'nin el-Mahsul adlı eseri de Cüveynî, Gazâlî ve el-Basrî'nin eserlerinden istifade edilerek bu tarzda yazılmış diğer bir eserdir (Ebu Zehra, 1986: 24-25).

görüşlerin bir kısmı, daha önce kaleme aldığı el-İrşâd ve eş-Şâmil adlı eserlerindeki farklılıklar arz etmektedir. Bu da, Cüveynî'nin zaman içinde kelamî görüşlerindeki değişime işaret etmektedir.

2. *Kitâbu't-Telhîs fî Usûli'l-Fıkh* (Subkî, 1992: V, 171; Kâtip Çelebi, 2006: I, 380): *Kitâbu't-Telhîs fî't-Takrîb* adıyla da anılır. Bâkîllânî'nin fıkıh usûlüne dair yazdığı *Takrîb* adlı eserinin özetidir. Üç cilt halinde 1996 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

3. *el-Varakât*: (Subkî, 1992: V, 172; Kâtip Çelebi, 2006: I, 2005; Zirikli, 1997: IV, 160): Küçük çaplı bir risale olan bu eserin bazı şerhleri günümüze kadar ulaşmıştır. Şerhlerle birlikte muhtelif baskıları bulunan kitap, 1977'de Kâhire'de tek olarak da basılmıştır. Küçüklüğüne rağmen Cüveynî'nin en çok bilinen ve en çok okunan eserlerinden biridir.

3. *et-Tebşıra*: Muhammed b. Abdülaziz b. Sedis'in tahkiki ile 1993 yılında basılmış tek ciltlik bir kitaptır.

4. *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb* (Subkî, 1992: V, 171; Safedî, 1993: XIX, 173-174; Kâtip Çelebi, 2006: II, 1990): Şafîî fıkımın konu edinildiği bu eser, 20 cilt ve bir mukaddimât ile birlikte 2007 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

5. *Kitâbu'l-İctihâd*: 1987'de Beyrut'ta basılmıştır.

7. *Muğîsü'l-Halk fî İhtiyâri'l-Ehak* (Subkî, 1992: V, 172; Safedî, 1993: XIX, 173-174; Kâtip Çelebi, 2006: II, 1754): Şafîî mezhebi hakkındaki bu küçük kitap 2003 yılında Mısır'da Kevserî'nin İhkâku'l-Hak adlı eseriyle birlikte basılmıştır.

8. *et-Tuhfe fî Usûli'l-Fıkh* (Kâtip Çelebi, 2006: II, 377),

9. *et-Takrîb fî'l-Furû'* (Kâtip Çelebi, 2006: I, 466): Kaffâl eş-Şâşî eş-Şafîî'nin aynı adlı kitabının özetidir.

10. *Lubâbu'l-Fıkh* (Kâtip Çelebi, 2006: II, 1541),

11. *el-Esâlîb fî'l-Hulâfiyyât* (Kâtip Çelebi, 2006: I, 75): Hanefilerle Şafîîler arasındaki ihtilaflardan bahseden bir eserdir.

12. *Gunyetü'l-Müstersîdîn*, (Safedî, 1993: XIX, 173-174).

Cüveynî'nin diğer ilim dallarında yazdığı kitaplardan bir kısmı ise şunlardır:

13. *Tefsîru İmâmi'l-Harameyn*, (Kâtip Çelebi, 2006: I, 443).

14. *Şifâu'l-Galil fi Beyâni Mâ Vaka'a fi't-Tevrat ve'l-İncil mine't-Tebdîl* (Kâtip Çelebi, 2006: II, 1124): 1979'da Kâhire'de basıldı. Yahudî ve Hıristiyanlara karşı, Tevrat ve İncil'in tahrif edilmiş olduğunu ortaya koyan bir eserdir.

15. *Gıyâsü'l-Ümem fi İltiyâsi'z-Zulem* (Safedî, 1993: XIX, 173-174; Kâtip Çelebi, 2006: II, 1159): Siyaset sahasında yazılmış olan bu eser, 1980'de Katar'da basılmış, ayrıca 2002'de Mısır'da CD olarak neşredilmiştir.

16. *el-Kâfiye fi'l-Cedel*: 1979 yılında Kâhire'de basılmış mantık ilmine dair bir eserdir.

17. *Medâriku'l-Ukûl*: Safedî, bu eserin tamamlanmamış olduğunu kaydeder (Safedî, 1993: XIX, 173-174).

18. *el-Belâğa* (Kâtip Çelebi, 2006: I, 253).

Beyanî ilimlerin hemen her dalında pek çok kitap kaleme alan İmamü'l-Harameyn'in Kelâm alanında yazdığı eserler üzerinde daha ayrıntılı bilgi vermek istiyoruz.

3.1. Şâmil fi usûli'd-dîn

Kaynaklarda *eş-Şâmil fi Usûli'd-Din* adıyla anılan bu eser, Cüveynî'nin Kelâm ilmi sahasında kaleme aldığı en kapsamlı kitap konumundadır. Yazmaları üç cilt halinde bulunan eserin, maalesef sadece ilk cildi basılabiliştir. İlk olarak Helmut Klopfer tarafından neşredilen eserin ilk cildi daha sonra Ali Sâmi en-Neşşâr ve arkadaşları tarafından 1969 yılında İskenderiye'de yeniden basılmıştır. Bu cilt daha sonra Abdullah Mahmud Muhammed Ömer'in eklediği dipnotlarla birlikte 1999 yılında Beyrut'ta tekrar basılmıştır.

Birinci cildin baş tarafından bazı sayfaların eksik olduğu görülmektedir. Kitabın giriş kısmı nazar ve bilgi konusuna tahsis edilmiştir. Nazarın mahiyeti, bilgi ile ilişkisi ve marifetullah açısından taşıdığı değer bu bölümün konuları arasında yer almaktadır. Ayrıca nazar konusunun bir parçası olarak düşünülen âlemin hudûsü, cevher-araz meselelerine de ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir.

Birinci cildin ikinci bölümü “Kitâbü't-Tevhid” adını taşımaktadır. “Vâhid/bir”in kavramsal tahliliyle başlayan bu kısım, Allah'ın birliği konusunu tafsilatlı bir şekilde ele almaktadır. Allah'ın cisim olmaması üzerine detaylı tartışmalar zikredilmektedir. İlâveten “itimad” ve “mekan” konularına değinilmekte, Hıristiyanların Hz. İsa ile ilgili ilahlık iddialarına cevap verilmektedir. Bu bölümün son konusu ise, Allah'ın sıfatlarına ayrılmıştır. Bu bağlamda özellikle Allah'ın kıdem, kudret, ilim ve hayat sıfatları incelenmektedir.

Üçüncü bölüm ise “Kitâbu’l-‘İlel” olarak isimlendirilmiştir. Sıfatlar konusuyla bağlantılı olarak bu bölüm “ahval” meselesi ile başlamaktadır. Ardından “illet” ve “ma’lûl” kavramları ve bunlar arasındaki ilişkinin niteliği üzerinde durulmaktadır.

Şâmil’in, ikinci ve üçüncü ciltlerine ait yazmalar maalesef günümüze ulaşabilmiş değildir. Bununla birlikte bu esere *el-Kâmil fî Usûli’-d-Din fî İhtisârî’ş-Şâmil fî Usûli’-d-Din* (İbnü’l-Emîr, 2010) adıyla bir özet yazan İbnü’l-Emîr (736/1333) sayesinde, bu ciltlerde ele alınan konular hakkında bazı bilgilere sahibiz. Bu kitaba göre *eş-Şâmil*’in diğer ciltleri şu ana konuları ihtiva etmektedir: Kitâbu’s-Sıfât, Kitâbu’l-İrâde, Kitâbu’l-Kelâm, Kitâbu’l-Kuder, Kitâbu İbtâli’l-Kavli bi’t-Tevellüd, Kitâbu’r-Redd alâ’t-Tabâ’iyyîn, Kitâbu’t-Ta’dîl ve’t-Tecvîr, Kitâbu’n-Nübüvvât (İbnü’l-Emîr, 2010).¹⁰¹ Bu bölümlerin içerisinde detaylara temas edilmekte bab ve fasıllar halinde ilgili meseleler ele alınmaktadır. İbnü’l-Emîr, meseleleri aktarırken İmam Eş’arî, Bâkılânî gibi mezhep imamlarının görüşlerini ve Cüveynî’nin bunlar hakkındaki değerlendirmelerini belirgin bir şekilde işlemeye gayret etmiştir. Bu açıdan aslında o, Cüveynî’nin Kelâm ilmine dair en kapsamlı eserinin tamamen yitip gitmesine engel olmuştur.

eş-Şâmil, ele aldığı konular hakkında çok detaylı tartışmalara giren, konunun muhalif taraflarına cevaplar üreten bir yönetime sahiptir. Bu bağlamda hemen her meselede Mu’tezile; âlemin hudûsü tartışmalarında Dehriyye, Mühlide, filozoflar ve tabiatçılar, Seneviyye; tevhîd bahislerinde Mücessime, Kerrâmiye ve Hıristiyanlar en başta gelen muhataplar olarak görülmektedir. Bunlara ilaveten Nazzâm, Ebû Ali el-Cübbâî ve oğlu Ebû Hâşim ile Kâdî Abdülcebbar’da bazı meselelerde haklarında fasıl açılan şahsiyetler olarak dikkati çekmektedir. Kitabın pek çok yerinde çeşitli ithamlar karşısında Eş’arîliğin savunulduğu da görülmektedir. Eserin hacmine bakıldığında kendi dönemine gelinceye kadar yazılmış ve günümüze ulaşanlar arasında en kapsamlı kitap olduğu görülmektedir. Bu da bize Cüveynî’nin Kelâm ilmine verdiği önem ve sağladığı katkı hakkında genel bir fikir vermektedir.

3.2. el-İrşâd ilâ Kavâti’i’l-Edille fî Usûli’l-İtikâd:

Yukarıda değindiğimiz *eş-Şâmil*’in özeti mahiyetinde görülebilecek olan *el-İrşâd*, Cüveynî’nin elimizde tamamının bulunması itibarıyla Kelâm ilmi konularının hemen hepsini ele aldığı yegâne eser konumundadır. Kitap farklı tahkiklerle üç kere basılmıştır. İlk olarak

¹⁰¹ Ayrıca bkz. Cüveynî, 1969: I, 87 (Muhakkikler tarafından yazılan giriş kısmı).

Fransız müsteşrik J.D. Luciani tarafından 1930 yılında¹⁰² üç yazma nüshaya dayanılarak tahkik edilip Fransızca tercümesiyle birlikte basılan eser daha sonra Muhammed Yusuf Musa tarafından yeniden tahkik edilerek 1950’de basılmıştır. Bu son baskının muhakkiki, Luciani nüshasını esas kabul ettiğini, bununla birlikte diğer bazı yazmalardaki farklılıkları da dikkate aldığını belirtmektedir.¹⁰³ Kitabın üçüncü bir tahkiki ise Es’ad Temîm tarafından yapılmış ve 1985 yılında Beyrut’ta basılmıştır. Bu baskıda da farklı bazı yazma nüshaların tahkike dâhil edildiği söylenmektedir. Bununla birlikte A. Bedevî, ikinci ve üçüncü tahkiklerin basım yanlışlarının yanı sıra okuma ve dipnotlardaki tarihî yanlışlarla dolu olduğunu belirtmektedir (Bedevî, 1979: I, 693). Ona göre ikinci ve üçüncü tahkikler, Luciani tarafından yapılan birinci tahkikin gerisinde kalmış, amaçlarına ulaşamamışlardır. Bedevî’nin bu tesbitine pek çok yerde şahit olduğumuzu belirtmeliyiz.

Her ne kadar Cüveynî tarafından bir sınıflandırma yapılmamış olsa da konuları bakımından *el-İrşâd*’ı yedi ayrı bölüm olarak ele almak mümkündür. Birinci bölüm nazar, sahih ve fâsid olması bakımından çeşitleri, vücûbiyeti; ilim, tanımı ve çeşitleri, şüphe, cehl ve zan gibi kavramlarla karşılaştırılması; âlemin hudûsü, cevher-araz, âlemden hareketle onu var edenin ispatı ve nitelikleri konularını ihtiva etmektedir. *eş-Şâmil*’in aksine mevzubahis konular *el-İrşâd*’da genel hatlarıyla incelenmiş, çok ayrıntılı tartışmalara girilmemiştir. Bununla birlikte muhalif görüşlere atıflarda bulunulduğu ve bunların eleştirildiği de görülmektedir.

İkinci bölüm tevhîd bahislerine ayrılmıştır. Allah’ın birliği ve manevi sıfatları, sıfatların ahval nazariyesi çerçevesinde izahı, irade ve kelim sıfatları üzerine çeşitli fırkalarla yürütülen tartışmalar, Allah’ın isimleri ve anlamları ile rü’yetullah konusu, bu bölümde ele alınmaktadır. Kitabın yaklaşık olarak üçte birini (%30) oluşturan bu bölüm, diğer bölümlere göre en geniş tutulan kısmı oluşturmaktadır.

Üçüncü bölüm, Mu’tezile’nin beş esasından biri olan adl prensibi bağlamında işlediği konulardan oluşmaktadır. Kulların fiillerinin yaratılması, istitâa, teklîf-i mâ lâ yutâk, ta’dîl ve tecvîr, hüsün-kubuh, salah-aslah meseleleri¹⁰⁴ bu bölümün başlıca tartışmalarını teşkil etmektedir. İkinci bölümden sonra en fazla yer (%24) bu bölüme tahsis edilmiştir.

¹⁰² Abdurrahman Bedevi, Luciani’nin tahkikinin onun ölümünden sonra 1938 yılında Paris’te basıldığını kaydetmektedir (Bedevî, 1979: I, 692).

¹⁰³ Cüveynî, 1950: ٣ (Muhakkikin takdim yazısı).

¹⁰⁴ Yukarıda Kelam ilminin önemli meseleleri arasında yer alan ve literatürde bu terminoloji ile meşhur olmuş konuları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür: *İstitâa*, kulların mükellef tutuldukları konularda, eylemlerini yerine getirmeleri sağlayan kudrete verilen isimdir. Söz konusu kudretin mahiyeti ile ilgili Kelamcılar arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. *Teklîf-i mâ lâ yutâk*, kulun kendi gücünü aşan bir şeyle sorumlu tutulup tutulamayacağına ele alındığı ve aslı Allah Teâlâ’nın hikmet sıfatı hakkında farklı görüşleri

Dördüncü bölüm, peygamberlik bahislerini içermektedir. Mucize ve şartları, keramet ve sihirden farkları, Hz. Muhammed'in peygamberliği, Kur'an'ın mucize oluşu, Hz. Peygambere verilen diğer mucizeler, eski şeriatların neshi ile genel olarak peygamberlere ait hükümler ve ismet bu bölümünde ele alınmaktadır.

Beşinci bölüm, ecel, rızık, fiyatlar, emr-i bi'l-mâruf nehy-i ani'l-münker gibi, Cüveynî'nin sem'ıyyâta dâhil ettiği müteferrik meselelerden oluşmaktadır.

Altıncı bölüm âhîret ahvalini konu edinmektedir. Haşır, ruh, cennet, cehennem, sırat, mizan, havz, amel defterleri, ceza ve mükafat, şefaât, vaad ve va'îd, esma ve ahkâm, tevbe meseleleri bu bölümde incelenmektedir.

el-İrşâd'ın son bölümünü ise, imâmet konuları oluşturmaktadır. Devlet reisinin seçimle gelmesi, imamda aranılacak şartlar, görevden azledilmesi, ilk dört halifenin hilafetleri ile ilgili meseleler bu bölümde ele alınmaktadır.

Bu kitap, İmâmu'l-Harameyn'in Kelâm ilmi sahasındaki görüşlerini derli toplu bir şekilde bir bütün olarak vermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, mütekaddimîn döneminde Eş'arîliğin ulaştığı son merhalenin genel bir görünüşünü vermesi bakımından da ciddi bir değere sahiptir.

el-İrşâd taşıdığı öneme binaen müteaddit defalar şerh edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. İbrahim b. Yusuf b. Muhammed'in şerhi; 2. Ebu'l-İz el-Muzaffer b. Ali eş-Şâfiî'nin şerhi "*el-Mukterih*"; 3. Yine Ebu'l-İz'in diğer bir şerhi "*el-İs'âd ale'l-İrşâd*"; 4. Ebû Bekir b. Meymûn'un şerhi; 5. Ebû İshâk İbrahim b. Yusuf'un şerhi "*Nüketü'l-İrşâd fi'l-İ'tikâd*". Bu şerhlerin yazma nüshaları mevcuttur. Ayrıca kitabın Ebû Amr Osman b. Abdullah es-Selâci tarafından yazılmış "*el-Akidetü's-Selâciyye*" adlı bir muhtasarı da bulunmaktadır (Bedevî, 1979: I, 691-692).

3.3. Luma'u'l-Edille fî Kavâ'idi 'Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a:

Küçük bir risale boyutunda olan bu eser, Fevkiye Hüseyin Mahmud tarafından tahkik edilerek 1965 yılında Kâhire'de basılmıştır. Ancak bu tahkik hatalarla doludur. Eser daha sonra Michel Allard tarafından tahkik edilerek *Şifâu'l-Ğalîl* ile birlikte Beyrut'ta (1968) basılmıştır. İmam Eş'arî'nin *el-Luma fi'r-Redd alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a* adlı eseriyle birlikte diğer bir

içeren tartışmadır. *Ta'dîl ve tecvîr*, Allah'ın yaratması ile ilgili ilahî adalet sıfatının tecellisini konu edinen bölümün adıdır. *Hüsün-kubuh*, yaratılan şeylerdeki iyilik ve kötülük yönlerinin aklî veya dinî oluşunu ve bununla birlikte aklın yetkinlik alanını ele alan tartışmadır. *Salah-aslah*, Allah'ın kulları için iyi (salah) ya da en iyi (aslah) olanı yapmasının zorunlu olmasıyla ilgili Mu'tezile mezhebinin temel doktrinlerinden birisidir.

baskı da Abdülaziz İzzeddin Seyrevan tarafından yapılmıştır (Beyrut 1987). Ayrıca et-Tilimsânî esere bir şerh yazmıştır. Bu şerhin muhtelif kütüphanelerde elyazmaları mevcuttur (Bedevî, 1979: I, 693-694).

Cüveynî kitabına âlem ve hudûs konusu ile giriş yapar. Ardından Allah ve sıfatları konusunu ele alır. Sıfatların mahiyeti hakkında görüşlerini açıklar. Kelâm ve irade sıfatları hakkındaki ihtilaflara değinir. Rü'yetullah konusunu ele alır. Bunu fiillerin yaratılması meselesi takip eder.

Daha sonra peygamberlikle ilgili meselelere geçen Cüveynî, son olarak da imâmet konusunu mevzubahis eder.

Kitap, ele aldığı konularda muhaliflerin beyanlarını hatırlattıktan sonra Ehl-i Sünnet'in görüşlerini serdeder. Bununla birlikte ayrıntılara temas etmez. Bu açıdan, İlm-i Kelâm konularının bir çeşit tanıtımı konumundadır. Örnek vermek gerekirse, *el-İrşâd*'da dört sayfada anlatılan Hz. Muhammed'in Kur'an dışındaki mucizeleri bahsi, *Luma*'da iki cümle olarak yer almıştır. Ehl-i Sünnet'in inanç konularını net bir şekilde ifade etmesi bakımından da akide türü eserlere benzemektedir.

3.4. el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fi'l-Erkâni'l-İslâmiyye:

el-Akîdetü'n-Nizâmiyye, Cüveynî'nin bu sahada en çok bilinen eserlerindedir. Cüveynî'nin son yazdığı kitap olduğu kabul edilmektedir (Yavuz, 1989). İlk olarak Zâhid el-Kevserî'nin tahkiki ile 1948 yılında Kahire'de yayımlanmış, daha sonra da müteaddit baskıları yapılmıştır.

Cüveynî, kitabı âlemin hudûsu konusunu takip eden üç ana bap olarak düzenlemiştir. Sırasıyla bunlar, İlah'ın hallerine dair bilgi, teklîf (kulların sorumluluğu) üzerindeki tartışmalar ve peygamberlik konularını ihtiva etmektedir. Her bap, alt başlıklar şeklinde fasıllara ayrılmıştır. Kitabı nakleden Ebû Bekir b. Abdullah İbnü'l-Arabî, son kısımda yer alan Şâfiî fikhına ait konuları kitaptan çıkarttığını belirtmektedir. Böylece kitap, Ehl-i Sünnete dâhil herkesin istifade edebileceği bir itikad eseri hüviyetini kazanmıştır. *el-Akîde* boyut itibarıyla, *Lumau'l-Edille*'nin yaklaşık olarak iki katından daha fazla bir hacme sahiptir.

Risalenin genel üslûbuna bakıldığında kelâm metodundan ziyade Selef'in teslimiyet metoduna göre yazıldığı anlaşılmaktadır (Yavuz, 1989). Bunun en bariz örneğini, haberî sıfatların te'vili meselesinde Cüveynî'nin tavır değişikliğinde görmekteyiz. *el-Akîde*'de vech, yed, ayn gibi Kur'an ve hadîslerde geçen haberî sıfatların te'vil edilmemesinin bir prensip olarak açıkça ifade ediliyor olması, selefî metodun takip edildiğini göstermektedir.

Cüveynî'nin daha önce yazdığı Kelâm eserlerinde göremediğimiz te'vil meselesindeki bu tavrı için ileri sürdüğü gerekçe, en basit ifadesiyle “haberi sıfatların te'vilini gerektiren zorunlu bir delilinin olmayışı”dır. Aksine ona göre sahabe ve tabiîn asrından itibaren oluşan icmâ, te'vilden kaçınılmasını öğütlemektedir. Daha önce aktardığımız, hayatının son döneminde Kelâm ilmi ile meşgul olmaktan duyduğu pişmanlığı dile getiren ifadeler, *el-Akîde*'de ortaya koyduğu tutum değişikliği ile örtüşmektedir. Bu da bize o dönem itibarıyla aklî ilimlerle meşgul olmanın dinî ve toplumsal zorluklarını hatırlatmakta, ayrıca Cüveynî'nin kendi iç muhasebesinin ortaya çıkardığı ilmî duruşundaki değişiklikleri göstermektedir. Kelâm ilmi karşısı Selefi tutum, genellikle Cüveynî'nin bu eserini kendi lehinde bir delil olarak kabul etmektedir. Açıkçası bu eser, aklî ilimlerin zirvesinde büyük bir maharet ve başarıyla bulunmuş Cüveynî'nin kendi düşünce dünyasındaki entelektüel bir krizi göstermesi bakımından oldukça ehemmiyetlidir. Farklı bir mahiyette de olsa benzer bir krizin, Cüveynî'nin en gözde talebesi Gazzâlî tarafından da yaşanmış olması ayrıca mânidardır.

4. SONUÇ

Cüveynî'nin Kelâm alanındaki eserlerine dikkatle bakıldığında, bir eğitim sürecine uygun yazım tekniğinin gözetildiği hissi uyanmaktadır. Her ne kadar eserlerin yazımında kronolojik olarak birbiriyle uyumlu bir süreçten bahsedemesek de, Kelâm ilmi öğrencisinin zihnini basitten karmaşığa doğru ilerleten bir yapı gözlemlenmektedir. *Luma'u'l-Edille*, bir giriş kitabı mahiyetinde konuları ve bunlarla ilgili hükümleri içermektedir. Ardından gelen *el-İrşâd* ve onun da bir üst seviyesindeki *eş-Şâmil* ise, konuları bütün detayları ile ele almaktadır. Bu kademeli anlayışın Cüveynî tarafından Nizâmiyye medreselerinde bir eğitim metodu olarak uygulandığına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte *el-İrşâd*'ın başında kitabın yazılma amacını dile getirdiği şu husus böyle bir anlayışı gözettiğini ima eder mahiyettedir:

“Biz, doğru yol üzere olmak ve destekleyici vasıtalara bağlanmak için tevhdî konusunun delillerine baktığımızda, bu zamanın insanların kendi gayretleriyle anlayamayacakları parlak kesin deliller ile susturucu burhanlar içeren kapsamlı kitaplarla karşılaştığımızda ve ayrıca kesin delillere yer vermeyen akaid kitaplarına rastladığımızda, kat'î delilleri ve aklî hükümleri ihtiva eden, akaid kitabı seviyesinin üstünde, bununla birlikte ciltlerce kitaplar kadar hacimli olmayan bir kitap yazmayı uygun gördük.” (Cüveynî, 1950: 23).

İbn Haldun'un *el-İrşâd*'ın, *eş-Şâmil*'den sonra yazıldığına dair vermiş olduğu bilgiyi (İbn Haldun, 1983: II, 1086) buraya ekleyince, Cüveynî'nin bu kitapların yazımında belli bir eğitim yaklaşımını gözettiği izlenimi uyanmaktadır. Cüveynî'ye ait yukarıdaki ifadeler, *el-İrşâd* için, *Lumau'l-Edille* ile *eş-Şâmil* arasında bir seviyeye duyulan ihtiyacı göstermektedir. Bununla birlikte, bu yaklaşımın, kapsamlı bir medrese programına işaret eden bir örnek olduğunu gösterecek yeterli malumata sahip değiliz.

Cüveynî'nin eserleri, Kelâm ilmi açısından ikincil seviyede başka bir önemi daha barındırmaktadır. Bu eserler, dikkatle incelendiğinde, özellikle *eş-Şâmil*'de, Eş'arî kelamının büyük âlimlerine ait görüşlerin bol miktarda yer aldığı görülecektir. Bu kişiler arasında ön plana çıkanlar, İmam Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (324/936), Kâdı Ebû Bekir el-Bâkılânî (403/1012), İbn Fûrek (406/1015)ve Ebû İshâk el-İsferâinî (418/1027)'dir. Cüveynî, meseleleri detaylı olarak ele aldığı yerlerde onların görüşlerini aktarmakta, zaman zaman aralarında tercihler yapıp eleştirilerini dile getirmektedir. Bu bakımdan Cüveynî'yi önemli bir Eş'arî kelamı tarihçisi olarak değerlendirmek hata olmayacaktır. Bu durum aynı zamanda onun Eş'arî kelamına yaptığı katkının daha açık görülmesini sağlamaktadır. Zira Cüveynî, Eş'arî geleneğin sadece bir aktarıcısı değildir. Aksine o, bu geleneğe yeni alanlar açmış, farklı fikir ve bakış açıları kazandırabilmiştir.

İmamü'l-Harameyn'in birbirini takip eden bu fikrî çizginin iyi bir savunucusu ve güçlü bir halkası olduğunu görmek zor değildir. Bununla birlikte onun düşünce dünyasında Bâkılânî'nin asıl büyük etkiye sahip olduğunu da söyleyebiliriz. Cüveynî, Bâkılânî'nin Kelâm eserlerini çok iyi bildiğini şu sözlerle ifade eder: "*Kâdı Ebû Bekir'in kelâmından on iki bin yaprak ezberleyene kadar ilm-i Kelâm'da tek kelime etmedim.*" (Subkî, 1992: V, 115). Bazı yerlerde onun ibarelerini aynen tekrar etmesi de bu durumu gösteren en güzel örneklerdendir.¹⁰⁵

Bununla birlikte Cüveynî'nin devraldığı ilmî mirası daha ileriye taşıdığına hiç şüphe yoktur. Sadece ana başlıklarıyla belirtmek gerekirse, aklî istidlâl konusunda ortaya koyduğu eleştiriler ve yeni görüşler ile daha sağlam ve üst seviyede bir mantığa yönelmesi, te'vil meselesini güçlü gerekçeler ortaya koyarak sistematize etmesi, Mu'tezilî kelamcı Ebû Hâşim'in zat-sıfat ilişkisine dair teorisi olan ahval nazariyesini tabir yerindeyse sünnilileştirmesi gibi konular

¹⁰⁵ Örneğin Cüveynî'nin *Luma'u'l-Edille* adlı eserinde şöyle bir ifadeyle karşılaşırız:

"ومن جوز صدور خط منظوم على ترتيب معلوم من غير عالم بالخط كان من المعقول خارجا وفي تبه الجهل والجا"

Bu cümlelerin neredeyse aynısı Bâkılânî'nin *el-İnsaf* adlı kitabında da geçmektedir:

"ومن جوز صدور خط معلوم منظوم مرتب من غير عالم بالخط، كان عن المعقول خارجاً، وفي عمل الجهل والجا"

onun özgünlüğünü ortaya koyduğu meselelerdir. Düşünce krizlerinden korkmaması ve görüşlerini değiştirme cesareti ise onun ilim anlayışını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Cüveynî'nin Kelâm tarihine bıraktığı bir diğer ilmî miras da yetiştirdiği öğrencileri olmuştur. Onun talebeleri arasında en parlak makam hiç şüphesiz Ebû Hamid el-Gazzâlî'ninkidir. Gazzâlî'nin İslâm düşüncesinde açmış olduğu çığırda, hocasının etkisi yadsınamaz. Diğer meşhur bir talebesi de Kiyâ el-Herrâsî (504/1110)'dir. Fıkıh, hadîs ve tefsir ilimlerinde eserler vermiş, Cüveynî'nin ölümünden sonra Bağdat Nizâmiye medresesinde müderrislik yapmıştır. Fıkıh alanındaki bilgisiyle tanınan Ebu'l-Muzaffer el-Havâfî (500/1107), *İrşâd*'a şerh yazan Ebu'l-Kâsım el-Ensârî (511/1117) ve daha çok dılcılığı ile bilinen Ebu'l-Hasen el-Fârisî (529/1135) de, İmamü'l-Harameyn'in de meşhur talebeleri arasında yer almaktadır.

Son olarak Cüveynî'nin, İslâm düşüncesinin en hareketli dönemlerinden birinde aktif rol almış, etkili bir âlim olduğunu, görüşlerinin ve yaklaşım tarzının bugün için de bir ilham kaynağı olabileceğini belirtmek istiyoruz.

Kaynakça

- Ahmed b. Abdülatif b. Abdullah, (1993). *Menhecu İmâmi'l-Harameyn*, Riyad.
- Bâkılânî, Ebû Bekir, (2000). *el-İnsaf*, Kahire.
- Bausani, Alessandro, (2007). Selçuklu Döneminde Din, çev. Ali Ertuğrul, *Cumhuriyet Ün.İlh.Fak.Der.*; XI/2, ss. 441-465.
- Bedevi, Abdurrahman, (1979). *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâlî, (1997). *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*, Beyrut.
- Cüveynî, *eş-Şâmil fî usûli'd-dîn*, (1969). İskenderiye.
- Cüveynî, (1987). *Luma'u'l-Edille fî kavâ'idi akaidi ehli's-sünne ve'l-cemaa*, Beyrut.
- Cüveynî, (1950). *el-İrşâd ila kavâti'l-edilleti fî usûli'l-i'tikad*, Kâhire.
- Ebu Zehra, Muhammed, (1986). *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdülkadir Şener, Ankara.
- Ertuğrul, Ali, (2002). Büyük Selçuklu Devletinde Mihver bir Şahsiyet: Nizâmu'l-Mülk, *Yeni Türkiye Dergisi*, yıl:8, sayı:46.
- Gözübenli, Beşir, (1993). Cüveynî, Rüknu'l-İslâm, *DİA*, VIII, 144.
- Hamevî, Yakut, (trs.). *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

- İbn Asâkir ed-Dimeşkî, (1984). *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî*, Beyrut.
- İbn Asâkir, (1998). *Tarihu Dimeşk*, Beyrut.
- İbn Haldun (1983). *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul.
- İbn Hallikân, (1948). *Vefeyâtü'l-A'yân*, Kâhire.
- İbn Kesîr, (1987). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut.
- İbn Neccâr, (1997). *Zeylu Târîhi Bağdâd*, Beyrut.
- İbn Receb, (2005). *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, Riyad.
- İbnü'l-Emîr, (2010). *el-Kâmil fî Usûli'd-Din fî İhtisârî's-Şâmil fî Usûli'd-Din*, tah. Cemal Abdünnâsır Abdülmün'im, Kahire.
- İbnü'l-Esîr, (1979). *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut.
- İzmirli İsmail Hakkı, (1928). İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî bin el-Cüveynî, *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, (9), İstanbul.
- Kara, Seyfullah, (2007). *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul.
- Kâtip Çelebi, (2006). *Keşfu'z-Zunûn*, Dimeşk.
- Köymen, Mehmet Altay, (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, Ankara.
- Makdisi, George, (2004). *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim –İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı-* çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul.
- Memiş, Murat, (2009). Eş'ariliğe Yaptığı Katkıları Bakımından Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, *Kelam Araştırmaları*, 7:1 (Ocak), ss.97-120.
- Özler, Mevlüt, (2001). Tuğrul Bey Dönemi Düşünce Hayatında Entelektüel Bir Kriz: Ehl-i Bidate Lanet Kampanyası, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler-II*, Konya.
- Safedî, Ebü's-Safâ, (1993). *el-Vâfi bi'l-Vefiyyât*, Beyrut.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim, (1988). *el-Ensâb*, Beyrut.
- Subkî, Tâceddin, (1992). *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Kâhire.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, (2005). *Dîvân*, Beyrut.
- Yavuz, Yusuf Şevki, (1989). *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, *DİA*, II, 258.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1993). *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Beyrut.

Zehebî, (1994). *Tarihu'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, Beyrut.

Zirikli, Hayreddin, (1997). *el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-rical ve'n-nisa*, Beyrut.

KAPİTALİST KÜRESELLEŞMENİN ORTADOĞU'DA SOSYO-EKONOMİK VE POLİTİK ALANA ETKİLERİ: İSTİKRAR VE KALKINMA İÇİN FIRSAT MI TEHDİT Mİ?

Doç.Dr. Zafer AKBAŞ
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
zaferakbas@duzce.edu.tr

Öğr.Gör. Veysel BABAHANOĞLU
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu,
veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr

Arş.Gör. Şahin ÇAYLI
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
sahincayli@duzce.edu.tr

Özet

Kapitalizm, Ortadoğu'da tam yerleşmemiş ama etkileri gün geçtikçe artan bir olgudur. Kapitalizmin Batı'nın sunduğu haliyle insanlığa refah ve mutluluk getirdiğini iddia etmek çok mümkün değildir. İkiz kardeşler olan küreselleşme ve kapitalizm, insani yönü son derece sorunlu olan bir süreç olarak bölgede mevzi kazanmaya devam etmektedir.

Küreselleşme, kapitalist değerleri taşıyıcı ve yayıcı bir enstrüman olarak bölgeyi dönüştürmektedir. Küreselleşmenin, kapitalizm aracılığıyla neden olduğu gelir dağılımındaki adaletsizlikler, sosyal, ekonomik ve politik eşitsizlikler, Arap dünyasında büyük sosyal ve siyasal sorunlara neden olmaktadır. Bölgede küreselleşmenin beslediği şeffaflık, demokrasi, insan hakları gibi olgular ise birer fırsat olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu bakımdan da kat edilmesi gereken çok mesafe olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada bölgenin politik olarak liberal demokratik değerlerin yaygınlaştırılmasına ihtiyacının olduğu, bölgeye dıştan müdahalelerin bölgeyi ekonomik, sosyal ve politik yönden istikrarsızlaştırdığı, bölgesel aktörlerin, bölge ve bölge dışı aktörlerle karşılıklı bağımlılık teorisi eksenli işbirliği olanaklarını maksimum düzeyde geliştirmesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kalkınma, Ortadoğu, İstikrar, Kapitalizm

THE EFFECTS OF CAPITALIST GLOBALIZATION ON SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL SPHERE: AN OPPORTUNITY OR THREAT TO STABILITY AND DEVELOPMENT

Abstract

Capitalism not fully inserted in the Middle East, but the effects are increasing day by day is a phenomenon. It is not possible to claim that the West's offer of capitalism brought prosperity and happiness to humanity. Twin brothers globalization and capitalism as a process which is extremely problematic in human aspects continues to gain leverage in the region.

Globalization, as an instrument of capitalist values which is carrier and spreader, is transforming the region. Through globalization of capitalism caused in justice in income distribution, social, economic and political inequalities has caused major social and political problems in the Arab world. In there gion that globalization feeds, such as transparency, democracy, human rights should be considered as an opportunity. However, from this aspect that is understood to be the far distanceto be covered.

In this study emphasizes that in the region there is need to expand politically liberal democratic values, external interventions to the region economically, socially and politically caused destabilization, regional actors have to develop cooperation oportunities with regional and non-regional actors based on interdependence theory on meximumlevel.

KeyWords: Globalization, Development, Middle East, Stability, Capitalism

1. Giriş

Dönüşümün ve sürekli değişimin kaçınılmaz olduğu günümüzde değişimin yönü önem kazanmaktadır. Vahşi olarak nitelenen kapitalizm, enstrümanlarıyla Ortadoğu'da toplumsal sorunlara neden olmaktadır. Küreselleşmenin kapitalizm aracılığıyla neden olduğu gelir dağılımındaki adaletsizlikler, sosyal, ekonomik ve politik eşitsizlikler, Arap dünyasında büyük sosyal ve siyasal sorunlara neden olmaktadır. Bu bakımdan yakın zamanın tanık olduğu en önemli toplumsal olaylardan biri 2011'de başlayan ve "Arap Baharı" olarak nitelendirilen eylemlerdir.

Dünyada dinlerin merkezi, ticaretin önemli bir odak noktası olan Ortadoğu, bir taraftan Müslüman ağırlıklı sosyal yapısı, diğer taraftan Batı'nın müttefiki olan İsrail'e ev sahipliği yapması, Avrupa Birliği'ne, Çin'e ve Rusya'ya doğrudan sınır komşusu olması itibariyle küresel ve bölgesel aktörleri ekonomik ve politik yönden cezbetmiştir.

Küreselleşmenin demokratik değerleri ve insan hakları söylemini ön plana çıkarması ise olumlu yönü olup, Arap dünyasında otoriter rejimlerin tutumunun değişmesine katkı yapması beklenen bir durumdur. Küreselleşmenin teknoloji, iletişim, hukuk, kadın hakları, eğitim, demokrasi ve benzeri konularda getirdiği kabul edilebilecek avantajlar, bölge için bir fırsat olarak nitelenebilir. Bilgiye erişim, eğitim hakkının yaygınlaşması, insan haklarına verilen önem, bölgenin gelişmesine, ekonomik ve politik bakımdan ilerlemesine, gelişmelerin istikrar kazanmasına fayda sağlayacaktır. Adil yargılanma, seçme ve seçilme haklarını kullanamayan, düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğünden mahrum olan ve bunlara dair kısıtlarla mücadele etmek zorunda kalan Ortadoğu halklarının, kendi dinamikleriyle gelişmesi ve kalkınmasının önündeki engellerin kaldırılması ve bölgeye yönelik dışarıdan müdahaleci politikalarından vazgeçilmesi bölgesel kalkınma ve istikrar için anahtar rol oynayabilir.

Bu çalışmada, bölgenin politik olarak liberal demokratik değerlerin yaygınlaştırılmasına ihtiyacının olduğu, dıştan müdahalelerin bölgeyi ekonomik, sosyal ve politik yönden istikrarsızlaştırdığı, bölgesel aktörlerin, bölge ve bölge dışı aktörlerle karşılıklı bağımlılık teorisi eksenli işbirliği olanaklarını maksimum düzeyde geliştirmesi gerektiği savunulmaktadır. Anılan teorik temelde yürütülecek çalışmada söz konusu varsayımları desteklemek üzere; ekonomik, politik ve sosyal veriler ile örnek vakalardan yararlanılmış, küreselleşmenin bölgede hangi alanlarda fırsat ve tehditler içerdiği, çıkarların uyumu için hangi yönlerin, nasıl desteklenmesi gerektiği üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca istikrar ve kalkınma için fırsat ve tehdit unsurlarının bölgenin hangi güçlü ve zayıf yönlerinden beslendiği de değerlendirilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve: Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı

Karşılıklı bağımlılık ülkelerin işbirliği ile kalkınabileceği tezini savunur. Buna göre devletler ihtiyaç duydukları alanlarda, mal ve hizmetlerde adeta takasa giderler. Birbirleriyle güçlü ve zayıf oldukları alanlardaki işbirliği devletleri birlikte daha güçlü hale getirir. Bu yaklaşım çatışmayı değil işbirliğini içerir ve önceler.

Karşılıklı bağımlılığı ekonomik, kültürel ve siyasi olarak ayırmak pek mümkün değildir. Çünkü karşılıklı bağımlılık ekonomik olarak başlar, siyasi ve kültürel olarak çıktılar oluşturur. Ülkeleri birbirine bağlı kılan diplomatik dostluk anlaşmaları değil, dış ticaret ilişkileridir. Bu ilişkilerin muhafazası adına ülkelerin birbirleriyle olan sorunları azalmaktadır. Güçlü devletlerin dış politika kararlarında realist yaklaşım çerçevesinde davranış sergilemesi olağan görünürken ve çıkarlarını maksimize etmekteyken, yeni bağımsız ve az gelişmiş ülkeler ise güç peşinde koşmak veya çıkarlarını maksimize etmekten ziyade karşılıklı bağımlılık ilişkisi ile hareket etmektedirler (Mammadov, 2013). Küreselleşme beraberinde karşılıklı bağımlılığı, entegre olma zorunluluğunu ve sıkıntılarını beraberinde getirmiştir. İletişim ve ulaşım ağlarının farklılaşması, uluslararası arenadaki ilişkilerin kompleks ve kaotik oluşu devletler arasındaki bağımlılık düzeyini belirlemektedir.

Küreselleşen dünyada büyük güçler nasıl petrole ihtiyaç duyuyorsa, bölge devletleri de büyük devletlerin finansal ve teknik yardımına ihtiyaç duymaktadırlar. Bölge ülkelerine her yıl ekonomik yardımlar yapılmaktadır. Örneğin ABD; Mısır, İsrail ve Ürdün'e her yıl finansal yardım yapmaktadır. Böylece ekonomik yardıma ihtiyaç duyan devletler; kendi devletlerini ekonomik, siyasi ve askeri olarak dışa açmak zorunda kalmaktadırlar. Küreselleşmenin etkisiyle devletler birbirlerine daha bağımlı hale gelmektedir. Küreselleşme süreci karşılıklı

bağımlılığı artırmıştır. Çalışmada karşılıklı bağımlılık yaklaşımı seçilmesinin amacı bu yaklaşım kapsamında küreselleşmenin Ortadoğu ülkeleri için istikrar ve kalkınma noktasında etkisini incelemektir.

Karşılıklı bağımlılık ilişkilerinde taraflar toplam kazanç isteyebildikleri gibi nisbi kazançta isteyebilmektedirler. İki ülke arasındaki bu ilişki biçiminde ülkelerden birisinin diğeri nezdinde önemi daha fazladır. Yani A devletinin B'ye gereksinimi B devletinin A'ya gereksiniminden daha fazla olduğundan bu durumda B devletinin A'ya karşı pazarlık gücünün daha fazla olduğu anlamına gelmektedir. Eğer B devleti bu ilişkiye son verirse, bundan A devleti daha fazla etkilenen taraf olacağından, B devleti bu ilişkinin bozulmasına A'ya göre daha az dikkat etmesi muhtemeldir. Bu tür bir ilişki sadece bir ülkenin diğereine bağlı olduğu tam bağımlılık ilişkisinden farklıdır. Bu tür ilişkiden her iki taraf da etkileneceğinden taraflar daha dikkatli olacaklardır (Arı, 2013).

3. Kapitalist Küreselleşme Süreci ve Ortadoğu

Kapitalizm, küreselleşmeyle birlikte, insanların alışkanlıklarını değiştirip tüketim hızını artırmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, bilimdeki ve sanattaki ilerlemelerin hız kazanmasıyla birlikte insanların ihtiyaçları da artmıştır. Mal ve hizmet üretiminde ileri teknolojinin kullanılması, dağıtım ve pazarlamanın hız kazanması ile birlikte firmalar yerel olmaktan çıkmıştır.

Temelde kapitalist ülkelerden oluşan Kuzey ülkeleri refah seviyelerinin artması için serbest ticareti, sınırların kalkmasını savunurken, aynı zamanda kendi çıkarları için korumacı tutum izlemekte ve kendi dışındaki toplumlara karşı bir avantaj sağlamaya çalışmaktadırlar. Bununla birlikte yer altı kaynakları ile şu an sömürülen bölge konumunda olan Ortadoğu, küreselleşme sürecinde ekonomik, siyasi ve askeri değişim ve dönüşümler yaşamaktadır.

Scholte'ye (2000) göre küreselleşme kavramı beş farklı şekilde ele alınabilmektedir. Bunlardan birincisi "uluslararasılaşma" olup, "küresel" ülkeler arasındaki sınır aşan ilişkileri tanımlarken, "küreselleşme" ise, ülkeler arasındaki ithalat ve ihracatın ile karşılıklı bağımlılığın artmasını tanımlamaktadır. İkincisi küreselleşme, liberalizasyon anlamında kullanılmakta olup, ülkeler arasındaki hareketliliği engelleyen hükümet sınırlandırmalarının kaldırılmasını ve bunun yerine açık, sınırsız ve entegre olmuş dünya ekonomisine geçilmesini ifade etmektedir. Küreselleşme kavramının üçüncüsü, evrenselleşme anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda "küresel" dünya çapında, "küreselleşme" ise nesnelere ve insan tecrübelerinin dünyanın her köşesinde yaygınlaşmasıdır. Dördüncü olarak küreselleşme

“modernleşme”, “Batılılaşma” özellikle de “Amerikanlaşma” anlamında kullanılmaktadır ki bu bağlamda küreselleşme, bazen CNN, McDonald’s veya Hollywood emperyalizmi olarak da tanımlanmaktadır. Beşinci anlamda küreselleşme ise mekânsızlıktır. Dolayısıyla sosyal alan, mekânsal yer, mekânsal sınır ve mekânsal uzaklık olarak tanımlanamaz. Bu yönüyle küreselleşme mekândan bağımsız bir süreç ya da süreç setidir.

Küreselleşme, insan yaşamının en temel ihtiyaçları olan yiyecek üretimi ve tüketimi gibi birçok insan aktivitesini etkilemektedir. Küreselleşme yeni bir olgu olmamasına rağmen, değişimin kavramı ve hızı, eşi görülmemiş bir şekilde ulaşımın gelişmesi, bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişmesinden etkilenmiştir. Bununla birlikte küreselleşmenin arka plandaki konsepti farklı olduğu için küreselleşmenin sadece bir tanımının yapılması zor ve problemlidir. Çünkü küreselleşme sürecinin tarihsel gelişiminin ve bu gelişim içerisinde getirmiş olduğu yeniliklerin sonuçlarının farklı bakış açılarından yorumlanması mümkündür. Giddens’a göre küreselleşme sanılanın aksine kilometrelerce uzaklıktaki yerel aktivitelerin şekillendirmesiyle birlikte dünyayı daha da birleştirmiştir. Robertson’a göre küreselleşme dünyanın gittikçe küçülmesi ve dünyanın bir bütün olarak yoğun bir şekilde bilinçlenmesidir. Waters’a göre ise küreselleşme ekonomide, politikada sosyal ve kültürel anlaşmalarla coğrafi kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Küreselleşme dünya genelinde karşılıklı bağımlılık meydana getirmekte ve küresel bilinçlenmeyle bütünlük sağlamaktadır (Mak, ve diğ.,2012). Küreselleşmeyle birlikte tüm dünyadaki insanlar; ortak dil, din, fikir, spor, sanat, kültür gibi noktalarda biraraya gelmektedirler. Ortak ihtiyaçlar, faaliyetler, eylemler, söylemler insanların hızlı bir değişimini sağlayarak, ortak bir kültür meydana getirmektedir.

BM 1999 İnsani Gelişme Raporu’nda, küreselleşmenin insanlık için büyük fırsatlar sunduğu, fakat bununla birlikte sadece güçlü hükümetler için geçerli olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle 1980’lerden sonra küreselleşmenin ekonomik ve teknolojik alanlarda fırsat ve faydalarının olduğu, ancak bunun daha geniş şekilde paylaşılmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmekte ve küreselleşmenin hem zengin hem de yoksul ülkelerde insan güvenliği için ekonomik, politik, kişisel, kültürel ve finansal yeni tehditler meydana getirdiği vurgulanmaktadır (Akt. Akbaş, 2012).

Küreselleşmeyi besleyen bir süreç olarak, uluslararası finansal akışların ve likitidenin artmasının nedenleri; döviz kurlarının dalgalanması, petrol fiyatlarının yükselmesi ve bunun sonucunda üçüncü dünyadaki borç probleminin doğması, büyük ölçekli ve hareketli OPEC fonlarının beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması, uluslararası durgunluk ve 1970’lerden beri devlet borçlarının büyümesi, birkaç büyük ekonominin ödemelerinde yapısal dengesizliklerin

ortaya çıkması, ulusal hükümetler tarafından gerçekleştirilen finansal piyasa liberalizasyonu ve deregülasyonu, sermaye kontrollerinin kaldırılmasıdır (Hirst ve Thompson, 1996).

Hızlı bir değişimin yaşandığı günümüzde çok taraflı yatırım anlaşmaları ile birlikte büyük uluslararası şirketlerin önündeki engeller temizlenerek; yatırım, sermaye ve döviz hareketleri, doğal kaynaklar, çevre gibi konularda çokuluslu şirketlere geniş bir alan yaratılmaktadır. Bunun için anlaşmalar, bir yatırımın kurulması, satın alınması, genişletilmesi, yönetilmesi ve işletilmesiyle bağlantılı olarak bir yatırımcının mal ve hizmetlerinin belli bir yüzdesini ihraç etmeye, belli bir yerli içerik düzeyine ulaşmaya, icraat düzeylerini ithalatla ilişkilendirmeye, teknoloji transfer etmeye ya da merkezini ülke içinde kurmaya zorlanmamasını öngörmektedir (Bozatay, 2013).

Küreselleşme ile beraber bölgesel ve uluslararası ekonomik kuruluşların sayısı ve etkinliği artmaktadır. Çok uluslu şirketlerin uluslararası sistemde ağırlıkları artmakta ve devletler de şirket gibi hareket etmeye başlamaktadır. Uluslararası sistemde yeni ortaya çıkan aktörler ile birlikte; hali hazırdaki aktörlerin güç ve fonksiyon kaybı, sistemik bir değişimin işaretleri olarak algılanmaktadır (Akbaş ve Çaylı, 2016: 671).

Uluslararası düzen içinde aktörlerin konumu zaman içinde değişmektedir. Bu değişim bazen devlet yöneticilerinin tutumlarından bazende halklardan ve diğer etkenlerden kaynaklanmaktadır. Nedeni ne olursa olsun değişimin kesin ve sürekli olduğu uluslararası düzende değişim kesin ve sürekli. Bu bağlamda baktığımızda 1980'lerin ya da 1990'ların koşulları farklıdır, 2000'lerden sonra ise bambaşka bir ortam hâsıl olmuştur. Arap halklarında yaşanan değişim ile birlikte; ABD ve Ortadoğu da değişmiştir ve değişmeye devam etmektedir (Akbaş, 2011).

3.1. Teknoloji ve Altyapı

Küreselleşmenin gelişmesinde, bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan ilerleme ve ulaşım olanaklarının artması önemli rol üstlenmiştir. Küreselleşmeyle birlikte fiziki ve beşeri sermaye dolaşımı yaygınlık kazanmıştır. Uluslararası şirketlerin sermayelerinin artması, varlıklarının ve sermaye yatırımlarının dünya geneline yayılması beraberinde değişimi ve teknoloji paylaşımını getirmiştir. Çokuluslu şirketler ile birlikte teknolojik, siyasi, ekonomik ve askeri değişimler hızla yayılmıştır.

Küreselleşme ile birlikte teknoloji ve teknoloji kullanımı hızla gelişmekte ve yayılmaktadır. Teknolojinin etkisiyle dünyanın bir ucundaki gelişmeler, diğer ucunda rahatlıkla duyulmaktadır. Teknoloji; insan hakları, demokrasi, özgürlük taleplerine ve dahası askeri

gelişmeler ile ticari faaliyetlere kaynaklık etmektedir. Askeri alanda geliştirilen birçok projeyi artık özel sektör de kullanmaktadır. Örneğin, ABD'nin uzay teknolojisi artık telefonlarda, bilgisayarlarda kullanılmaktadır.

Teknolojiyi geliştirmeye uğraşanlar yaptıkları Ar-Ge yatırımları ile teknoloji olarak ileri gitmişler ve teknoloji transferinde, araştırmalarında çok iyi sonuçlar elde etmişlerdir. Türkiye, İsrail ve İran üçlüsü teknolojik altyapı için iyi bir yatırım yapmış, yenilikçi ve bilimsel araştırmalara ve sistematik olarak ulusal eğitime önem vermişlerdir. Aynı zamanda bu ülkeler, gelişmiş ülkelerde akademik eğitimini tamamlayarak ülkesine dönen yetişmiş kişilerin bilgi ve deneyiminden yararlanmaktadırlar. Bölgedeki diğer ülkeler teknoloji bakımından dışa bağımlı durumdadırlar ve kendi ihtiyacı olan teknolojiyi geliştirememektedirler. Teknoloji üreticileri ile tüketicileri küresel piyasayla ve teknolojik olarak gelişmiş devletlerle ileri derecede entegre olmuş durumdadırlar (Brach, 2010). AOL, Apple, Facebook, Samsung, Google, LinkedIn, Microsoft, Twitter, Instagram ve Yahoo gibi uluslararası teknoloji şirketleri kurdukları veri ağlarıyla tüm dünyayla iletişim sağladıkları gibi, sahip oldukları gücü zaman zaman devletlere karşı da kullanmakta ya da kullanmaya aracı olmaktadır.

Batı toplumu teknolojiye ileri gitmesi ile birlikte, sanayideki baş döndürücü gelişmelerle ortaya çıkan enerji ihtiyacını Ortadoğu petrolüyle karşılamaya çalışmaktadır. Ortadoğu, Know How denilen üretim bilgisi bakımından Batı'ya bağımlıyken, Batı da bölgenin hammaddesine ihtiyaç duymaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık, her iki tarafın da çıkarına uygun olacak şekilde dengeli bir surette işlememektedir. Ortadoğu'yu sömüren taraf olarak Batı, bu ilişkide daha karlıdır. Bu nedenle bölgenin geri kalmışlık makası kapanmamaktadır. Örneğin ABD'nin Gayri Safi Milli Hasılası 14.526 trilyon dolar, ihracatı 1.280 trilyon dolar, ithalatı 1.948 trilyon dolardır (MFA, 2014).

Altyapının gelişmesi, ulaşımın ve iletişimin kolaylaşması ülkelerin gelişmesini ve halkın yaşam standardının iyileşmesini sağlayan önemli unsurlardır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri yıllardır altyapı yatırımı yapmaktadırlar. 1990 ve 2000'lerde kamu yatırımları, Ortadoğu Bölgesinde petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyatlarının yükselmesiyle birçok gelişmiş bölgeye göre daha da yüksek olmuştur. 2000'li yıllarda altyapı harcamalarıyla inşaat sektöründeki istihdam diğer sektörlerle ve ülkelere göre daha fazla olmuştur. Altyapı harcamaları yapılırken yeni iş sahası oluşturma ve büyüme üzerinde önemli bir etki olmuştur (Estache ve diğ., 2013). Petrolü olmayan ve ekonomisi zayıf ülkeler ise; altyapı yatırımı az olmakla birlikte, iletişim, teknoloji gibi yönlerden de yeterince gelişmemekte ve büyüyememektedir.

3.2.Yabancı Yatırımlar

2000 yılında Körfez ülkeleri hariç olmak üzere, Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesi yaklaşık 2.2 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım almıştır. Bu rakam gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu 158 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın yüzde birinden fazladır. Doğu Avrupa ülkesi olan beş ülke, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Polonya, Türkiye ve Rusya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan 9 kat fazla olmak üzere 19 milyar dolarlık yabancı yatırım almaktadırlar. Üç doğu ülkesi Malezya, Filipinler ve Tayland, Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesi'nden yaklaşık 4 kat fazla olarak, 8 milyar dolarlık yabancı yatırım almaktadırlar. Latin Amerika ülkesi olan Bolivya, Şili, Meksika ve Brezilya 22 kat fazla olarak 50 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım almaktadırlar. Bu karşılaştırmalar Ortadoğu Bölgesinde yabancı yatırımlar için büyük bir potansiyel bulunduğunu göstermektedir. Bu girişlerin çoğu yüksek gelirli Avrupa'dan gelmektedir. Mısır 1.2 milyar dolarlık yatırımla Ortadoğu Bölgesinin neredeyse yarısını almaktadır (Iqbal ve Nabli, 2004). Ortadoğu ülkelerine yabancı sermaye girişinin önündeki en büyük engel güvenlidir. Kaosun ve kargaşanın eksik olmadığı ülkelerde, otoriter yönetimlerin uygulamalarında yabancı yatırımın önündeki en büyük engellerden biridir.

3.3. Küreselleşmenin Politik Alana Etkileri

Küresel krizlerin ulusal ekonomileri çok derinden etkilediği, ekonomik ve siyasi değişimlerin yaşandığı günümüz dünyasında politik alanda birçok kaos ve istikrarsızlık durumu yaşanmaktadır. Bu kaos durumu genelde Batı'nın emperyal amaçlarına sahne olmuş Ortadoğu gibi bölgelerde daha çok yaşanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkileri düzenleyen güç ilişkilerinin, devletler ve örgütler arası işleyişin ve bunlara eşlik eden temel değerlerin dağıldığı sessiz bir değişimin ortasındayız. Ancak, insanın başını döndüren bu hıza, İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel sistemin istikrarını sağlamak için kurulmuş kurumların dönüşümü eşlik etmemektedir (Paker, 2012). Örneğin Birleşmiş Milletler (BM) kendinden bekleneni verememekte ve dönüşmemektedir. Uluslararası barış ve istikrarı sağlaması umularak kurulan bu yapı amaca hizmet etmemekte ve böylece çatışma ve kaos ortamları devam etmektedir.

Dünyada ki bazı kuruluşlar büyük güçlerin yönetimlerinin, bütün dünyayı etkilemesinde önemli rol oynamaktadırlar. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası gibi kuruluşlar buna çok iyi örnek olmakla beraber, bu kuruluşlar devletlerarasında adalet, insan hakları ve politik meselelerin çözümüne aracılık etmektedirler.

Mesela Dünya Ticaret Örgütü'nün görevi dünya ticaret sistemini bir bütün hale getirmektir. 2005 yılına kadar 148 ülke Dünya Ticaret Örgütü üyesiydi.¹⁰⁶ Uluslararası Para Fonu'nun görevi ise dünya para sistemini düzenlemektir. 191 ülkenin üye olduğu Birleşmiş Milletlerin görevi ise dünyada barışı sağlamaktır (Ch ve diğ., 2011). Teoride her ne kadar böyle olsa da aslında bu kuruluşlar ekonomisi güçlenmiş süper güçlerin yaptığı uygulamaların meşrulaştırıldığı yerlerdir. Bununla birlikte Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi (Körfez İşbirliği Konseyi-GCC), İslam Konferansı Örgütü, Arap Birliği, OPEC, Şanghay İşbirliği Örgütü, OECD gibi örgütler bölgedeki entegrasyonu kuvvetlendirerek, ülkeler arası işbirliğini artırmaktadır

Küreselleşme süreci ile birlikte yerel birçok tehlike ya da risk de bütün dünyayı ilgilendirir hale gelmiştir. Politik risk toplumu ve bölgesel eşitsizlikler zamanın baş edemediği sorunlardandır. Küresel ısınma gibi çevresel riskler, küresel finans piyasalarının çökmesi ya da krize girmesi küreselleşme sürecinde karşılaşılan diğer tehditlerdir (Beck, 2003). Bölgede yaşanan çatışma ve savaş durumları politik riskin yanında askeri riski de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte çevrenin de küreselleşmesiyle birlikte dünyanın herhangi bir yerindeki biyolojik salgın diğer bölgeleri etkileyerek, çevresel risk ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşmeyle beraber insan hakları ve politik meşruiyetin kaynağı olarak kabul edilen demokrasi olgusu her ne kadar güçlense de, bunun sonuçlarını pratikte görmek kolay olmamaktadır. Batı demokratik değerleri iddia ettiğinin aksine zaman zaman yeterince desteklememekte ve her zaman da reel politikada demokratik uygulamalara yer vermemektedir. Örneğin ABD için Ortadoğu'nun otoriter rejimlerinden biri olan Suud yönetimiyle ilişkilerinde birincil öncelik demokratik değerlerin desteklenmesi değildir.

Küreselleşme süreci ile birlikte demokrasi uygulamaları yerel ve küresel boyutta güç kazanmıştır. Demokrasi söylemi, rejimlerin meşruiyetini sağlamada bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu süreç sorunsuz ve doğrusal işleyen bir süreç de değildir. Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ile ilişkili tercihlerde modern ulus devletlerin bazen bu ilkelere aykırı tutum geliştirdiklerine de tanık olunmaktadır. Ayrıca küreselleşme sürecinin politik boyutunda da demokrasi ve insan hakları söylemlerinin güvenlik politikalarına kurban edildiğine tanık olmaktadır.

Irak'a demokrasi söylemi ile yapılan müdahale başarısız olmuştur. Halkın mevcut durumdan hoşnut olmasa da, Saddam dönemini aradığı söylenebilir. Bunun da en büyük nedenleri

¹⁰⁶DTÖ'ye üye olan devlet sayısı 160'dır (2016).

ülkede can ve mal güvenliğinin olmaması ve bölgenin demokrasiye geçişi sağlayamamasıdır. Bununla birlikte Batı'nın demokrasi anlayışı da kendi emperyal çıkarları doğrultusundadır. Örneğin Mısırda seçimle başa gelen Mursi yönetimi Batı'nın çıkarlarına ters geldiği için devrilmiştir. Binlerce insanın hayatını kaybettiği yönetim değişikliği sonucunda kendi desteklediği yönetim başa gelmiştir.

Bölge rejimleri otoriter eğilimlidir. Halk, yönetimde yeterince söz sahibi değildir. Bölge halkları her ne kadar yönetimlerinden memnun olmasa da alternatiflerinin oluşturulmasına ve politik değişime bölgesel ve küresel güç odaklarınca izin verilmemekte ya da yeterince desteklenmemektedir. Ürün, hizmet ve sermaye hareketliliğinin artması, yaşam şartlarının, ihtiyaçların değişmesi, bölge halklarının dünyadaki gelişmelerden haberdar olması, halkların yönetime katılma taleplerini de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte uzun yıllardır iktidarda olan ve otoriter yönetime sahip olan liderler, halkları ile karşı karşıya gelmiş ve birçok ülkede çatışmalar çıkmıştır. Bu çatışmalar sonucunda bazı liderler yönetimden ayrılmak durumunda kalmış ve binlerce insan hayatını kaybetmiştir.

Bölgede rejimler ile halk arasındaki iletişimin zayıf olması nedeniyle, rejimlerin, küreselleşmenin getirdiği daha fazla insan hakları, özgürlük, adalet, eğitim gibi kavramları kendilerine tehdit olarak algılaması bölgede halkların yönetimlere isyan etmesi ile sonuçlanmıştır. Suriye, Irak gibi ülkelerde birçok insanın vatandaşlığının bile olmaması, Mısır gibi bir ülkede binlerce insanın sokaklarda yaşaması, daha fazla kaybedecek bir şeyi olmayan halkı, zenginlik içinde yaşayan yönetimlere karşı isyana zorlamıştır.

17 Aralık 2010'da Tunus'ta "Arap Baharı" adı altında başlayan ve domino taşları gibi yayılan gösteriler ile birlikte Tunus'ta Zeynel Abidin bin-Ali ülkeyi terk etmiş ve hükümet devrilmiştir. Cezayir, Ürdün, Suudi Arabistan ve Lübnan'da büyük gösteriler yapılarak yönetimler protesto edilmiştir. Yemen'de devlet başkanı Salih istifa etmiştir. Mısır'da yaklaşık 30 yıl iktidarda kalan Mübarek istifa etmiştir. Suriye'de halkın istifa çağrılarını uymayan Esat yönetimi ile halk çatışmaya başlamış ve ülke de iç savaş çıkmıştır. Irak'ta yapılan gösteriler ve yaşanan mezhep kavgaları ile birlikte, ülkeye tam bir kaos ve çatışma ortamı hakimdir. Bahreyn'de yapılan gösteriler ve protestolar Suudi Arabistan'ın müdahale etmesiyle sonuçlanmıştır. Libya'da yaklaşık 40 yıl iktidarda kalan Kaddafi yönetimi ortaya çıkan iç savaşla devrilmiştir.

Bölgede yaşanan iç savaşlarda, çatışmalarda, yönetim değişikliklerinde; ülkelerde yaşanan fakirlik, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar; bölge halkının eğitim, sağlık, adalet gibi temel

hizmetlerden yararlanamaması önemli yer teşkil etmektedir. Bununla birlikte bu durum küreselleşen dünya ile birlikte bölge halklarının daha fazla insan hakları, demokrasi, özgürlük istemesi olarak da algılanabilmektedir. Batının bölgeye bakış açısı tamamen çıkar odaklı olmasına rağmen çok karışıktır. Bir yandan serbest piyasa ekonomileri kendi değerlerini ihraç etmek isterken, bir yandan da kendilerine yakın mevcut rejimleri ve krallıkları desteklemektedirler.

4. Ortadoğu Bölgesi'nde İstikrar ve Kalkınma İçin Fırsat ve Tehditler

Kapitalist küreselleşmenin karşılıklı bağımlılık yaklaşımına göre işlemesi gereken süreci sorunlarla doludur. Söz konusu süreç tarafların karşılıklı ve dengeli çıkarları özelinde gelişmediği, ağırlıklı olarak Batı'nın çıkarları odağında işlediği için, bölgesel refah ve huzurun kaynağı olamamıştır. Özellikle ekonomik kaynakların dağıtımındaki adaletsizlik ya da adaletsizlik hissi Ortadoğu Bölgesi'nde hem küreselleşme sürecine hem de sürecin ana aktörleri olan Batılı aktörlere yönelik bakışı zayıflatmaktadır. Bu nedenle kapitalist küreselleşmenin ekonomik, politik ve sosyal yansımalarının bölgesel istikrar ve kalkınmaya kaynaklık edeceğini iddia etmek zordur.

4.1. Fırsatlar

Başı ve sonu, boyutu, etkileri hala tartışılan küreselleşmenin getirdiği teknoloji ve bilimsel yenilikler, iletişim ve ulaşımın gelişmesi, insan hakları ve demokrasi noktasında yaşanan pozitif gelişmeler, kadın haklarının yavaş yavaş verilmeye başlanması, sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin artması bölgenin küreselleşme vesilesiyle elde ettiği kazanımlardır.

Ortadoğu'da 2007 ve 2008 yıllarında iş hayatına ilişkin önemli ticari reformlar yapılmaya devam edilmiştir. Piyasaya ilk girişlerin zor olduğu bilinen bölgede, Suudi Arabistan, Tunus ve Yemen önemli reformlara imza atarak, yeni iş kurmadaki asgari sermaye şartını kaldırmıştır. Ürdün 2008 yılında iş kurmak için gerekli olan prosedürleri % 96 oranında azaltmıştır. Yemen de iş kurmanın kolaylaşması için bir kurum kurmuştur. Mısır ise özel mülkiyet noktasında reform yapmış ve özel mülkiyetteki kayıtların artmasıyla birlikte özel mülkiyetten elde edilen gelirler % 39 artmıştır. Genel olarak bölge diğer bölgelere göre daha düşük olarak mülkiyet kaydı başlangıçtan bitişine kadar 37 gün sürmektedir. Diğer bölgelerdeki prosedür ise Doğu Asya ve Pasifikte 113 gün, Avrupa ve Merkez Asya'da 59 gün, Latin Amerika'da ve Güney Amerika'da 66 gün, Güney Asya'da 106 gün ve Güney Afrika'da 97 gündür (Regional Fact Sheet From The World Development Indicators, 2009).

Küreselleşmeyle birlikte okuryazarlık oranının ve yükseköğrenim gören kişi sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Bu durum bölge ülkeleri için her ne kadar pratiğe dönüşme bile bir kalkınma fırsatıdır. Dünya genelinde çocuk ve anne ölüm oranları azalmış ve dünya nüfusunun artmasıyla birlikte metropol kentler ortaya çıkmıştır. Kırsal alanda yaşayan nüfus oranı azalırken, kentte yaşayan nüfus düzenli olarak artmıştır. Sağlık alanında yaşanan gelişmeler çok fazla insanın yer değişmesine, ortalama yaşam süresinin uzamasına ve sağlık turizminin doğmasına neden olmuştur. Büyük şehirler sanat ve bilim merkezi haline gelmiştir. Spor alanında dünya genelinde yapılan organizasyonlar ortak bir kültürün oluşmasına vesile olmuştur. Eğitim alanında yaşanan yenilikler beraberinde, eğitim için yer değişmeleri, bu alanın küresel anlamda bir sektör olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin ABD'nin en seçkin üniversiteleri Katar gibi ülkelerde devasa kampüsler açmaya başlamıştır.

Bir ülkede internet kullanımı, okuryazarlık oranı ve kişi başına düşen elektrik tüketim miktarı özgürlüklerin yaygınlığı, teknolojiye erişimin sağlanması ve eğitim olanakları bakımından bir fikir verebilir. Kapitalist küreselleşme süreci güçlendikçe bu verilerde iyileşme olması beklenir. Ortadoğu özelinde anılan verilerde bir iyileşmeden söz edilebilir. Ancak, Batı ile kıyaslandığında yetersizdir. Kişi başına düşen Kws olarak elektrik tüketim miktarı; Irak'ta 1.18, Ürdün'de 2.23, Lübnan'da 3.57; Kanada'da 15.137, ABD'de 13.393'tür. Kanada, ABD gibi sanayisi, turizmi, teknolojisi gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen elektrik miktarı fazlayken; Irak, Ürdün, Lübnan gibi dışa bağımlı ve sanayisi gelişmemiş ülkelerde kişi başına kullanılan elektrik miktarı düşmektedir (Index Mundi, 2015). Okuryazarlık oranı artarak; 2013 yılı itibariyle 316 milyon nüfusu olan ABD'de %99, 80,6 milyon nüfusu olan Almanya da %99, 64 milyon nüfusu olan İngiltere de % 99; 33,4 milyon nüfusu olan Irak'ta % 78,1, 77,4 milyon nüfusu olan İran da % 85 olmuştur¹⁰⁷(Index Mundi, 2014).

4.1.1. Sivil Toplum

2011 yılı itibariyle, Mısır'da yaşanan gelişmeler ile birlikte hukuk sistemi ciddi zarar görmüştür. Yaşanan devrim ve darbe süreci yasal çerçeveye çok zarar vermiştir. Ekonomi, ticaret, kamu sektörü ve özel sektör ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Mısır'da altyapı yatırımlarına olan ihtiyaç altyapı için yapılan yatırımları artırmaktadır. Yapılan darbe ise kamu imajında onarılamayan zararlar ortaya çıkarmıştır. Mısır'da yaşananların büyük bir kısmını bütün dünya yakından izlemiştir. Müslüman Kardeşler'e bağlı bütün sivil toplum kuruluşları kapatılmıştır.

¹⁰⁷ Nüfus ile ilgili veriler Dünya Bankası web sitesinden alınmıştır (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, ErişimTarihi: 12.09.2015)

Irak'ta işgal sonrası yaşanan süreçte güvenlik noktasında sıkıntılar devam etmiş, hukukun üstünlüğü sağlanamamıştır. Ülkedeki kaos hali, ülke içi iç çekişmeler, ekonomiyi ve ülke istikrarını olumsuz etkilemiştir. İşgal sırasında neredeyse bütün altyapı çökmüş ve sonrasında altyapı onarım süreci çokta başarılı olmamıştır. Mezhepler arası ve etnik çatışmalar ülkedeki istikrar ve kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Sık sık patlayan bombalar yaşanan iç savaş durumu ülkede kamu imajını, halkın devlete güvenini sarsmıştır. Güven bunalımı, ülkenin içe kapalı oluşu, şeffaf olmayışı sivil toplumun gelişmesinin önündeki en büyük engellerdir.

Lübnan yıllarca yaşadığı çatışma ortamından sonra, hukuk ve adalet sisteminde gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte bölgede yaşanan kaos ortamına rağmen ülkedeki güvenlik noktasında iyileşme ile birlikte, ekonomisinde ve ticaretinde olumlu gelişmeler olmuştur. Altyapıya ayrılan kaynakların da artmasıyla birlikte iletişimde ve ulaşımda ülkede olumlu gelişmeler olmuştur. Ülkenin ticaret yolları üzerinde bulunması ve dış ülkelerinde desteğiyle sivil toplumda gelişmeler olmuştur. Ürdün, küreselleşmenin de etkisiyle, bölgede yaşanan sıkıntılara rağmen yaşam standartlarının ve yasal düzenin geliştiği bir ülke konumundadır. Ülkenin enerji noktasındaki dar boğazı, sanayisinin gelişmemiş olması, ekonomisinin dış yardımlara bağlı olması ülkeyi finansal yönden olumsuz etkilemektedir. Altyapısı gelişen Ürdün, küreselleşmenin etkisi ve Amerika'nın da desteğiyle bölgenin istikrarı noktasında çok önemli rol oynamaktadır. Halkın kralı sevmesi ve son yıllarda halkın isteklerine daha önem verilmesiyle birlikte, halkın gözünde kamunun imajında düzelme eğilimi vardır. Yemen'de Arap Baharı'yla devlet başkanı Salihî'nin görevi bırakması, ülkedeki hukuk ve adalet sistemini de olumlu yönde geliştirmiştir. Bununla birlikte ülkede çıkan kaos ortamı ve güvenlik noktasındaki sıkıntılar ülkenin finansal durumunu sekteye uğratmıştır. Ülkedeki ekonomik durumun, ticaretin ve sanayinin zayıf olması altyapı yatırımlarını engellemektedir. Halkın isteğiyle Salihî'nin istifa etmesi kamunun imajını düzeltmiştir. Bununla birlikte ülkedeki güvenlik ortamının zayıf olması sivil toplumun sürekliliğininide negatif etkilemektedir (USAID, 2011).

Bölge genelinde otoriter yönetim ve rejimler, güvenlik algısının zayıf olması, hukuk ve adalet sisteminin gelişmesini negatif etkilemektedir. Bölgenin petrole ve küresel güçlere bağımlı olması, sanayisinin ve ekonomilerininin zayıf olması bölgenin finansal durumunu negatif etkilemektedir. Bölgede yaşanan savaşlar, işgaller, iç savaşlar, krizler bölgenin istikrarını ve altyapı yatırımlarını durdurmaktadır. Halkın yönetime katılamaması, yönetimlerin şeffaf olmaması, demokrasininin bölgede hâkim olmaması kamu imajını olumsuz etkilemektedir ve bölgede sivil toplumun gelişmesini engellemektedir. Küreselleşme sürecinde demokratik

değerlerin genişlemesi ve derinleşmesine rağmen, Ortadoğu toplumlarında sivil toplumun örgütlenmesi ve faaliyetleri yeterince gelişmemiştir. Temelde otoriteryen anlayışa sahip olan Ortadoğu rejimleri sivil topluma imkânlar sunmak bir tarafa hep kuşkuyla bakmış ve onları çevrelemiştir. Anılan süreçte de kayda değergelişmelerin olduğunu söylemek zordur.

4.1.2. Demokrasi ve İnsan Hakları

Bölgedeki politik ve kültürel küreselleşme de Batı standartlarından oldukça uzaktır. Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve yönetimlerin hesap vermesi gibi temel ilkelerin işleyişinde büyük sorunlar vardır. Batı demokratik ilkelere uymasa bile zaman zaman bölgedeki otoriter yönetimlerle sorunsuz çıkar ilişkileri kurmaktadır. Bu tutum, bölgedeki otoriteryenliği güçlü ve sürekli kılmaktadır. Dünyanın en baskıcı bölgeleri olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgelerinin demokrasi puanında bölgedeki ayaklanmalara rağmen iyileşme bulunmaktadır. MENA Bölgesinde bulunan 20 ülkeden 12'si otoriter olarak kategorize edilmektedir. Sadece Libya, Mısır, Tunus ve Yemen'de önemli bir ilerleme olmuştur. Bahreyn ve Lübnan'da da, demokrasi bağlamında önemli olaylar yaşanmıştır (The Economist, IntelligenceUnit, 2012). Halklar ve yönetimler arasında yaşanan güç mücadelesi, büyük güçlerin bölgedeki güç dengelerine de yansımıştır. Bunun en büyük örneği Batı ile Rusya arasında Suriye'de yaşanmıştır.

Kapitalist küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan işgücü ihtiyacı, kadınların iş hayatında daha fazla rol oynamasına yol açmıştır. Son yıllarda kadının sosyal statüsü konusunda, bölgedeki 17 ülkenin 14'ünde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Körfez İşbirliği Konseyi üyesi devletler çok iyi derecede iyileştirme göstermişler ve kendi aralarındaki ve bölgedeki bazı konulardaki boşluklarda daralma olmuştur. En önemli gelişme 2005 yılında Bahreyn'de kadınların da erkekler gibi aynı siyasi haklara sahip olması olmuştur. Kadınlar 2009 yılında parlamento üyeliği için yarışmışlardır. Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde sırasıyla 2006 ve 2008'de ilk kadın yargıçlar atanmıştır. Kadınlar Suudi Arabistan dâhil bölgede kamusal yaşama, eğitim ve iş yaşantısına daha katılır duruma gelmiştir. Kadınlar kendi kendilerine seyahat etme noktasında daha fazla özgürlük kazanmışlardır. Bahreyn, Kuveyt ve Katar'da kadınların pasaport almak için velilerinin iznini alması iptal edilmiştir (Kelly, 2010). Ancak bütün bunlar yine de Batı standartlarından oldukça uzak gelişmelerdir.

4.2. Tehditler

4.2.1. Savunma ve Güvenlik Sorunları

Bölgede 20. yüzyılın başından beri akan kan durmamaktadır. Yaşanılan mezhep kavgaları, milliyetçilik kavgaları ve bölgede paylaşılabilen petrol ile birlikte, bölge büyük güçlerin kozlarını paylaştığı bir arena gibidir. İran, Suudi Arabistan ve Mısır'ın bölgede izlediği politikalar, her bir devletin diğer devleti dengelemesi üzerine kurulmuştur. Bu ülkeler milliyetçilik ve mezhepler üzerinden bölgede etkin olmaya ve askeri, ekonomik ve siyasi olarak birbirlerini dengelemeye çalışmaktadırlar.

Batı'nın Ortadoğu'ya bakışının en önemli noktalarından biri İsrail'in güvenliğidir. Bu noktada nükleer enerjide ileri giden İran uzun yıllar ambargoya maruz kalmıştır. Bölgede İsrail'in varlığını hemen hemen bütün Ortadoğu ülkeleri tehdit olarak algılamakta, bir yandan da büyük güçler bölgede İsrail lehine önemli girişimlerde bulunmaktadırlar. İsrail'in güvenliği için bölge ülkeleri iyice baskılanmış durumdadırlar. Bu baskılanmayla birlikte ülkelerin silahlanma yarışı devam etmekte ve bölge uluslararası silah şirketleri için çok büyük bir pazar konumundadır. Ortadoğu, dünyanın diğer tüm bölgelerinden daha çok silahlanmaktadır. Jeopolitik, kültürel, ekonomik ve askeri saldırılardan kendini koruma yönündeki reflexler sonucu adeta bölge ülkeleri silahlanma yarışındadırlar. Ortadoğu ülkelerinin 1996 yılında savunma harcamalarına ayırdıkları miktar 54 milyar dolar iken 2010 yılı savunma harcamaları 111 milyar dolara ulaşmıştır (Mutlu, 2007).

Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş; 2010 sonrası Mısır, Libya, Tunus, Yemen'de yaşanan yönetim değişiklikleri bölgeyi tam bir kaos ortamına sürüklemiştir. Yaşanan çatışmalar, iç savaşlar yönetimlerin zayıflamasına yol açmıştır. Güçsüz ve dışa bağımlı yönetimler ile birlikte bölge de terörizm güç bulmuştur. Güç mücadeleleriyle birlikte bölgede yaşanan güç paylaşımı kavgası, bölge istikrarını olumsuz etkilemektedir.

4.2.2. Sosyal Adaletsizlik ve Toplumsal Yansımaları

Küreselleşmenin sosyal alana dair en önemli etkilerinin hissedildiği bir diğer alan gelir adaletsizliğidir. Küresel eşitsizlik günümüzde en çok tartışılan konulardan birisidir. 1980'lerden sonra dikkatler ekonomilerin büyümesi noktasında yoğunlaşmış ve büyümenin toplumun en yoksul katmanlarına da yansıtacağı düşünülmüştür. Ancak sonuç beklendiği gibi olmamıştır. Eşitsizlik hem sosyal bir sorun hem de başka sosyal sorunların kaynağı olarak dikkat çekmektedir (Subaşat, 2007).

Khanna'ya (2011) göre dünya daha önce hiçbir zaman böyle zengin olmamıştı ama hiç bu kadar da fakirlik görmemişti. Küresel kapitalizmin getirdiği nüfus artışı, finansal krizler ve siyasi istikrarsızlık, 2 milyar insanın kötü sağlık koşulları ve ekonomik sıkıntılar içinde yaşamasına neden olmaktadır. Dünyanın gelir düzeyi bakımından en altta kalan bir milyar insanı için Ortaçağ'dan itibaren pek fazla bir şey değişmemiştir.

Ortadoğu ülkelerinin nüfusları kendi sahip oldukları kaynaklara ve imkânlarla göre artmaktadır. Ortadoğu nüfusunun artmasıyla birlikte genç işsiz sayısı sürekli artmaktadır. Bölge ekonomilerinin petrole bağımlı olması, sanayilerin fazla gelişmemesi, yeni iş sahalarının açılmaması, eğitilmiş nüfusun artmasıyla birlikte işsizlik oranları yükselmektedir. Bununla birlikte halkların adil ve eşit hizmet aldığını iddia etmek de kolay değildir. Yemen, Libya, Irak, Mısır gibi ülkelerde suç oranının yüksek olması sosyal yapıda ki bozukluklara ve küreselleşmenin getirdiği bilinçle halkın düzenden memnun olmadığını göstermektedir (Numbeo, 2014).

Bölgenin nüfusu en kalabalık ülkeleri; Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Irak'tır (Nations Online, 2014). Mısır'ın genç ve eğitilmiş nüfusuna rağmen ekonomisinin güçlü olmaması, genç nüfus için yeterince iş sahası bulunamamasına neden olmaktadır. Buda ülkedeki sosyal sistemi tehdit edecek patlamalara neden olmaktadır. Suudi Arabistan ve İran ise sahip olduğu nüfusu ve yer altı kaynaklarıyla bölgede güçlü iki önemli ülkedir. Bununla birlikte uzun yıllardır maruz kaldığı ambargolarla İran sanayisi, ekonomisi, ticareti önemli yaralar almıştır. Suudi Arabistan ise sahip olduğu krallık rejimiyle birlikte içine kapalı bir ülke konumundadır. Irak ise sahip olduğu yer altı kaynaklarının bedelini topraklarının işgaliyle ödemiş ve son on yılını mezhepsel kavgalarla geçirerek, sahip olduğu insan ve yer altı kaynaklarından yararlanamamıştır. Bu dört ülkede ekonomilerinin, siyasetlerinin olumsuz bir şekilde ülkeye yansımalarını görmekteyiz. Aynı ölçüde de bu ülkeler küreselleşmenin nimetlerinden yararlanamadıkları gibi küreselleşmenin getirmiş olduğu güçlüklerle maruz kalmaktadırlar.

Ortadoğu nüfus artış oranı Batılı ülkelere göre daha fazladır. İngiltere, Kanada gibi ülkelerin nüfus artış hızı Ortadoğu ülkelerine göre çok daha azdır. Nüfusu artış hızına paralel olarak ekonomisi gelişmiş büyük ülkeler istihdam noktasında yetişmiş yeni nesil bulmakta zorlanmaktadırlar. Örneğin Almanya, Türkiye, İspanya, Portekiz gibi ülkelere göç almaktadır. Göç ile gelen insanların sosyal ve ekonomik entegrasyonu noktasında Batılı devletler sosyal, siyasi ve askeri problemler yaşamaktadırlar. Bunun en büyük örneği yine Almanya'dır. Ortadoğu hızla artan nüfusa paralel olarak yeni iş sahaları açılmamaktadır.

Eğitim, sağlık, adalet gibi en temel ihtiyaçların karşılanabilmesinde devlet kaynakları yetmemektedir. İşsizlerin çoğaldığı bölgelerde suç oranları artmakta, sosyal yapıda toplumu ve devlet sistemini etkileyecek oranda problemler ortaya çıkmaktadır.

Nüfus artış hızı Katar'da %4.93, Ürdün'de %3.86, BAE'de %3.06, İtalya'da %0,3, Almanya'da sıfırın altında %0.18, Fransa'da %0.45'dir. Gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı çok düşükken, küresel bir güç olan Almanya'da nüfus azalışı yaşanırken, nüfus planlaması olmayan ve ülke olarak içe kapalı olan Ürdün, Katar, BAE gibi ülkelerde de nüfus artış hızı çok yüksektir. Küresel güç olan ve ekonomileri çok güçlü olan bu ülkelerin, gelecekte çalışacak iş gücü bulma noktasında sıkıntı çekmeleri söz konusudur. Gelişmemiş ülkelerde ise yetişmiş iş gücüne istihdam noktasında yeni iş alanların açılmaması ekonomik, siyasal ve sosyal sistemi olumsuz etkilemektedir (CIA, 2014).

Gelişmiş ülkelere baktığımızda kadının iş yaşantısında fazlasıyla yer almasıyla beraber, toplumun en küçük birimi olan aile yaşantısında bozulmalar olmuş, boşanma oranlarında artış olmuş ve insanlar evliliğe daha uzak hale gelmişlerdir. Bu durum doğum oranlarını etkilemesiyle beraber, gelişmiş ekonomiler nüfus planlaması yaptıklarında uzun vadede istihdam için işgücü bulamayacakları yönde çıkarım yapıp, ona göre dışardan göç alma gibi nüfus politikalarının uygulanmasına neden olmaktadır. Bölgede ise kadınların ekonomi ve siyasete katılımları az olduğundan, daha çok ataerkil bir durum söz konusudur. Bölgede doğum oranı yüksek olduğundan ve işsizlik yüksek olduğundan yeterli istihdam alanları sağlanamamaktadır. Bununla birlikte bölge ülkeleri gelişmiş ülkelere göç vermektedir.

4.2.3. Göçler

Küreselleşmenin getirdiği avantajlar ve dezavantajlar, bölgede siyasi kararsızlık, istikrarsızlık ve çatışma ortamı insanların yer değişimini beraberinde getirmektedir. 1948 Arap İsrail Savaşı, 1956 Süveyş Krizi, 1967 6 gün savaşı, 1973 Yom Kippur savaşı, büyük miktar da doğrudan doğruya ve bölgesel olarak göçe sebep olmuştur. Bu durum dolaylı yünden Arap ülkelerini etkilemiştir. Uzun süren çatışmalar ve savaşlar sonucunda bölge ülkeleri soğuk savaş zamanında göçe karşı bariyerler koymuş ve politik baskılar ile birlikte kötü ekonomik koşullar göçe engel olmuştur. 1973'te yaşanan İsrail ve Mısır arasındaki savaş, Mısır'dan Körfez ülkelerine göçü tetiklemiştir. Yükselen petrol fiyatları ile birlikte Enver Sedat'ın izlediği açık kapı politikası Mısırlı işçi göçünün önünü açmıştır. 1990-1991 yıllarında yaşanan Körfez Savaşı'nda 3 milyon kişi, ülkede yaşanan zulüm ve savaş nedeniyle Irak'tan göç etmek durumunda kalmıştır. 1948 yılından beri en çok sığınmacının olduğu, 2003 yılında

yaşanan ABD'nin Irak'ı işgaliyle birlikte, 2007 yılında sığınmacıların sayısı 2 milyonu aşmıştır (Fargues, 2008). Bununla birlikte Körfez ülkelerinde; Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri'nde; Asya'dan, Mısır'dan gelen işçiler çalışmaktadır. Mısır'ın bütçesinde, Avrupa'da, Amerika'da ve Körfez'de çalışarak ülkeye döviz getirenlerin önemli bir yeri vardır. Ulaşımın, iletişimin ve teknolojinin etkisiyle Ortadoğu'dan diğer bölgelere insanlar; eğitim, turizm, sağlık ve ticaret için göç etmektedirler.

4.2.4. Siyasal İstikrarsızlık

Ortadoğu tarihi süreç içerisinde birçok kavme, kültüre, dine ev sahipliği yapmıştır. Günümüze geldiğinde nüfusun artması, ekonomik, siyasi, askeri sorunların varlığı, mezhepsel ayrılıkların derinleşmesi, kimlik sıkıntıları bölgede bir kaos ortamına sebebiyet vermiştir. Ortadoğu'nun geneline bakıldığında demokrasinin tam manasıyla uygulandığı ülke yoktur. Yönetimler genel olarak otoriterdir. Kemikleşen ve değişmeyen yönetim ve yöneticilerin çevresi halktan uzak bir profil çizmektedir. Sürekli gelişen teknoloji, bilim ile birlikte küreselleşen dünyada, otoriter yöneticiler kendi yönetimlerini kaybetmemek ya da daha da kuvvetlendirmek için yeni uygulamalara gitmektedirler. Bazı krallar halka yeni haklar verirken bazı yönetimler ise alınan güvenlik önlemlerini artırmaktadırlar.

Siyasal istikrarsızlık kavramı sadece bir ülkenin bir hükümete ya da yönetime uzun süre sahip olamamasının yanında sahip olunan yönetimlerin etkisizliğini, kötü yönetimini, halkın isteklerinin dikkate alınmamasını da ifade etmektedir. Bölgede muhalif seslere rahat verilmediği gibi, muhaliflerin yaşam haklarının da genel anlamda tehlikede olduğu algısı mevcuttur. Mısır'da baskılanan Müslüman Kardeşler ya da Irak'ta yönetim noktasında söz verilmeyen Sünniler, Suriye ve Irak'ta kendi halkı tarafından bombalanan halklar yönetime muhalif oldukları için cezalandırılmışlardır.

Bölgenin büyük güçlerin etkisi altında olması, İran gibi ülkelerin ambargolara maruz kalması; çatışma, savaş ve terör faaliyetlerinin eksik olmaması siyasal istikrarı olumsuz etkilemektedir. Suriye ve Irak'ta yaşanan İç savaş, İsrail-Filistin ve İsrail-Arap dünyası arasında yaşanan doğrudan veya dolaylı çatışmalar, bölgede yaşanan Arap Baharı kapsamında ki gösteriler siyasal istikrarı bölgede olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan ABD'nin bölgede etkin olmasına rağmen güç kayması ile birlikte Rusya ve Çin'in bölgede daha fazla rol oynamak istemesi, bölgedeki dengeleri değiştirmektedir. Örneğin, Amerika Esad'ın gitmesini isterken, Çin ve Rusya ise Esad'ın kalmasından yana tavır almaktadırlar.

5. Sonuç

Kapitalizmin üzerinde durduğu sermaye, işçi sınıfı, emek, ücret, kar, pazar, sömürü ve çatışma kavramları, küreselleşmeyle birlikte dünya geneline gelişerek ve değişerek yayılmaktadır. Ortadoğu'nun küresel güçler tarafından bir pazar olarak görüldüğü ve bu kapsamda, bu pazar için küresel güçlerin çatıştığını görmekteyiz. Ortadoğu bölgesinde çatışmanın en büyük nedeni küresel güçlerin sahip olduğu ekonomilerinin, sanayilerinin bu bölgedeki petrole bağlı olmasıdır. Bu bölgedeki petrol küresel güçlerin ulusal güvenlik stratejisinde çok önemli bir yere sahiptir.

Kapitalist küreselleşmeyle birlikte hayatın merkezine yerleşen para ve güç odaklı yaşam tarzı; sosyal bir varlık olan insanı makineleştirme yönlü prensipleri insanoğluna sunmuştur. Kapitalizm medeniyetleri doğrudan etkileyerek, gelenek, görenek gibi adetleri zayıflatmıştır. Yaşam tarzları değişmeye devam etmektedir. Kurulan güç odaklı sistemde güçlü olan ayakta kalmaktadır. Örneğin devletler kendi çıkarı doğrultusunda başka bir ülkeyi işgal edebilmektedirler.

Bölgede elde edilen petrol gelirleri halka eşit miktarda adil dağıtılmamaktadır. İçer kapalı olan rejimler, küreselleşmeyi rejimlerinin geleceği için tehlikeli görmektedir. Halk dünyadaki gelişmeler ile birlikte daha iyi bir eğitim ve yaşam şartları arzulamaktadır. Bununla birlikte bölgedeki yoksulluk, rüşvet ortamı sosyal sisteme onarılamaz hasarlar vermektedir. Yaşam standartlarındaki eşitsizlik ülkenin sahip olduğu devlet kurumlarını olumsuz etkilemektedir. Bölgedeki ülkelerin reform adı altında yaptıkları yenilikler rejimleri daha da otoriterleştirmektedir. Batı kendi güvenliği ve çıkarları doğrultusunda kapitalizmi bölgede şekillendirmektedir. Batılı ülkeler çıkarları doğrultusunda darbeye demokrasi inşa süreci olarak bakabilmektedirler. Küreselleşmeyle Ortadoğu ülkeleri küresel güçlere daha bağımlı hale gelmiştir.

Küreselleşmenin hızlanmasıyla bölgede varlığını hissettiren kapitalizm bölgeye mutluluk ve huzur getirmemiştir. Bölgenin kaynakları adil bir şekilde paylaşılmamaktadır. Uluslararası aktörlerin bölgedeki çıkarları bölge halklarının kendi kaderlerini tayin etmesine izin vermemektedir. Fakirlik, eğitim seviyesinin düşüklüğü, kötü sağlık koşulları, adalet duygusunun tatmin edilememesi ve bölgesel çatışma ve ihtilaflar, bölgesel kalkınma ve istikrarın önündeki önemli engellerdir.

Küreselleşme süreci, bölge halklarına; teknoloji, eğitim, sağlık, sosyal yeni imkânlar sunsa da, herkes bu imkânlardan adil yararlanamadığı için yönetimler ve halklar arasında derin

ayrılıklar oluşmuştur. Küreselleşmenin, uluslararası toplumun hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi değerlerine dair olan katkıları istikrar ve kalkınma için birer fırsat olarak ifade edilebilirken; özellikle bölgesel ve küresel düzeyde gelir dağılımındaki adaletsizlik, yoksulluğun sürekli artışı, zengin ile yoksul kesim arasındaki farkın kapanmaması istikrar ve kalkınma için birer tehdit olarak varlığını sürdürmektedir.

Küreselleşme, Batı eksenli işleyen bir süreç olmakla beraber, Doğudan Batıya kaynak aktaran bir süreç olarak değil; karşılıklı bağımlılık ekseninde birlikte kalkınma anlayışıyla işlemesi halinde, küresel ve bölgesel güçlerin yararınadır. Aksi halde küreselleşme sürecine ve küreselleşmenin getirdiklerine dair muhalefet ve güvensizlik artacak ve küreselleşmenin yeni bir tür emperyalizm olarak algılanması güçlenerek devam edecektir. Bu durum ise istikrar ve kalkınma için bir kaynaklık etmek bir tarafa, bölgesel ve küresel çatışmaların devamına neden olacaktır.

Yönetimlerin otoriter oluşu piyasanın dışı açılmamasında en önemli faktördür. Demokratikleşemeyen toplumlar küreselleşmenin getirdiği eğitim, adalet, sağlık ve teknoloji gibi imkânlardan yararlanamamaktadırlar. Küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık çerçevesinde Ortadoğu bölgesine baktığımızda, toplumlar arası ve devletlerarası bağımlılık vardır. Mısır'da olduğu gibi, burada yapılan darbeye diğer toplumlar ve devletler sessiz kalmamaktadırlar. Küreselleşmeyle birlikte bölgede ki herhangi bir sorun aynı zamanda dünyanın ortak sorunu haline almaktadır. Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş ve DEAŞ gibi terör örgütleri buna en iyi örneklerdir.

Bölgede refah, özgürlük ortamının artması, istikrarın ve barış ortamının tesisi için, bölge halkları içinde koordinasyonun en ileri seviyeye çıkarılması; ideolojik, mezhepsel ayrılıklardan çok ortak değerlerin önplana çıkarılması gerekmektedir. Arap Birliği, İslam İşbirliği Örgütü gibi kuruluşlar ile bölgenin sorunlarının çözümünde, bölge ülkeleri beraber hareket etmelidirler. Bölge gelişmiş olan Batı medeniyetinin bilim ve teknolojisini en kısa zamanda transfer etmelidir. Bölgede ortaya çıkan çatışmalar ve savaşların bertaraf edilmesi için, yerel ve uluslararası güçlerin ortak karar ve eylem birliğinin olması gerekmektedir. Otoriter yönetimlerden, demokratik yönetimlere geçmek bölge için sancılı olsa da, yönetimler demokratikleşmeli, insan hakları ve özgürlükler genişletilmelidir.

Küreselleşmenin mevcut haliyle Ortadoğu'da istikrar ve kalkınma için fırsat olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Tek taraflı Batı çıkarlarına hizmet etmeyen ve sadece büyük oranda tek yönlü kaynak aktarımına aracı olmayan bir küreselleşmenin Ortadoğu'da

istikrar ve kalkınma için fırsat vesilesi olabileceği aşikâr iken mevcut sorunların buna imkân tanımadığı gözlemlenmektedir.

Kaynakça

Akbaş, Z. (2011). ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi, *HistoryStudies International Journal Of History, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, ss.1-18.

Akbaş, Z. (2012). Küreselleşmenin Gelir Dağılımına Etkisi: Yoksulluk, Gelir Adaletsizliği ve İnsani Güvenlik İlişkisi, *CPRS Turkey Coventry University, International Human Security Conference Series*, ss. 121-138.

Akbaş, Z ve Çaylı Ş. (2016). *Küreselleşen Dünyada BRICS ve ŞİÖ Üzerinden Çok Kutupluluğun Güçlenişi ve Batı'yla Rekabet: Güçlü ve Zayıf Yönler*, Edt. Cem Can ve Abdurrahman Kilimci, Detay Yayıncılık, Ankara, ss.670-687.

Arı T., (2013). Uluslararası İlişkiler Teorileri, MKM Yayıncılık, Bursa.

Beck, U. (2003). The Silence of Words: On TerrorandWar, *Security Dialogue*, 34(3), ss. 255–267.

Bozatay, Ş. A. (2013). *Küresel Siyaset*, İstanbul, Beta.

Brach, J., (2010). Technological Readiness in the Middle East and North Africa- Implications for Egypt, German Institute of Global and Area Studies, ss. 1-21.

Ch, M.A.,Faheem, M.A., Bin Dost, M.K., Abdullah, I. (2011). Globalisation and its Impacts on the World Economic Development, *International Journal of Business andSocialScience*, 2(23), ss. 291-297

CIA (2015), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html>, (23.09.2015).

CIA, (2014) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2103.html>, (23.09.2014).

Dışişleri Bakanlığı, Amerika Birleşik Devletleri'ninEkonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/amerika-birlesik-devletleri-ekonomisi.tr.mfa>, (26.11.2014).

Democracy Index 2012, (2012). Democracy at a Standstill, Areport from The Economist Intelligence Unit, The Economist, Intelligence Unit, <http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/Democracy-Index-2012.pdf>, (23.10.2016).

Dünya Bankası (2014).

<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx?isshared=true>, (22.09.2014).

Dünya Bankası (2014). <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>, (22.09.2014).

Estache, A.,lanchovichina, E., Bacon, R., Salamon, I., (2013) “Infrasture and Employment Creation in the Middle East and Nort Africa”, The World Bank Press.

Fargues, P. (2008). Emerging Demographic Patternsacross the Mediterranean and their Implications for Migration Through 2030, Migration Policy Institute, www.migrationpolicy.org/pubs/Fargues-Paper.pdf, ss. 18-19.

Hirst, P.,Thompson, G. (1996). Küreselleşme Sorgulanıyor. Ankara, Dost Kitabevi.

Indeksmundi,

<http://www.indexmundi.com/facts/indicators/EG.USE.ELEC.KH/map/middle-east>, (23.09.2014).

Indexmundi, [Kişi Başına Elektrik](#)

[Tüketimi](#), <http://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=81000>, (24.08.2015).

Nations Online, Ülke

NüfusFaktörleri, <http://www.nationsonline.org/oneworld/population-by-country.htm>, (24.11.2014).

Numbeo, Suç, <http://www.numbeo.com/crime/>, (26.11.2014).

Iqbal, F.,Nabli, M.K., Trade, (2004). Foreign Direct Investmentand Development in theMiddle East and North Africa, World Bank, Washington DC, ss. 1-24.

Kelly, S., (2010). Hard-Won Progress Ans A Long Road Ahead: Women’s Rights in the Middle East And North Africa”, <https://freedomhouse.org/sites/default/files/270.pdf>, ss.1-21, (23.11.2015).

Khanna, P. (2011). *Dünya Nasıl Yönetilmeli: İstikrarsız Dönemde Yeni Diplomasi*, Çev. Mert Akcanbaş, İstanbul, Destek Yayınevi.

Mak, A.H.N., Lumbers, M., Eves, A., (2012) “Globalisation and Food Consumption in Tourism”, *Annals of Tourism Research*, 39(1), ss.171-176.

Mammadov, A., (2013). Azerbaycan Dış politikasında Enerji Faktörü, *Akademik Bakış Dergisi*, (35), ss. 1-15.

Mutlu, M., “Ortadoğu’da Savunma Harcamaları: ABD Örneği”, Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi.

Orsam, Ortadoğu ve Kalkınma, (2014)
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012131_Ortado%C4%9Fu%20ve%20Kalk%C4%B1nma.pdf. (27.09.2014).

Paker, E. B. (2012). Küresel Güvenlik Kompleksi Uluslararası Siyaset ve Güvenlik, İstanbul, İletişim Yayınları.

Regional Fact Sheet From the World Development Indicators 2009, Middle East and North Africa, MiddleEast&NorthAfrica:regionaldatafromthe WDI Database, <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/regional-backgrounders.pdf>, (23.09.2015).

Scholte, J. A. (2000). *Globalization: A Critical Introduction*, London, Palgrave Macmillan Press.

Subaşat, T. (2007). *Küreselleşme ve Eşitsizlik’ Küreselleşme Üzerine Notlar*, Oğuz Kaymakçı (Editör), İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım.

United StatesAgency International Development, 2011. CSO Sustainability Index For The Middle East And North Africa, <http://www.usaid.gov/>, (23.09.2015).